

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

2/2012

číslo 108

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. GLOBÁLNÍ PROBLÉMY (AKTUÁLNÍ DISKUSE)	3
MEGATRENDY 2010 – 2020 (PRACOVNÍ NÁSTIN) (PAVEL ŠIRŮČEK)	3
THUMOS – HNAČÍ SÍLA SOCIÁLNÍCH ZMĚN: LIBERÁLNÍ POHLED (MIROSLAV JURÁSEK)	8
3. HLAVNÍ MATERIÁLY	21
EKONOMICKÁ A ENVIRONMENTÁLNÍ NÁROČNOST PŘEPRAVNÍCH VÝKONŮ (JAN ZEMAN)	21
4. FENOMÉN SLAVOJ ŽIŽEK – KRITICKÁ REFLEXE (ÚVOD DO DISKUSE)	34
„NÁMEZDNÍ BURŽOAZIE“, „NADMZDA“ A DALŠÍ ILUZE O TRANSFORMACI, RESP. SAMOLIKVIDACI KAPITALISMU (NĚKOLIK POZNÁMEK) (PAVEL ŠIRŮČEK)	34

MARATHON
Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>

Vydává:
Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:
Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Širůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbbox.cz

Redakce a administrace:
Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává 2. číslo časopisu Marathon za rok 2011. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (3/2012) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. května 2012.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valenčík).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Druhé letošní číslo začínáme výjimečně uveřejněním dvou diskusních materiálů týkajících se globálních problémů. Navazujeme tak na první letošní číslo, které bylo uvedeno statí R. Valenčíka Strašák očekávaného vývoje a jak mu čelit. Na ni přímo reaguje první ze zveřejněných materiálů (P. Sirůčka Megatrendy 2010 – 2020) a daného tématu se týká i stať M. Juráska Thumos – hnací síla sociálních změn: Liberální pohled na změnu globálního řádu. Proto doba se stává stále více dramatická, uvítáme, pokud tyto příspěvky vyprovokují pokračování další diskuse týkající se reflexe globální problematiky.

V rubrice Hlavní materiály najde čtenář v pojednání jednoho z předních ekologických odborníků J. Zemana původní údaje týkají se životního prostředí z pohledu jednotlivých typů dopravy.

Závěrečná část je opět věnována diskusi – v tomto případě k dílu Slavoje Žižeka. Zveřejňujeme první z řady materiálů. Domníváme se, že tím určitým způsobem reagujeme na krizi levicového myšlení a s tou krizí spojených různých vln hledání neutřelých idolů.

Čtenářům a Václavu Sedláčkovi se omlouváme, že dokončení jeho článku Aplikácia záverov E. Ostrom pri posúdení skateboardistického projektu v Slovenských podmienkach uveřejníme až v dalším čísle.

2. Globální problémy (aktuální diskuse)

Megatrendy 2010 – 2020 (pracovní nástin)

Pavel Sirůček

Podnětná a provokativní, leč možná až nemístně optimistická, reflexe dnešní doby z pera R. Valenčíka¹ otevřela letošní ročník Marathonu. A vyprovokovala i vznik následujícího textu. S cílem pokračovat v kritických úvahách o přelomovém charakteru dneška. A pokusit se o „náštel“ klíčových vývojových trendů pro dekádu 2010-20. Snad též alespoň provokativní... Začneme ovšem biblicky, přímo pohádkově, nicméně poučně a možná, že i navýsost aktuálně. Dominový efekt a následný globální chaos může přijít s krachem eurozóny nebo splasknutím další „bublíny“ a propuknutím další velké krize atd. Nehledě na to, že nečekaně rychle mohou nastat hluboké změny klimatu a další změny, o kterých možná ani ještě netušíme. Přírodní aj. subsystémy jsou navzájem propojeny a zdánlivě nepatrné narušení rovnováhy může vést k...

Deset ran egyptských

Před tisíci let měl na pyšný Egypt dopadnou Boží trest. Temnou sérii ničivých zázraků popisuje starozákonní kniha *Exodus*. A příběh o „deseti ranách egyptských“ lze chápat i coby varování zpupným globálním elitám a dnešním světovládcům... Megatrendů je taktéž deset...

O mystériu Božího trestu a okolnostech tohoto velkého příběhu se vedou spory dodnes. Biblické rány měly být seslány na Egypt za to, že odmítl propustit z otroctví Izraelity vedené Mojžíšem. Někteří přitom události zasazují do období 1 400 – 1550 př. n. l. Možná ovšem podivná série navazujících katastrof byla historickým faktem a lze je i racionálně vysvětlit. A možná, že chytrý manipulátor Mojžíš obratně využívá historické situace... Odkud ale vše věděl, když měl varovat před každou ránou ještě než nastala? Nebo to bylo jinak...?

1. rána: „*A voda se obrátí v krev*“ (*Exodus 7:20*). Děsivou změnu barvy životadárného Nilu možno přý vysvětlit přemnožením agresivní sinice, zabarvující vodu do ruda a otravující vodní živočichy. Nebo šlo o sopečný popílek plný železitanů ze sopky Théry (při egyptských vykopávkách byl objeven sopečný popel podobný jako na ostrově Santorini)? Či šlo o obojí?

Faraón zůstává netečný, tudíž přichází 2. rána: „*Žáby vystoupily na zem*“ (*Exodus 8:6*). Egypt sužuje veliké sucho, hladina Nilu i stojatých vod klesá a mělké vody žábám vyhovují. A ony se přemnožují, leč voda je zamořená z 1. rány a k jejich životu nevhodná.

3. a 4. rána: „*Komáři budou dusit Egypt a hmyz zaútočí*“ (*Exodus 8:16*). Reakce Egyptanů mohou spustit pohromy další. Žáby jsou považovány za odporné a masově hubeny. V nehostinných podmínkách umírají rychle i samy. Začíná jich být nedostatek a komáři přicházejí o přirozeného nepřítele. Kromě komárů se Egyptem nezadržitelně šíří také čtvrtá hrozba Mojžíšova, který „*sesílá*“ mračna much z hromad hníjících žabích a rybích mrtvol.

5. rána: „*Mor zahubí dobytek*“ (*Exodus 9:3*). Invaze hmyzu šíří nemoci a další krokem v řetězové reakci je vypuknutí epidemie. Nákaza dobytka ve vyprahlé a suchem zužované (a tímto i neúrodné) zemi rychle postupuje a přichází stále větší nedostatek jídla. Izraelská stáda přitom měla být pohrom ušetřena. Ani tehdy faraón neustupuje a izraelský lid nepropouští.-

6. rána: „*A jejich těla byla pokryta vředy*“ (*Exodus 9:8,9*). Vrší se mršiny a zhoršují se hygienické podmínky. A možné je, že Egypt zachvacuje epidemie vysoce infekčních černých neštovic nebo jiné choroby (leishmaniózy apod.), vyskytující se u zvířat i lidí, a přenášené hmyzem. Nedostatek pitné vody a potravin napomáhá šíření nemoci. Před vypuknutím vředovou nákazou měl Mojžíš „*k nebesům vyhazovat saze*“. O co ale šlo, není ovšem jasné.

7. rána: „*Krupobití padlo na zemi egyptskou*“ (*Exodus 9:23*). Silné krupobití, v Egyptě vzácný jev, mohla způsobit opět sopka Théra. V neobvyklé meteorologické situaci se sráží sopečný mrak s bouřkovým systémem. Sopečné částice způsobují výskyt ledových krup a na Egypt se mohou snášet i žhavé kousky hornin vyvržené

¹ Valenčík, R.: Strašák očekávaného vývoje a jak mu čelit. *Marathon*, 107, 2012, roč. 16, č. 1, s. 3 – 11. ISSN 1211-8591. Existují desítky různorodých přístupů šířeji spadajících do teorií transformace kapitalismu. Revitalizovány jsou koncepce postindustriální či informační, vzdělanostní apod. společnosti, „globalizované společnosti“, „společnosti sítí“, „třetí vlny“ A. Tofflera aj. (podrobněji viz Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4). J. Keller posun od industrialismu k postindustrialismu označuje za příčinu vzniku „sociální nesouměřitelnosti“ či rozpadu do „tří sociálních světů“ (elity, chudiny a středních vrstev) atd.

² Srov. např. Sirůček, P.; Hezczo, S.: (Staro)nové jevy kapitalistické globalizace. *Marathon*, 96, 2010, roč. 14, č. 4, s. 13 – 15. ISSN 1211-8591.

dalekou sopkou. Krupobití rychle ničí bídnou úrodu. A vrstva ledových kuliček rychle taje a přináší nečekanou hojnost vody.

8. rána: „*A vyrojila se mračna kobylek*“ (Exodus 10:14). Náhlý vzestup vlhkosti půdy vede k líhnutí žravého hmyzu a jejich následným nájezdům a invazím. Vlhkost sem naláká i sarančata odjinud. Bzučící mračna ničí poslední zbytky úrody. A nevyhnutelně přichází hlad.

9. rána: „*Budiž tma!*“ (Exodus 10:22). Neústupný Egypt je raněn, zpuštěn a zbídačen. Ovšem není to všechno – zemi zahaluje po tři dny trvající temnota. Nečekaná tma citelně zasahuje do náboženského cítění obyvatel a propuká všeobecné zoufalství. O zatmění se pravděpodobně nejedná, trvá moc dlouho a tehdejší egyptská astronomie by jím asi zcela zaskočena nebyla. Zdroj světla však může být zakrýván přírodním úkazem v podobě pouštního prachu zvednutého do ohromné výše větrem chamsín, silnějším než je obvyklé... Temnotu na Egypt mohla vrhnout i sopka Théra díky těžkému oblaku černého popela a dýmu.

10. rána: „*Pobití prvorozených*“ (Exodus 11:5). Boží trest má vrcholit děsivým příchodem smrti, přicházející si pro egyptské prvorozené. Egyptská společnost jednoznačně zvýhodňuje prvorozené, zvláště pak syny, což se týká též oblasti výživy. V hladovějí zemi se tak prvorozeným nesnižují přídělky jídla. Osudným se jim mohla stát plíseň, napadající po předchozích ranách obilí a způsobující masovou otravu. A neboť prvorození konzumují více napadených zrn, nemusejí zátěž toxinů vydržet právě především oni. Při poslední ráně umírá i faraónův syn a následník a teprve až tehdy zpuštěný vládce Egypta svoluje k odchodu Židů...

Dekády protikladů³

Na období 2000-10 lze nahlížet různě, nicméně hodnocení, ani další výhledy a scénáře, příliš optimistické vesměs nebývají. Např. německý pohled hovoří o „*ztracené dekádě*“⁴ (včetně „*globální blbé nálady*“ přenesené z USA na celý Západ, problémů EU a EURO, krize spojené s Lisabonskou smlouvou, nárůstu byrokratické a deficitní demokracie v EU). Americkou optiku reprezentuje termín „*pekelné desetiletí*“ (včetně traumatu 11. září, vysilujících válek, série ekonomických krachů a splasklých bublin, roztržky s Evropou, finančních krizí, problémů dolaru, recese, „*obamománie*“, ale i deziluzí z fiktivních „změn“).

Jiné studie zdůrazňují sice další růst propojenosti a informovanosti světa, rozšíření liberálně-kapitalistické svobody, ale i silné nerovnoměrnosti rozdělení bohatství, posuny moci a peněz ze Západu na Východ a částečně i ze Severu na Jih (viz vývoj zemí BRIC, koncept „*Chimeriky*“ atd.).⁵ Opomíjen nebývá světový terorismus (a kontroverzní války s ním), stále parazitnější financionalizace světa i „*znárodnění bankrotu kapitalismu*“⁶; mnohdy je též kriticky zmiňována neudržitelnost konceptu kvantitativního růstu (včetně tzv. růstového imperativu) a ohromné plýtvání⁷; dále různé konsekvence elitářského konsensu a systému „*globální monetokracie*“ nebo příběh globálních klimatických změn a dalších globálních ohrožení.

Při úvahách o „*globálních makrotrendech*“ na rok 2012 a následující bývá nezřídka připomínáno, že mnohé klíčové trendy lze shrnout do oblasti, prolínající se s ekonomickými i technologickými aj. predikcemi. Jde o růst tzv. rozvojových zemí (v čele s BRIC a dalšími), po stránce populace a spotřeby, ale též nároků na výrobky a služby. Vyspělé ekonomiky řeší nepatrný růst a dluhové krize, rozvojové země se vracejí na původní úroveň a očekává se, že brzy porostou. Což bude mít další vážné důsledky též pro Evropu (sice stále „*bohatou, leč nerostoucí a stárnoucí*“) např. při zajišťování zdrojů či hledání nových konkurenčních výhod. Boj o trhy se vyostří, což je umocňováno nekončící ekonomickou krizí a silícími nejistotami.

Již v krátkodobém horizontu je tudíž očekáván nárůst protekcionismu, růst sociálního napětí a četné sociální nepokoje, nárůst nezaměstnanosti mezi mladými i narůstající rozdíl mezi poptávkou a skutečnými výstupy při vzdělávání. Predikováno je též zvýšení tlaku na „*ekonomičtější*“ alokaci zdrojů při výrobě potravin a vody,

³ Srov. Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4 a Sirůček, P.; Heczko, S.: (Staro)nové jevy kapitalistické globalizace. *Marathon*, 96, 2010, roč. 14, č. 4, s. 13 – 15. ISSN 1211-8591.

⁴ O „*ztracené dekádě*“ (dekádě bez hospodářského růstu, dekádě permanentních škrtů a záchranných balíčků či o dlouhé a bolestné „*hmisavé*“ krizi) se ovšem nezřídka hovoří též v souvislosti s predikovaným vývojem nejen Evropy na následující období, které má být podobné problémům Japonska v 90. letech. Srov. Krugman, P.: *Návrat ekonomické krize*. Praha, Vyšehrad 2009. ISBN 978-80-7021-984-3 (též viz recenzi in *Marathon*, 91, 2009, roč. 13, č. 6, s. 25 – 40. ISSN 1211-8591).

⁵ Srov. Švihlíková, I.: *Globalizace & krize: souvislosti a scénáře*. Všeň, Grimmus 2010. ISBN 978-80-87461-01-3 (též viz texty autorky in *Britské listy*, *Deník Referendum*, *Res publica Pro a Proti*, např. Finanční krize – systémový pohled, *Britské listy*, 3. 11. 2008. ISSN 1213-1792).

⁶ Srov. Foster, J. B.; Magdoff, F.: *Velká finanční krize: příčiny a následky*. Všeň, Grimmus 2009. ISBN 978-80-902831-1-4 (též viz recenzi in *Marathon*, 90, 2009, roč. 13, č. 5, s. 19 – 28. ISSN 1211-8591).

⁷ Různorodé představy o trvalé udržitelnosti se zatím nerealizovaly a nerealizují (srov. Sirůček, P.: Globální kapitalismus a iluze trvalé udržitelnosti. *Marathon*, 2000, roč. 4, č. 4, s. 49 – 52. ISSN 1211-8591). K nejméně rozpracovaným přitom náleží koncepce tzv. „*rudo-zelené*“, existují-li tyto vůbec (srov. Heller, J.; Neužil, F. a kol.: *Kdopak by se Marxé bál?* Praha, Futura 2011. ISBN 978-80-86844-73-2 (též viz recenzi in *Marathon*, 107, 2012, roč. 16, č. 1, s. 32 – 40. ISSN 1211-8591).

ovšem pod kuratelou zisku, což může rychle vést ke spekulacím a „*bublinám*“ i s těmito strategickými komoditami. Zřejmě dlouhodoběji poroste zájem o služby, s posuny důležitosti z výrobků na služby i u výrobních podniků. Optimističtější výhledy hovoří o růstu prostřednictvím „*inovací a tvorby nových trhů*“. Stávající technologie, včetně počítačů, se mají proměnit⁸; větší důraz má být kladen na „*zelené technologie*“, vzhledem i k demografickému vývoji či vizi „*trvalé udržitelnosti*“. Otázkou je, do jaké míry bude toto nařízeno, a jaký tlak bude vyvíjen samotnými firmami. A to v situaci všeobecného šetření a škrťů, která drahým technologiím též spíše nenahrává.

Globální rizika

Varovně připomínány jsou stále globální problémy a jejich provázanost, včet rizika i relativně rychlé „*globální smrti lidstva*“.⁹ Globální problémy mohou vést ke globální katastrofě lidstva, což se netýká zdaleka jen globální války. Vedle hrozby nukleární katastrofy či jiné války existuje hrozba ekologická, která se neomezuje jenom na globální oteplování, ale též i na ubývání pitné vody nebo čistého vzduchu. Dále se hovoří např. o hrozbě populační, epidemické či hrozbě narkomanická, spočívající v nebyvalém rozmachu drogových závislostí. World Economic Forum k aktuálním globálním rizikům¹⁰ řadí i: 1) bezpečnost kyberprostoru; 2) stárnutí, růst populace a zmenšování rodin; 3) zabezpečení zdrojů a jejich cenový vývoj; 4) zpomalování globalizace vzhledem ke ztrátě vlivu USA¹¹; 5) zbraně hromadného ničení.

Úplný kolaps civilizace („*konec světa*“) je většinou pokládán za nepravděpodobný. Nicméně přibývá varování, že vývoj v poslední době ukazuje na pomalý a „*plíživý*“ nástup skromnějších časů. Může přitom docházet i k náhlým skokům, a to většinou směrem dolů. A lidé si na zhoršené podmínky postupně zvyknou a začnou je považovat za normální (dopady proměnlivého klimatu, prudkého zdražení ropy, potravin aj. či bankrotu institucí i zemí atd.).

Pro rok 2012 zpráva World Economic Forum¹² sumarizuje několik desítek hlavních rizik v pěti základních oblastech. Řešení naznačuje ale vlastně pouze v kontextu formulace příslušných rizik v případových studiích.

⁸ Změnit se má též práce s počítači (proměny jejich ovládání ve směru posunu od „*počítačové otročiny*“, upínající práci na jedno místo, k větší „*pracovní svobodě*“, obsah se přesouvá z jednoho zařízení do mnoha rozličných, automatizovaná „*těžba*“ užitečných informací z množství dat formou infografiky či nástrojů business intelligence apod., v neposlední řadě bude přibývat uživatelů těchto technologií z rozvojových zemí atd.).

⁹ Ke globálním problémům, jejich vymezení, klasifikaci i proměnám pořadí jejich závažnosti, blíže viz Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4. Též srov. Sirůček, P.; Heczeko, S.: Globalizace – vybrané teoretické aspekty. *Ekonomie a Management*, 2006, roč. IX, č. 4, s. 32 – 49. ISSN 1212-3609. Zde též s využitím Heczeko, S.: *Světová ekonomika, globalizace a formační krize ústí*. Podkladový a studijní materiál. Ústí nad Labem, UJEP 2008 aj.

¹⁰ Ohledně rizik a trendů světové ekonomiky se vyjadřují mnozí. Srov. např. Glyn, A.: *Capitalism Unleashed: Finance, Globalization and Welfare*. Oxford, Oxford University Press 2007. ISBN 978-01-9929-19-9. Hovoří zde o „*kapitalismu puštěném ze řetězu*“ a o tom, co „*udělalo divoké zvíře kapitalismu s větší svobodou, kterou mu v polovině sedmdesátých let dali neoliberalové*“. Neoliberalismus dosáhl, podle Glyna, nejenom politického, ale i ekonomického „*úspěchu*“. Podařilo se mu zvrátit trend stoupajícího podílu mezd a platů na hrubém národním důchodu. Změna poměru sil mezi prací a kapitálem má být jedním ze základních rysů vývoje za posledních třicet let. Neúspěch neoliberální politiky pak spočívá v tom, že nedokázala zvýšit tempo růstu světové ekonomiky jako celku ve srovnání s obdobím 1973-79, které bývá považováno za krizové. Reálné bohatství světa moc rychle neroste, zato se ale rozděluje stále nerovnoměrněji, takže většina lidí je na tom s postupem doby spíš hůře než lépe. V kontextu úvah o nejdůležitějších trendech a rizicích Glyn hovoří, a to ještě před globální finanční krizí, o třech hlavních tématech. Jde o nebezpečí ekonomické nestability vyplývající z expanze a složitosti finančního sektoru. Druhým jsou dopady globalizace a zejména vzestup Číny. Třetím je celosvětový růst nerovnosti a hrozba visící nad rovnostářskou politikou. Poslední téma Glynovi činí největší starosti a apeluje na politická opatření vedoucí k větší rovnosti, která v posledních třech dekadách utrpěla fatální rány.

¹¹ Ve světle krizových reálií mnozí dnes konstatují, že neoliberální globalizace je již definitivně za zenitem. Dynamika akcelerující globalizace se v posledních letech zpomaluje (srov. např. Sirůček, P.: Postkapitalistické perspektivy ve světle soudobé globalizace a dlouhých vln. *Marathon*, 80, 2008, roč. 12, č. 2, s. 2 – 14. ISSN 1211-8591). Postupuje a sílí „*drolení*“ oficiální globalizace. Proti „*zpomalování globalizace*“ lze ovšem argumentovat např. přijetím Ruska do WTO či chystanou fiskální a politickou unií EU atd. O zpomalování procesů globalizace, resp. určitém obratu kolem roku 2000, se hovořilo už ve spojení s cyklickým poklesem ekonomiky v USA a následně jinde (Francie, Japonsko, 2001-01 atd.). Za signály obtíží globalizace byla považována stagnace mezinárodního obchodu, pokles přímých zahraničních investic či problémy s ratifikací tzv. evropské ústavy. A jistým důkazem může být též i celá uplynulá „*ztracená dekáda*“ (srov. Heczeko, S.: *Finanční krize – realita a perspektivy*. Doplněvaný podkladový a studijní materiál. Verze z roku 2011 na www.rodon.cz).

¹² Viz *Global Risks 2012. Seventh Edition*. Geneva, World Economic Forum 2012. ISBN 978-92-95044-35-7. Zpráva dostupná z <http://www.weforum.org>.

Varuje ale přitom, že rozporů a problémů je mnoho a jsou vzájemně propojené.¹³ Níže identifikovaná rizika jsou odborníky považována za velká, ale i za pravděpodobná v horizontu následujících deseti let.

V ekonomické oblasti jsou za nejvíce rizikové fenomény pokládány nerovnoměrnost příjmů mezi bohatými a chudými a nerovnováha mezi dluhy a příjmy, na úrovni států i domácností. Rizika o něco menší se týkají volatility cen potravin a energií a opakujících se krizí likvidity.

V oblasti životního prostředí jsou jako nejzávažnější problémy identifikovány narůstající koncentrace skleníkových plynů v atmosféře a neschopnost zvládat klimatické změny. Dále jde o snižování úrodnosti půd a narušení vodního hospodářství celé Země. Varování se týká též nezvládnuté urbanizace měst, projevující se růstem okrajových částí. K menším, ovšem nikoli zanedbatelným, rizikům experti řadí nové kmeny bakterií odolných proti antibiotikům či možnost slunečních bouří, citelně narušujících dopravu a komunikace.

Sféra geopolitická má být ohrožena hlavními rizikovými faktory, které se týkají koncentrované a cílené korupce, existence „křehkých“ států na pokraji rozkladu a terorismu. Za riziko je označována též absence koordinace mezi státy a neexistence světové vlády.

V oblasti sociální je na nejvyšším místě uváděn nedostatek vody a nedostatek potravin. A s tím jsou následně spojována rizika další – náboženský fanatismus, nezvládnutá migrace, zranitelnost vůči epidemiím a problémy plynoucí ze stárnutí populace.

Technologické sféře vévodí riziko v podobě kyberútoků a dále událostí typu zhroucení infrastruktury, dezinformačních kampaní nebo masivních krádeží dat. Riziko představují též dopady nanotechnologií (ale i dalších technologií) či zranitelnost v zásobování minerálními zdroji atd.

Megatrendy 2000 – 2010

Známí prognostici J. Naisbitt a P. Aburdenová modelují tzv. megatrendy, kterými míní základní tendence vývoje v různých oblastech. Jedná se o velké změny (sociální, ekonomické, politické, technologické aj.), pomalu se objevující a formující vývoj světa po celá desetiletí. V 80. letech 20. století tyto spojují s přechody od:¹⁴ 1) společnosti industriální ke společnosti informatizované; 2) intenzifikované techniky ke špičkové technice a kvalitě; 3) ekonomiky národní k světové; 4) krátkodobosti (např. plánování) k dlouhodobosti (např. strategického řízení); 5) centralizaci k decentralizaci; 6) institucionální pomoci a péče ke svépomoci; 7) zastupitelské (reprezentativní) demokracie k participační; 8) hierarchických k síťově propojeným strukturám; 9) „Severu k Jihu“ (např. přesuny center inovací) a 10) strnulých společenských pravidel „bud/anebo“ k vícenásobné volbě (mnohosti rozhodování „jak-tak“).

90. léta 20. století pak přinášejí velké změny související s globalizací. Tzv. „miléniové megatrendy“¹⁵ byly stejnými autory optimisticky vázány na: 1) prosperující globální ekonomiku 90. let; 2) renesanci umění; 3) výskyt tržního socialismu; 4) globální životní styl a kulturní nacionalismus; 5) privatizaci státu všeobecného blahobytu; 6) rozvoj tichomořské oblasti; 7) desetiletí žen ve vedoucích postaveních; 8) věk biologie; 9) oživení náboženství v novém miléniu a 10) triumf jednotlivce. Pro 21. století autoři zdůrazňují Asii s přechody od: 1) národních států k sítím; 2) exportní orientace ke spotřebitelům; 3) západního vlivu k asijské cestě; 4) státního řízení k dominanci tržních sil; 5) vesnic k superměstům; 6) pracovně náročných oborů k progresivním technologiím; 7) mužské nadvlády k nástupu žen; 8) „Západu k Východu“ jako posunu zpět k Východu – středu světa.

Lze různorodě diskutovat, jak se prognózy o „bráně do 21. století“ naplnily. Nestačily postihnout změny ve střední a východní Evropě a na aktuálnosti (s výjimkou specifické Číny) ztratil i výše uváděný třetí trend. Prosperující globální ekonomika zůstává v rovině ideologických proklamací a zbožných přání již dlouhodoběji, nicméně mnohými avizovaný globální krach zatím také ještě nenastal.¹⁶ Ani „velké“ dějiny ještě určitě neskončily a stále sílí rozpory i všeobecná krize globálního kapitalismu. Což ovšem ještě neznamená jeho brzký a automatický konec a ještě méně automatický nástup sociálně spravedlivějšího řádu.

¹³ Globalizovaný svět je stále více propojený a tím i více zranitelný. Koncepce moci se posouvá z fyzické do virtuální sféry. Sílí varování před „ztracenou generací“ mladých, pro něž chybí adekvátní uplatnění. Roste nespokojenost mladých po celém světě, kteří se nemohou prosadit, ale ani systém změnit. Nové možnosti rychlé veřejné mobilizace mohou přitom umocňovat projevy frustrace, jejich rychlé šíření i nezvladatelné výbuchy

¹⁴ Podrobněji (včetně pramenné literatury) viz Sirůček, P.: Nové aspekty globalizace aneb megatrendy 2000 – 2010. *Marathon*, 2004, roč. 8, č. 5, s. 3 – 10. ISSN 1211-8591 nebo Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4.

¹⁵ Blíže viz prameny v předchozí poznámce.

¹⁶ Srov. Sirůček, P.: Postkapitalistické perspektivy ve světle soudobé globalizace a dlouhých vln. *Marathon*, 80, 2008, roč. 12, č. 2, s. 2 – 14. ISSN 1211-8591; Sirůček, P.: Velká krize 30. let a dnešek (několik poznámek a souvislostí). *Marathon*, 91, 2009, roč. 13, č. 6, s. 3 – 13. ISSN 1211-8591 nebo Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4.

V obecnější poloze lze pro následné období 2000-10¹⁷ k hlavním deseti trendům („*megatrendům*“) vývoje, podle Stanislava Heczka¹⁸, řadit: nárůst financializace světa, rozvoj integračních procesů, rozmach mezinárodní migrace, multikulturalitu, multireligiozitu, zpomalení liberalizace mezinárodního obchodu, růst cen surovin a potravin, rostoucí nerovnoměrnost sociálního a ekonomického vývoje, návrat zbrojení a válek, morální relativismus.

A jak zní prognóza deseti klíčových trendů vývoje na léta 2010-20? S. Heczko identifikuje: 1) nástup globálních klimatických změn; 2) prohlubování globálních problémů; 3) krizový vývoj světové ekonomiky; 4) hrozba islamizace Evropy a světa; 5) hrozba nárůstu pravicového extremismu; 6) pokračování militarizace a válek; 7) boje a války o zdroje; 8) krize sociálního státu; 9) postmoderní krize politiky a morálky; 10) rostoucí vliv Číny, Brazílie, Indie a Ruska.

Podle vzoru výše připomenutých západních prognostiků byl též učiněn pokus o formulaci deseti „*megatrendů* vývoje 2000-10“.¹⁹ Jednalo se o: 1) opožděný a pozvolnější nástup kvalitativně nových technologií, resp. specifická nového dlouhodobého K-cyklu; 2) ohrožení globální stability ztuhnutím globálních problémů; 3) prohlubování nerovnoměrností vývoje, globalizace chudoby a sílící odpor proti stávající neoliberalní podobě globalizace; 4) rozšíření deregulovaného trhu do všech částí světa a nepřekročitelné mantinely při prosazování trvalé udržitelnosti; 5) vyprázdňování velkých politických ideologií v čele s dříve dominantním liberalismem a bezradnost tradiční levice i pravice; 6) ohrožení plynoucí z praxe tzv. univerzálních lidských práv, multikulturalismu, politické korektnosti a pozitivní diskriminace²⁰; 7) krize člověka a absence adekvátního subjektu systémových změn; 8) počátek konce hegemonie jediné globální supervelmoci; 9) postupné drolení evropské integrace a další propad Evropy; 10) pozvolný a zřejmě neodvratný nástup Číny, pokračující nárůst významu asijského regionu a počátek nového obrození Ruska.

Naplnění uvedených trendů je možno posuzovat různou optikou. Jednotlivé tendence a jevy spolu úzce souvisejí, jsou hluboce ukotveny ve fundamentech globálního kapitalistického systému a jejich platnost se neomezuje pouze na končící desetiletí. Je zřejmá kontinuita, ale v řadě aspektů i diskontinuita, s vývojem na konci 20. století. Nutno zdůraznit fenomén dříve akcelerující a později již i decelerující globalizace, narůstající krizi její neoliberální podoby, zesilování nerovnoměrností vývoje a zatím marné hledání realistických alternativ.

Megatrendy 2010 – 2020

Ve výše naznačeném kontextu je možné pokusit se o pracovní nástin „*megatrendů* vývoje 2010-20“ – a to v následující podobě²¹:

- 1) pokračující přešlapování vyspělých zemí na rozhraní IV. a V. (nejenom technologické) dlouhé vlny²²;

¹⁷ J. Sedlák pro období počátku 21. století zdůrazňuje: 1) degradaci životního prostředí (včetně kosmu, plýtvání s přírodními zdroji a jejich ničení), demografickou explozi na Jihu, šíření nemocí a závislosti na drogách; 2) rozvoj výrobních sil, techniky a lidského kapitálu, včetně nových nadějí, ale i hrozeb; 3) proměny ve výrobních vztazích a v hospodářské politice, včetně pojetí role státu; 4) procesy v politické a právní nadstavbě, ve sféře vojenské a bezpečnostní (prosazování globální administrativy, parlamentu a soudů, zároveň snahy o posilování regionálních seskupení, EU, NAFTA, vnitrostátní regionalizace, lokalizace, záchrana národní i jiné identity, rodící se globální občanská společnost s různou orientací) a 5) posuny v ideologické nadstavbě, v náplni médií, možnosti i hrozby Internetu aj. (srov. Sirůček, P.; Heczko, S.: (Staro)nové jevy kapitalistické globalizace. *Marathon*, 96, 2010, roč. 14, č. 4, s. 13 – 15. ISSN 1211-8591).

¹⁸ Formulace klíčových trendů na období 2000-10, resp. 2010-20 zde využitím šířeji nepublikovaných textů S. Heczka. Srov. Sirůček, P.: Nové aspekty globalizace aneb megatrendy 2000 – 2010. *Marathon*, 2004, roč. 8, č. 5, s. 3 – 10. ISSN 1211-8591; Sirůček, P.; Heczko, S.: Socialismus ve světle globalizace. *Alternativy*, prosinec 2006, roč. 9, č. 26, s. 20 – 28. ISSN 1210-1494, resp. Sirůček, P.; Heczko, S.: (Staro)nové jevy kapitalistické globalizace. *Marathon*, 96, 2010, roč. 14, č. 4, s. 13 – 15. ISSN 1211-8591.

¹⁹ Podrobněji viz Sirůček, P.: Nové aspekty globalizace aneb megatrendy 2000 – 2010. *Marathon*, 2004, roč. 8, č. 5, s. 3 – 10. ISSN 1211-8591 nebo Sirůček, P.: Megatrendy 2000 – 2010. *Alternativy*, září 2004, roč. 7, č. 18, s. 32 – 38. ISSN 1210-1494. Též srov. Sirůček, P.: Nekapitalistická vize ve světle soudobé globalizace a dlouhých vln. In: Kolektiv autorů (Látal, I. (ed.)): *Socialismus pro 21. století*. Sborník statí. Praha, Futura 2008, s. 59 – 76. ISBN 978-80-86844-35-0 a Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4.

²⁰ Srov. Sirůček, P.: Prohlubování krize „industriálních“ politických ideologií ve světle globalizace – několik poznámek k úvahám o socialismu. *Marathon*, 59, 2005, roč. 9, č. 2, s. 15 – 27. ISSN 1211-8591 a Sirůček, P.: Tradiční je více než moderní (aneb co není synonymem levicovosti). *Marathon*, 67, 2006, roč. 10, č. 3, s. 3 – 15. ISSN 1211-8591.

²¹ Zde nástin formulován dle kapitoly do připravované monografie o „*Socialismu v 21. století*“ – Sirůček, P.: Staronové fenomény kapitalistické globalizace. In: Kolektiv autorů (Dolejš, J. (ed.)): *Socialismus v 21. století*. Praha, ? 2012. Doplněný a nezkrácený text kapitoly bude uveřejněn v některém dalším čísle *Marathonu*. Ohledně nástinu megatrendů srov. Holubec, S.: *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Praha, SLON 2009. ISBN 978-80-7419-014-8 (též viz recenzi in *Marathon*, 95, 2010, roč. 14, č. 3, s. 3 – 21. ISSN 1211-8591) a Švihlíková, I.: *Globalizace a krize: souvislosti a scénáře*. Všeň, Grimmus 2010. ISBN 978-80-87461-01-3 (též viz texty autorky in *Britské listy, Deník Referendum, Res publica Pro a Proti*, např. Finanční krize – systémový pohled, *Britské listy*, 3. 11. 2008. ISSN 1213-1792) aj.

- 2) technologické aj. zaostávání zemí semiperiferie a periferie světové ekonomiky;
- 3) stagnace světové ekonomiky, s mírnými růsty, hlubšími propady, resp. mnohorozměrnými, chronickými a vleklými krizemi;
- 4) neúspěšné pokusy o globální ekonomickou koordinaci, včetně zotřování konkurence, rivalry, protekcionismu a nejen ekonomického nacionalismu;
- 5) vyhrocující se konflikty (včetně sociálních střetů spojených s dalším omezováním zaměstnanosti, likvidací sociálního státu i přechody k autoritativnějším metodám vládnutí), válečné střety, nepokoje, boje o strategické suroviny a ohrožení plynoucí z globálních rizik;
- 6) roztržité tápání ohledně alternativ k ziskové individualistické globalizaci, kvantitativnímu růstu a plýtvání, s pozvolným „*probouzením globálního lidu*“;
- 7) pokračující kolonizace politiky a veřejného prostoru, včetně privatizace politických hnutí a stran na všech úrovních;
- 8) stupňování krize západních ideologií a hodnot, na levici i pravici, včetně absence vizí, idejí i koncepcí a osobností;
- 9) „*labutí píseň*“ a další nevratné propady Evropy (včetně dominového efektu po rozpadu Eurozóny), oslabování velmocenských pozic i ambicí USA a pokračující degenerace a úpadek celého Západu;
- 10) utváření nových globálních center s rostoucím vlivem Číny, Brazílie, Indie, Ruska aj.

Thumos – hnací síla sociálních změn: Liberální pohled na změnu globálního řádu

Miroslav Jurásek

Úvod

V pohledu na historii světa je velmi dobře známý názorový spor Francise Fukuyamy a Samuela Huntingtona. Zatímco první ze slavných vědců hájí vizi, že pro většinu světa rozšiřování demokracie a volného trhu jsou dominantní principy modernity, kterou nemůže nic zvrátit, Huntington oponoval, že svět nemíří k jednotému globálnímu systému, ale ke střetu civilizací.

Podobný názor jako Huntington zastává v současnosti i John Kay (Chlupatý, 2010: 102-103), který tvrdí, že příští hospodářská krize může být spojená s krizí politickou. Vlády podrobil ostré kritice v souvislosti s finanční krizí na konci první dekády 21. století. Podle něj svým postojem vlády ohrozily a vlastně stále ohrožují samotné základy západního světa a liberálnědemokratický režim. Naprostá jistota, že liberální demokracie a jen lehce regulovaný kapitalismus jsou věcí stálou a trvalou (názor F. Fukuyamy), se může ukázat velmi iluzorní a chatrná.

S islámskými fundamentalisty narušující (např. teroristickým útokem na USA 11.9.2001) jeho koncepci se Fukuyama vypořádal jednoduše: označil je za silný proud uvnitř islámské kultury odmítající modernitu a nešťastně z globálního kapitalistického systému, který se pokoušejí rozbít (Fukuyama, 2001).

Modernita má podle Fukuyamy kulturní základ. Třebaže liberální demokracie a volný trh fungují nejlépe v zemích křesťanského západu, Fukuyama věří²³, že se instituce modernity mohou uchytit kdekoli. Jako důkaz předkládá příklady zemí z východní Asie, Latinské Ameriky, ortodoxní Evropy, jižní Asie či Afriky. Ostatně řada emigrantů pocházející z rozvojových zemí a žijících v západní Evropě se dobře sžila s jejími hodnotami bez rozdílu svého kulturního původu²⁴. Fukuyamovi slouží jako podpůrný argument jeho teze o evolučním vítězství liberální demokracie i velký počet těch, co se snaží zničit západní hodnoty.

S Fukuyamou rezonuje i hlas Shapira (2002: 24). Ian Shapiro, ředitel Katedry politické vědy na Yale University v USA, tvrdí, že nemáme důvodu přisuzovat jakékoli společnosti vnitřní odpor k demokracii. Nicméně Shapiro vzhledem k malému množství spolehlivých poznatků ohledně toho, jak se zpolitizované identity přizpůsobují požadavkům konkurenční demokracie, prosazuje koncepci postupného vývoje. V této

²² Ohledně konceptu inovačních dlouhých vln, resp. K-cyklů apod. a jejich aplikacím viz např. Sirůček, P.: Dlouhé vlny, inovace, globalizace. *Marathon*, 76, 2007, roč. 11, č. 5, s. 2 – 35. ISSN 1211-8591, Sirůček, P.: Inovační přístup k dlouhým vlnám. Bratislava, Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV 2007. *Ekonomický časopis*, 2007, roč. 55, č. 1, s. 54 – 68. ISSN 0013-3035 nebo Sirůček, P.: Postkapitalistické perspektivy ve světle soudobé globalizace a dlouhých vln. *Marathon*, 80, 2008, roč. 12, č. 2, s. 2 – 14. ISSN 1211-8591. Též srov. Švihlíková, I.: *Globalizace & krize: souvislosti a scénáře*. Všeň, Grimmus 2010. ISBN 978-80-87461-01-3.

²³ Fukuyama (2001).

²⁴ Výroky německé kancléřky Merkelové o selhání multikulturalismu či slova britského premiéra Camerona v podobném duchu však toto Fukuyamovo tvrzení příliš nepotvrzují.

souvislosti Shapiro ještě dodává: „v principu snad demokracie může fungovat všude, ale z rozborů její životaschopnosti jasně vyplývá, že se přesto nenastoluje snadno a po svém nastolení nemusí nutně přežít.“

V tomto článku se zabývám různými aspekty, které proměňují a řídí společnost v čase. Zaměřuji se především na liberální pohled a Fukuyamův koncept „thumu“ jako na řídicí princip společenského vývoje. Při tom uplatňuji multidisciplinární přístup.

Řídící síly historie

Při nejlepším jen víme, co bylo, nikoli to, co bude. Optimisté mezi námi se s tímto konstatováním mohou spokojit, pro pesimisty to však bude asi znamenat zdroj nového znepokojení. Ale jak optimisté, tak pesimisté musí vzít na vědomí skutečnost, že o budoucnosti víme jen tolik, že je nepoznatelná.

Nevíme tedy, co nás čeká, je však nesporné, že společnost v globálním měřítku prochází proměnou. Změna je jedinou jistotou v mezinárodním prostředí. Hassner se domnívá²⁵, že pro nadcházející léta v mezinárodní politice převáží následující trendy: pokles významu tradičních komunit, zvýšení morálního vědomí založeného na toleranci a soucitu, převaha individualismu (duchovního i ekonomického) nad kolektivním (zvláště ve vojenské oblasti) úsilím a obětmi a také upřednostňováním ekonomického zájmu před velkou politikou. Hassner si však není jistý, jestli tyto významné jevy měnící tvář současného světa nejsou pouze koncem cyklu à la Spengler (tj. ve smyslu úpadku velkých civilizací).

Jaká mocná síla se ale skrývá za tou hlubokou společenskou změnou, která se dotkne každého z nás? Jedna věc je jasná: problémy, které leží před lidstvem v 21. století, mají pro každého nejen různou důležitost, ale i návrhy k jejich řešení se liší. Na idejích záleží; rivalita mezi těmito idejemi se stane hlavní řídicí silou ve světové politice. Například konstruktivisté kladou velkou pozornost na formování idejí, jejich střetávání a na způsob, kterým se určité uvažování o světové politice promítá v praktické rovině (Beeson, 2010: 4).

Pierre Hassner soudí²⁶, že hybnou silou historie je negativismus, tj. neustálá potřeba se proti něčemu nekonformně vymezovat.

Kaufman (1997) si myslí, že v souladu s jeho teorií konsolidace a fragmentace mezinárodní systém řídí čtyři hlavní síly: 1) chování orientované na soběstačnost v anarchickém mezinárodním prostředí, 2) ekonomická provázanost, 3) princip identity aktéra mezinárodního prostředí a 4) administrativní schopnost neboli „sociální technologie“.

Dnes je světová politika v mnoha ohledech řízena stejnými silami jako v minulosti: v nejistém a anarchickém politickém prostředí se státy pokoušejí najít vlastní bezpečnost a prosperitu. Pro realisty se 21. století příliš nezmění od těch předchozích století. Bude charakterizováno rivalitou, soutěžením a velmi omezenými formami instrumentální kooperace mezi mezinárodními aktéry (Beeson, 2010).

Liberalismus

Již Aristoteles si myslel, že všechny formy vlády, tj. demokracie, oligarchie, aristokracie, monarchie, tyranie, jsou inherentně nestálé; všechny politické režimy jsou prý jen přechodné, stabilita všech režimů je podlamována korozivní silou času.

Liberalismus věří v lidský pokrok. Liberalisté shlížejí pozitivně na lidskou povahu a jsou přesvědčeni, že mezinárodní vztahy nesou spíše kooperativní než konfliktní rysy. Sociální liberálové přicházejí s myšlenkou, že jednotlivé společnosti jsou provázány transnárodními nevládními pouty. Jiní liberálové vidí vzájemnou závislost mezi jednotkami mezinárodního systému v ekonomických vazbách daných mezinárodním obchodem neboli směnnými relacemi mezi vládami a občany jednotlivých států. Institucionální liberálové kladou důraz na organizovanost koperace mezi státy. Liberálové republikánského ražení spatřují za mírovými vztahy mezi státy efektivní fungování liberálních demokratických forem vlády a institucí.

Liberalisté sdílí veskrze pozitivní a optimistický názor na pokrok lidstva. Podle nich jsou zárukou osobní svobody moderní občanský stát a kapitalistická ekonomie. Moderní liberálně demokratický stát je podle jejich tvrzení nejlepší politický a ekonomický systém.

Jednotlivci jsou na jedné straně soutěživí, o sebe se zajímající tvorové, na druhé straně je spojuje celá řada společných zájmů. Odtud pramení jejich vzájemná spolupráce a kooperace. To podle liberálů znamená větší přínos pro všechny doma i v zahraničí; válka a konflikt nejsou nevyhnutelné.

²⁵ http://www.wesjones.com/eoh_response.htm#Title (konzultováno 7.10.2010).

²⁶ Vyjádření Pierra Hassnera k Fukuyamově tezi o konci dějin viz http://www.wesjones.com/eoh_response.htm#Title (konzultováno 7.10.2010).

Politická svoboda je nadstavbou ekonomického blahobytu; lidé se rádi vzdají politických svobod výměnou za uspokojení svých materiálních potřeb. Nejdříve musí být zajištěny vhodné ekonomické podmínky, než se přistoupí k demokratizaci společnosti. Demokratizace zvyšuje kvalitativní stránku společenského života. Nicméně to nejde bez vhodného ekonomického rámce. Fukuyama si představuje, že vyspělé moderní technologie šířící se volně po celém světě přispěly k vytvoření podobné ekonomické základny, která umožní demokratizaci i méně vyspělých zemí.

Na druhé straně nelze nevidět, že se pokrok občas člověku vymyká z rukou a mnoho nových technologií s sebou nese překvapivé následky, které nikdo neočekává. James Slevin si nemyslí, že by sama existence technologií vedla k podpoře či zkvalitnění demokracie. Podle něj spíše záleží na tom, jak jsou tyto technologie využívány (Chlupatý, 2010: 120-126).

Také se často zapomíná, že člověk je tvor ve své podstatě bytost náboženská (Gardels, 1997). Člověk je více než Aristotelovské politické zvíře či Hobbesův vlk. Byl vždy sociální a náboženskou bytostí. „Jednotlivec“ je pouze vynález, konstrukt, který se objevuje v nedávné historii; bez komunity nemůže existovat a v tomto smyslu jí předchází. Dochází v tomto ohledu ke schizofrenním stavům jedince: na jedné straně se chce odloučit od komunity, ale současně chce být její součástí. Jean Daniel (Gardels, 1997: 21) píše, že s osvícenstvím uctíváný kult Rozumu, se kterým se zrodil individualismus, se lidstvo vydalo také vstříc totalitární ideologii²⁷.

Demokracie, když se uskutečnila, do jisté míry zklamala očekávání, jež s ní byla spojována. Norberto Bobbio ve své knize „*The future of Democracy*“ mluví o šesti příslibech demokracie, které vzaly za své (Shapiro, 2002: 20-22).

Thumos – hybná síla liberalismu

Cílem moderního liberalismu bylo vytvoření racionálního státu, čímž by byl zakončen dlouhodobý proces směřující k racionální kontrole přírody a lidského života v jeho nespoutané podobě. Vše začalo Machiavellim a kulminovalo Hegelem. Racionální stát nepovstal z mužské touhy se prosadit; pouze odráží objektivní uznání všech racionálních pokroků, které se staly v průběhu historie skutečností.

Macchiavelli si jako první všiml, že svět jeho doby strádá „zahálčivou ctižádostivostí“. Ctižádostivost tu byla pořád, ale protože nenacházela uplatnění, neprojevovala se. Tehdy totiž světu vládla křesťanská víra, která vyzdvihovala spásu duše před ziskem pozemských poct. Macchiavelli se rozhodl, že probudí v mužích onu vrozenou prudkost citů, která je žene kupředu a dává jim velkou energii. V duchu renesance měl člověk začít žít teď a tady, nikoli až v příštím životě. Macchiavelli se pokusil zvrátit hluboce zažitou představu, že tento svět je prohnílý a zkažený, plný béd a strádání, mající pouze osvědčit „kvalitu“ člověka pro příští, posmrtný život. Pozemský život není pouze místem zkoušky, které má rozstřídit lidi na hodné a nehodné; je místem, kde se člověk může projevit v celé své lidskosti. Macchiavelli velmi správně psychologicky usoudil, že tímto budou strženy uměle vytvořené zábrany a člověk se bude moci dále rozvinout.

Pojem thumos se poprvé objevil v Platonově spise *Republika*. V souvislosti s thumem v antickém Řecku také používali výraz „agón“ pro označení boje, konfliktu, sporu či soutěže. Agón je v chápání řecké antiky zdravou odrůdou „polemu“. Polemos posílá do války občany obce proti barbarům, kteří představují prvek neschopný asimilace s hodnotami vyznávanými v obci. Barbaři musí být vytlačeni za hranice obce. Logika polemu spočívá v souboji na život a na smrt, buď já nebo on, v tomto případě se hraje o moc. „Agón“ se řídí pravidly boje, jedná se více o zdravou soutěživost než o likvidační válku proti nepříteli.

Podle Nietzscheho „agón“ je garantem rovnováhy v obci, najdeme ho na všech úrovních. Nietzsche uvádí příklad soutěživosti mezi básníky: Xenofanés z Kolofonu se pokoušel překonat slávu Homéra. Paradoxně rovnováha obce je soustředěna kolem dychtivé žádostivosti a závistivosti. Tuto žádostivost je třeba chápat jako sílu hnací obec k dobru všech a celé obce. Pravidla hry dovolily podle Nietzscheho vystoupit lidem z pozice „krutého zvířete“ k řeckému občanovi, jehož egoismus byl takto přibrzděn a limitován“. Nietzsche interpretuje ostrakismus jako prostředek zachování kompetice.

Platón rozdělil duši do tří částí na Eros, Thumos a Logos. Eros se pojí s žádostivostí po zcela materiálních věcech a biologických potřebách, thumos představuje spirituální složku duše (v anglickém originále se používá výraz „spiritedness“) a logos zastupuje v duši „ratio“ neboli rozum. Podle Platóna plní tyto tři části duše různé funkce v obci: eros je zodpovědný za výrobu, thumos má obec chránit vojenskou silou a logos, který je nadřazen dvěma předchozím složkám, vládne obci. Ke každé této složce duše patří jiná ctnost. Eros zdobí ctnost, thumos statečnost a logos moudrost. Thumos je zodpovědný za celou řadu emocí (např. jednou z charakteristik „thymotických“ strážců je vznětlivost). V této souvislosti Frère (2004: 187 - 188)²⁸ napsal: „u Platóna thumos představuje pouze jednu část duše, ale ne – li vedle částí představované logem té úplně nejdůležitější, pak určitě

²⁷ I Emmanuel Levinas (Gardels, 1997: 21) si myslí, že ideologie Pokroku, tj. liberalismus, měly neblahý konec; skončily nacismem a stalinismem. Současná krize Rozumu vede k přechodnému nihilismu a permanentní potřebě transcendence.

²⁸ Citováno podle Zaborowski (2005).

srovnatelné co do významu“. Thumos je základním principem všeho dění, všeho snažení a zápolení. Platón dal thumu ústřední místo v duši, osobní moc realizovat věci“. Je třeba se naučit řídit a kontrolovat své emoce ve smyslu k thumu a podvolit je kontrole rozumu, protože v emocích se skrývá nejen to nejhorší, ale také to nejlepší. Kdyby například strážci nebyli „vznetlivé povahy“, obec by se nejspíš nedokázala ubránit před nepřáteli. Na jedné straně se v thumu rodí neplodné spory o čest, ale na druhé straně se zde také nachází centrum spravedlnosti. Thumos se aktivizuje, pokud čelí nespravedlnosti. Slovy Hegela jednotlivec se díky thumu vzbouří, pokud je mu odepřeno uznání, které si zaslouží. Bez této schopnosti vzpoury společnost nemůže zůstat humánní.

Ve svém spise „*Republika*“ Platon přirovnává thumos ke kousajícímu psu, který brání nejen sám sebe, ale také svého pána a rajon. „Pší část duše“ tím, že brání svého pána, potvrzuje hodnotu svého pána. Thumos nemá sám v sobě žádné zvláštní poslání. Je jako slepý a chce pouze nezávislost. Je tím, co nám poskytuje osobní hrdost a činí z nás individuality. Velmi citlivě reaguje na nevídané zásahy z vnějšku a snaží se zatočit s těmito vetřelci. Thumos se však neomezuje pouze na svou „hájenou oblast“, ale rád expanduje. Thumos se nenechá do ničeho nutit, nerad se dobrovolně podvoluje, jedná jen a jen v souladu se svou vůlí a přáními. V thumu se najde jak zdroj přátelství, tak i nepřátelství. Je zajímavé, že se člověk nejvíce rozlobí na své přátele. Thumos nutí duši, aby lpěla sama na sobě.

Thumos je v podstatě jakýsi druh sebeuspokojení. Thumos je to, co způsobuje, že duše lpí na sobě sama. Člověk díky thumu může obětovat svou vlastní existenci, vsadit všanc svůj vlastní život a tím se stává neporazitelný. Poslední obětí je poslední obranou. Když to nízké v něm brání „to vyšší“ v něm, bude moci zachránit „to vyšší“ tím, že vsadí všanc všechno, „to vyšší“ nevyjímaje. To je cena za to, že „ono zvířecí“ v nás chrání naši podstatu. Možná by bylo rozumější omezit působení thumu, aby nemohl riskovat naši existenci, ale mohli bychom se bránit bez riskování? Thumos je nástroj přírody k záchraně člověka jako druhu před lhostejností přírody k člověku jako jednotlivci. Sex dovoluje jednotlivcům, aby reprodukovali ne sami sebe, ale jiné jednotlivce. Thumos nám umožňuje lpět na sobě samých, někdy na úkor našich dětí, které se zrodily z nás, když se na ně rozlobíme. Fukuyama ukázal, že existuje velmi blízká podobnost mezi Hegelovým konceptem touhy po uznání a Platónovým thumem.

Aristoteles vytyčil čáru mezi nekultivovaným thumem a ctnostným zvykem. Pro Aristotela je odvaha ctností, první z morálních ctností, kterými se zaobírá v *Etice*. Zde odlišuje odvahu od thumu zraněného zvířete, se kterou se často zaměňuje. Thumos je slepý k nebezpečnosti a přestože spolupracuje s odvahou, za ní zaostává. Odvaha je ryze lidskou vlastností, protože se k ní člověk rozhoduje na základě svobodného rozhodnutí stejně jako v případě jiných ctností. Odvaha vzešlá z thumu se zdá být tou „nejpřirozenější“ ctností. Objevuje se spontánně, a proto to označení „přirozená“.

S thumem tedy souvisí odvaha, vlastnost, která je vlastní jak zvířatům, tak i lidským bytostem. Thumos brání nejen tělo svého nositele, ale také jeho teritorium. Na obranu svého těla ho však dává všanc. Tím se ale také nad něj povyšuje. Thumos ukazuje svou ochotu zemřít, aby uhájil to, co mu náleží. Dokázal tak překonat své prvotní ukotvení v přírodě, povznesl se nad svou animální povahu. Člověk však nezůstal jen u toho. Ochota obětovat své tělo je řadí mezi kategorie ideální, činí z něj beztělesnou příčinu, kterou můžeme uctívat. Thumos se stává paradoxním riskováním toho, co má chránit, přirozenou základnou „idealismu“ v lidských bytostech. Bylo by mylné si myslet, že pud sebezáchovy je přirozenější než odvaha, protože tento pud vychází z primitivního strachu o tělesnou schránku stejně jako v konceptu „sebezachování“, který jsme přejali z liberalismu Hobbese a Locka²⁹.

Dnes není pojem „thumos“ po chuti ani historikům, ani politogům. Politici ho přímo nenávidí (Ivanov, 2007). Přesto se jedná pouze o snahu přisoudit nějaké osobě jeho hodnotu. Je to hnací síla každého z nás. Je to osobní rys, který řídí přání a vášně, pocity vlastní hodnoty či opovržení vůči svému okolí. Thumos je naší pevnou součástí. Thumos odkazuje k sebehodnocení, k přání po uznání. Macchiaveli hovoří o člověku a jeho nekonečné touze po slávě. Hobbes, otec klasického liberalismu, spíše stejnou touhu nazývá pýchou. Podle Rousseaua, uznávaného hlasatele evropské demokracie, chová každý z nás v sobě sebelásku. Jedním z ústředních konceptů Hegelovy filozofie je uznání³⁰. Všichni lidé bez výjimky v sobě pěstují touhu po uznání, která je nejmocnějším motorem jejich myšlenek a činů, jejich tužeb ať už tajných nebo nahlas pronesených.

Potřeba uznání však není totožná s uznáním, o němž hovoří Erich Fromm v souvislosti s typem „tržní orientace“ neproduktivního charakteru. Na tržní typ narazíme často v dnešní konzumní společnosti. Zákony

²⁹ Absolutním zájmem každého státu podle zásad politického realismu je přežití. Liberálně – idealistická tradice chápe mezinárodní vztahy v mnoha dimenzích, z nichž dimenze politicko – bezpečnostní nemusí být vždy rozhodující (Drulák, 2003). I v případě thumu je vlastní bezpečnost povýšena nad jiné hodnoty. U realistů by vždy převládl pud sebezáchovy. Realisté by vždy lpěli na státní existenci, nikdy by nebyli ochotní se jí vzdát pro nějaké vyšší, efimérické hodnoty. Pud sebezáchovy je u nich velmi silně vyvinut. Sebezáchova je jejich řídícím principem.

³⁰ Wilhelm Heitmeyer (Pongs, 2000: 132) chápe uznání coby proměnlivý, aktivní pojem. Moderní společností zmítá konflikt, ale právě tento konflikt nabízí šanci na získání touženého uznání. Podle Heitmeyera jedním z úkolů budoucnosti je vytvoření nové kultury uznání, protože v současnosti mnoha mladých lidí neví, zda jsou potřební. Liberální demokracie nabízí individuální uznání, které je nezávislé na příslušnosti k nějaké skupině.

nabídky a poptávky způsobují, že člověk začíná sám sebe považovat za zboží³¹. Kosek (2004: 92) popisuje člověka tržní orientace následujícími slovy: „je schopný (všeho), ctižádostivý, důležitější bývá, z jaké rodiny pochází, zda zná správné lidi a, především, jak se umí prodat.“ Člověk, který se považuje za zboží, ztrácí zájem o rozvoj vlastní osobnosti, protože se stará hlavně o svou prodejnost. Vytváří se tak společnost prostitutů a prostitutek. Takový jedinec může nabývat dojmu, že rozhodujícím kritériem lidských kvalit je úspěch ve stále se měnících podmínkách trhu. To vede k postupnému ubývání seběvědomí a ke stále větší potřebě vnějšího uznání. Důsledkem je ztráta citu pro důstojnost. Na základě závěrů E. Fromma by se mohlo zdát, že dochází k záměně příčiny a důsledku neboli že se děje něco opačného, než k čemu ve svých úvahách dospěli Hegel a potažmo Fukuyama.

Thumos (nebo thymos) se stal předmětem zájmu i psychologů. Například Ernst Kretschmer si položil otázku, zda existuje nějaký vztah mezi stavbou těla a povahou; na základě svých studií dané problematiky napsal slavnou knihu „*Tělesná konstituce a charakter*“, ve které rozdělil „normální“ populaci do tří skupin na 1) cyklothymy, 2) schizothymy a 3) ixothymy. Základem těchto slov je thumos, temperamentní složka našeho psychického ustrojení, jinými slovy vzrušivost či dispozice k ní.

Francis Fukuyama – historický triumf liberální demokracie

Francis Fukuyama (2002) soudí, že Historie, chápaná jako koherentní a evoluční proces vymezující se proti pouhé následnosti zaznamenaných událostí dospěla ke svému konci. Na konci tohoto vývojového procesu se nachází konečná forma lidské vlády, liberální demokracie.

Francis Fukuyama (2002) velmi podrobně studoval novodobou historii a dospěl k závěru, že národní státy směřují k jednotné politické a ekonomické formě, tj. ke kapitalistické liberální demokracii. Prohlásil, že liberální demokracie postupně triumfovala nad autoritářskými vládami právě díky thumosu³². To však neznamená, že by historický vývoj směrem k liberální demokracii byl jen přímočarý, bez odchylek či regresí na cestě k vytyčenému cíli. Ostatně i Claus Offe tvrdí (Pongs, 2000: 192), že k podstatě společnosti patří, aby ve svém historickém vývoji, třeba i v malém rozsahu běžně přinášela překvapení, často i nepřijemná.

Nicméně Fukuyama také uznává, že autoritářské režimy někdy mnohem lépe uspokojují materiální potřeby svých občanů. Například autoritářské vlády mohou použít metody v demokratických státech zcela nepřijatelné, aby stimulovaly či stabilizovaly ekonomický růst³³. Ekonomie nás sice posunuje k liberální demokracii, ale přesto sama o sobě ekonomická prosperita nezaručuje dosažení demokracie v politické rovině³⁴. Fukuyama se domnívá, že základní ekonomické kategorie jako právo na vlastnictví (Lockův liberalismus) či prostředky výroby (Marxismus) něco důležitého postrádají, neboť zcela opomíjejí naše psychologické aspekty. V lidech je obsažen nejenom touha vlastnit a shromážďovat majetek, ale také touha být všemi ostatními uznáván coby lidská bytost. Autoritativní režimy však tuto základní lidskou potřebu ve své většině přecházejí. Jen demokratické společnosti dávají „zneuznaným masám“ slib, že se stanou „někým“, že s nimi bude zacházeno jako s rovnocennými bytostmi³⁵.

³¹ I Wallerstein v této souvislosti hovoří o komodifikaci nejen zboží, ale i osob. Trh přiřazuje všemu svou cenu.

³² Na tomto místě v souvislosti s Francisem Fukuyamou a jeho neochvějnou vírou ve vítězství liberální demokracie, která vytváří ten nejlepší společenský řád jak v politické, tak i ekonomické oblasti, je třeba zmínit i jméno Larryho Diamonda, který poukazuje na současný stav věcí. Tvrdí (Beeson, 2010: 3), že dnes žije většina světové populace v chudobě a vyhlídka oné „čisté“ demokracie zůstává pro mnohé jen zbožným přáním. Nicméně dodám, že v souladu s aristotelovskou ontologií to ještě nepopírá Fukuyamovu thymotické chápání podstaty liberální demokracie, neboť fenomén změny je přechodem od možného ke skutečnému; to je základní princip veškerého vznikání. Byť společenský přerod nebude bezbolestný a cesta k němu bude trnitá, Fukuyama věří, že konečná bitva bude muset být ještě vybojována, aby se světová společnost dala kupředu. Je jen otázkou času, kdy ve světě bude vládnout liberální demokracie.

³³ V této souvislosti je možné vzpomenout ekonomické reformy, které provedl generál Pinochet v Chile během své diktatury. Pro obyvatelstvo drsné metody časem přinesly úspěch takových rozměrů; že se mluvilo o chilském zázraku.

³⁴ Kaplan (2003) velmi silně polemizoval s Fukuyamou. Asi by se s ním shodl, že se musí začínat od ekonomie, která zabezpečí alespoň na minimální úrovni blahobyt svým občanům, pak ale bude třeba nastoupit dlouhou cestu výchovy k občanovi, naočkovat do společnosti vědomí základních demokratických hodnot, vytvořit vhodné sociální a ekonomické podmínky, ve kterých principy demokracie najdou živnou půdu. Kaplan (2003) uvádí ve své eseji celou řadu příkladů, jak se importovaná demokracie bez předchozího vytvoření vhodných podmínek zvrhla ve svůj pravý opak a nezřídka vedla k nové formě diktatury. Požadavek demokracie musí tudíž přijít zevnitř, společnost k tomu musí uzrát. Demokratické okolí musí být pouze nápomocné, nikoli iniciační.

³⁵ S podnětnými úvahami o významu demokracie pro zdravý vývoj individua přišel zakladatel individuální psychologie Alfred Adler. Tento rakouský psycholog tvrdil, že jedině tehdy, pokud jsme si jisti rovností s ostatními a svým místem ve společnosti, můžeme rozvíjet tzv. pocit sounáležitosti, který chápe jako nepostradatelný faktor pro rozvoj vztahů mezi lidmi. Pocitu sounáležitosti nejvíce v uplatnění překáží tzv. pocit méněcennosti (Kosek, 2004: 27).

Fukuyama (2002) dále tvrdil, že vědomí vlastní důstojnosti a vnitřní ceny hledá své uznání ve vnějším světě, které člověku nejlépe zajistí liberální demokracie. Také podle Daniela Bella (Pongs, 2000: 67) je demokracie autentickým a autonomním faktem, který bere ohled na snahy a touhy lidí a na jejich způsob života. Pokud ta se může udržet při životě jen funkčním tržním systémem, vidíme na závěrech E. Fromma, že liberální demokracie může pro některé jedince znamenat nikoli potvrzení jejich důstojnosti či vnitřní hodnoty, ale naopak zhoubu pro jejich sebevědomí. Uměle vyhledávají u ostatních uznání, které má vykompenzovat jejich nízké sebevědomí. Nikoli vědomí vlastní hodnoty, tlačí historický vývoj k vytvoření liberální demokracie, ale naopak jedinec, jehož vnitřní život je pokřiven působením liberální demokracie přes kanál trhu, se dožaduje uznání, aby překonal neblahé důsledky komodifikace lidských bytostí.

Francis Fukuyama inspirován Kojěvem vysvětlil historický vývoj prostřednictvím Hegelova chápání pojmu thumos: historie je hnána kupředu přáním po uznání v dialektickém zápase mezi dvěma různými formami tohoto přání: 1) megalothymia³⁶, což je touha být uznán jako nadřazený jiným lidem a 2) isothymia jako touha být uznán jako rovný s jinými lidmi. Hegel tvrdí, že uznání je nutné k tomu, aby si člověk uvědomil svou existenci.

Fukuyama ve své slavné knize „*Konec historie a poslední člověk*“ netvrdí, že dojde k nějaké apokalypse, která na Zemi vyhladí lidský rod a uzavře tak jeho dějinný vývoj. Fukuyama chce jenom ukázat, že instituce západního stříhu jsou nejracionálnější ze dvou hledisek: 1) uspokojování potřeb z pohledu epithymie a 2) uspokojování přání dosáhnout uznání své lidskosti jinými lidskými bytostmi. Jen demokratický režim umožňuje podle Fukuyamy únik z neustálého boje pána a raba tím, že každý získá stejné uznání, tzv. isothymii. Tento termín isothymie je kritizován ze dvou stran: levice poukazuje na skutečnost, že ve skutečnosti uznání není nikdy opravdové a dostatečně rovné. Pravice na druhé straně inspirovaná Nietzsche zase tvrdí, že přání po uznání nemůže uspokojit pocit rovnosti. Nemůžeme chtít být lepší než druzí (megalothymie) a přijímat rovnocennost s druhými. Fukuyama nevěří, že neexistují v dlouhodobém horizontu lepší sociální struktury než ty praktikované na Západě. Fukuyama ale také nepopírá, že isothymie, tj. rovné uznání, nevyvěrající z nitra, se uplatní pouze v důsledku jakéhosi druhu nudy či únavy. Jean-Michel Besnier ve své knize *Politique de l'impossible; l'intellectuel entre révolte et engagement* (La Découverte. Paris. 1988)³⁷ si myslí, že epithymotické uspokojování potřeb není tak silné a komplexní jako thymotické uspokojování přání uznání. Společnost k tomu, aby se mohla reprodukovat, musí uspokojovat své potřeby a zájmy svých členů. Ale navíc musí poskytovat výživu také jejich vášním a zajistit každému dostačující uznání jejich lidství. Thumos se staví do opozice jak epithumu, tak i Logu. Učení o thumu tak nabízí nová vysvětlení některých jevů, která nejsou obsažené v závěrech utilitaristů. Utilitarismus spočívá v apologii radosti ve srovnání se strastmi, glorifikaci osobního zájmu (sebestřednosti, jak by řekl Jeremy Bentham) a v příznání významu egoismu. Historie tak opravdu skončila, pokud ji bereme jako vládu Logu.

Německý sociolog Wilhelm Heitmeyer vyjadřuje podobnou myšlenku. Bez sociálních kontaktů není uznání. Bez recipientů by člověk ztratil důvěru ve svět a v sebe sama, což by podpořilo „snížení prahu násilí“ a „řízení potenciálu násilí“. Krize soudržnosti v současném světě je výsledkem intenzivního osamocení³⁸, která plyne ze strachu nezaměstnaných, že se díky mešímu počtu nabízených pracovních míst ocitnou v sociálním úpadku a s tím spojené izolace. Podle Heitmeyera velká část násilí vyplývá ze stále dezintegrovanejší společnosti (Pongs, 2000: 123).

Megalothumos

Mezi uznáním a adorací existuje dělicí čára. Fukuyama prokázal mnoho pochopení pro lidskou povahu, když tvrdil, že touha po osobní slávě³⁹ vedla v minulosti mnohé vládce k tomu, že hnali svůj lid do válek. Fukuyama označuje tuto touhu jako megalothymii, což je ekvivalent Nietzscheho pojmu „vůle k moci“. Zatímco mírumilovné kultury založené na rovném přístupu ke svým členům se snaží najít jiné bezpečné kanály, kudy svést tuto lidskou potřebu, jiné společnosti jdou do střetu tam, kde mohou získat moc. Zdá se, že megalothymia je řídicím principem historie, ale zároveň paradoxně historický vývoj vytyčil směr k úplné rovnosti.

Lidé se velmi snadno poddají příslibům sociální rovnosti. Realizace této myšlenky nabízí moderní demokracie. Fukuyama však pochybuje, že by tento stav mohl uspokojit na dlouho člověka prahnoucího po

³⁶ Ivanov (2007) si myslí, že za přáním po uznání se skrývá právě megalothymia, tj. touha být nadřazen ostatním. Nejedem politik si budoval svou image supervýkonného muže, aby dokázal, že je „muž na pravém místě“ (Davidson, 2009).

³⁷ Citováno podle Boilleau (1998, 26).

³⁸ Jinými slovy potvrzuje i Gerhard Schulz (Pongs, 2000: 209) společenskou povahu lidských bytostí, když píše: „člověk přes pokračující individualizaci není schopen existovat nezávisle na ostatních“. Schulze ale navíc v duchu své knihy „*Die Erlebnisgesellschaft*“ upřesňuje, který typ vyhledáváme. Ve shodě s příslovím „vrána k vráně sedá“ Schulz (Pongs, 2000: 209) říká: „člověk se spíše orientuje na ostatní, kteří mají podobnou představu o «hezkém životě»“.

³⁹ M. T. Cicero dospěl k závěru (citováno podle Kosek, 2003: 113), že i ten nejlepší člověk je veden především touhou po slávě. A hned si pospíšil s trefným důkazem, že i filozofové nadepisují svým jménem i ty knihy, v nichž pojednávají o pohrdání slávou.

moci. Nazval thumos „ekonomického člověka“⁴⁰ isothymií, tj. přáním být uznán jako rovnocenný s jinými⁴¹. „Isothymický člověk“ však bude chtít víc. Bude si přát získat dominanci nad ostatními. Liberální demokracie by se v tomto případě ukázala jako nedostatečný ekonomicko – politický systém.

V minulosti docházelo k řadě thymotických konfliktů mezi národy a hlavami států. Tyto střety však často neměly pouze obranný charakter, také útočný s cílem získat nová teritoria. Ustanovila se nová společenská třída, aristokracie, která byla obecně uznávána jako nadřazená skupina, neboť prokázala svoji převahu ochotou riskovat svůj život v boji⁴².

V Hegelově teorii historie byla vždy více než pouhé fyzické přání. Opravdového člověka charakterizuje jeho odvaha svést boj na život a na smrt. Tím, že odmítne život, že na něm nebude lpít, že se ho dokáže vzdát, získá svobodu. Fukuyama našel u Hegela vysvětlení, jak státy postupují ve svém vývoji z jednoho stádia do dalšího. Státy se utkávají v krvavých bitvách kvůli prestiži, až dosáhnou svobodné společnosti, ve které je důstojnost všech zajištěna. Hegelova teorie objasňuje, jak se státy mezi sebou utkávají, aby se dostaly z temné minulosti k budoucnosti svobody. Celá historie se tak stává bojem za svobodu⁴³. To je smyslem všeho historického zápolení.

Vystřídání megalotymické kultury bojujících vládců isothymickou kulturou „ekonomického člověka“ nebylo tak málo. Fukuyamovi se zdálo, že zakladatelé liberalismu udělali vše, co bylo v jejich silách, aby svět osázeli „ekonomickým člověkem“. Hobbes a Locke, zakladatelé moderního liberalismu, se pokusili vyhladit thumos z politického života a nahradit ho kombinací touhy a rozumu.

Moderní společnosti se vyvinuly směrem k demokracii, ale později se ocitly ve slepé uličce, neschopné dohodnout se na tom, co je základem člověka a jeho specifické důstojnosti, následkem čehož se nedala ani definovat práva člověka. Ocitli jsme se ve slepé uličce právě z toho důvodu, že nejsme schopni charakterizovat povahu člověka tak, aby jeho práva dávala smysl. Marx a Fukuyama by asi sotva hledali společnou řeč o hodnotě kapitalismu, na čem by se ale mohli shodnout, je odvěká lidská touha po svobodě⁴⁴.

Filozofové chápou historický vývoj z pohledu konceptu megalothumie jako střet vůlí bojujících za uznání. To podle nich může vysvětlovat války kvůli slávě či cti. Rovněž tímto způsobem objasňují politické chování, jehož jediný zisk je psychologické povahy. Pokud uvážíme danost lidské povahy, snadněji snad pochopíme, proč si kulturně rozmanitý svět s radostí volí svobodmyslnou demokracii.

Kromě jiných si také Mansfield (2007) myslí, že thumos hraje velmi silnou roli v politice. Mansfield považuje politiku za něco, co nás dokáže rozzuřit. Přitom nejde ani tak o předmět našeho chťení, i když samozřejmě i na tom záleží; spíše se jedná o to, zda je nám vůbec dána možnost uspokojit předmět našeho chťení. Pokud tomu tak není, často nás přepadne vztek.

I Koziaková (Vetter, 2001) tvrdí, že politické emoce hrají ústřední roli k pochopení toho, jak fungují politické režimy. V politickém režimu, ve kterém žijeme, bychom měli umožnit co největšímu počtu lidí vést kvalitní život; za tímto účelem je dobré zřizovat veřejně prospěšné instituce.

---

⁴⁰ Ekonomickým člověkem je míněn stav, kdy se člověku podařilo uspokojit své hmotné potřeby a touží po něčem více než jen po materiálním blahobytu.

⁴¹ Byli označováni jako „parvenu“, patřili k měšťanskému stavu. Byli to bankéři či bohatí obchodníci. Oplývali často větším majetkem než nejedem příslušník aristokracie. Přesto se na ně pohlíželo skrz prsty. Nezřídka měli jen jedno přání: stvrdit své majetkové poměry společenským vzestupem; neváhali a obětovali hotové jmění, aby se dostali mezi společenskou smetánku. Kupovali si šlechtické tituly.

⁴² V této souvislosti je zapotřebí upozornit na rozpor, který se skrývá v tomto odstavci. Pokud přijmeme Fukuyamovo tvrzení o hnací síle thumu směrem k politickému smýšlení v duchu liberalismu a zároveň vyjdeme z předpokladu kooperace mezi liberálními demokraciemi vedoucí ke Kantově „věčnému míru“, pak vidíme, že thumos působí velmi živelně a nepředvídatelně. Síla thumu musí být usměrňována a řízena „ratiem“. Thumos tedy sám o sobě nesměřuje k liberální demokracii, která je myšlenkovým konstruktem našich představ. Thumos dává pouze směr cíli, který vytyčil náš rozum, který se domnívá, že liberální přístav představuje „klidné vody“ pro thymotickou část duše. Není však vyloučeno, že v tomto závěru se skrývá mýlka.

⁴³ To je pouze jeden pohled na historický vývoj. Jiní zase věří v cykličnost dějin. Například Ital Giabattista Vico přišel s teorií corso a ricorso (překládané jako cesta tam a cesta zpět). Podle něj lidstvo prochází třemi obdobími, tj. věkem božským, věkem herojským a věkem lidským. V tomto třetím období lidé vynikají uměřeností a inteligencí, prosazuje se (autonomní) svědomí a rozum, typickými formami vlády se stávají republika a monarchie, jež zaručují rovnost občanů před zákonem. Tento stav ovšem přináší úpadek, který vrcholí v návratu k počátečnímu věku (ricorso), kdy jsou lidé hrubí, barbaršší a nevědomí.

⁴⁴ O lidských právech pojednala v minulosti celá řada filozofů. Lidská práva prošla nejen v jejich úvahách celou řadou proměn, ale stejně tak i v reálnu lidská práva žila svým vlastním životem. Na lidská práva je možné se dívat ze dvou úhlů pohledu. Za prvé, jak se měnila v kontextu své doby a za druhé, jakého počtu lidí se postupem času dotýkala. Veškerá práva (samozřejmě i ta se modifikovala v závislosti na požadavcích své doby) zprvu přináležela malé skupině nejprivilegovanějších. Historickým vývojem se tato práva přepouštěla na čím dál větší skupiny. Fukuyama ve spojitosti s Hegelem by asi řekl, že práva mohou držet jen lidské bytosti. Ti, co žádné nemají, jsou věcmi, popřípadně zvířaty. Historický proces není tedy jiného než boj za prosazení svého lidství ziskem práv, které vlastní privilegovaní. Tento historický proces má na svědomí právě thumos.

Různé aspekty boje za uznání

Na začátku 19. století udělal německý filozof G.W.F. Hegel kopernikovský obrat v oblasti lidského poznávání. Přišel se zcela novou metodou, která spočívala v sledování rozvoje všech možných forem vědomí ke konečnému cíli ryzího poznání (Singer, 1995: 70). Tím ryzím poznáním však není poznání věcí tak, jak se nám jeví, ale jak doopravdy jsou. A protože nic polovičaté nemůže být beze zbytku pravdivé, pravé poznání toho, co ve skutečnosti je, se nachází až na konci vývojové cesty. Podle Hegela i vědomí, které nám zprostředkovává poznání, musí projít několika fázemi, aby ono poznání mohlo být úplné. Nejprimitivnější formu vědomí Hegel nazývá „smyslovou jistotou“. Příští formou vědomí, kterou Hegel zkoumá, je taková forma, v níž se vědomí aktivně snaží dát hrubým datům smyslové zkušenosti určitou jednotu a souvislost. Vědomí začíná hrát aktivní roli a jako „sebevědomí“ zkoumá materiál sesbíraný na jeho předchozí vývojové etapě. Vědomí se posunulo dále k absolutnímu poznání. Sebevědomí se potřebuje proti něčemu vymezit, nemůže zůstat v izolaci. V další fázi Hegelův výklad na vývojové cestě vědomí k absolutnu zůstává hodně nejasná (Singer, 2005: 78). Hegel se domníval, že násilný konflikt není nějaká náhodná příhoda v lidských záležitostech, nýbrž nutný prvek v procesu osvědčení jednotlivce jako osoby. Podle Hegela se člověk nikdy nepovznese nad svou animální podstatu a nestane se plně lidskou bytostí, pokud nepřekoná strach ze smrti. Bude muset usilovat o uznání svého bližního a nebat se kvůli tomu riskovat v boji svůj život. Tímto okamžikem podle Hegela a jeho pozdějšího vykladače A. Kojève vyvrcholil boj na život a na smrt za uznání mezi páнем a rabem.

V podstatě stejné vyústění má i psychoanalytická perspektiva Sigmunda Freuda. Tento moravský rodák přejal Darwinovu hypotézu, že prapůvodní formou lidské společnosti byla tlupa neomezeně ovládaná nejsilnějším samcem. Osudy této tlupy zanechaly nezahladitelné stopy v lidské historii. Vznik náboženství a totemismu, ale i mravnosti a sociální diferenciaci souvisí podle Freuda s násilným usmrcením náčelníka tlupy a s přeměnou prvotní tlupy v bratrskou obec. Kosek (2004: 25) dále v souznění s Freudem vysvětluje, proč došlo k prvotnímu zločinu, tj. otcovraždě: „Náčelník vládl naprosto neomezeně a patřily mu všechny ženy. Ostatním mužům sexuální styky nepovoloval. Později byl povýšen na stvořitele světa, neboť zplodil všechny syny, kteří žili v jeho tlupě. Pro každého z nich byl ideálem, ale současně vzbuzoval strach a úctu, což vytvořilo základ pro pozdější tabu. Ostatní mužové se nicméně jednoho dne spojili a zavraždili ho.“ Poté se však rozpoutal boj o to, kdo zavražděného nahradí. Společenství se topilo v ustavičných bojích. Ty byly ukončeny až dohodou mezi bojujícími a bylo vytvořeno totemistické společenství podřízených a rovnoprávných. Nespokojenost však přetrvávala a dějiny se daly do pohybu.

Podnětné úvahy o významu demokracie pro zdravý vývoj individua přinesl také psycholog Alfred Adler, krajan S. Freuda. Adler je zakladatelem individuální psychologie. Inspiroval se tvarovou psychologií. Tímto názvem chtěl zdůraznit nedělitelnost každého jednotlivce, nutnost nahlížet na něj z perspektivy celku. Adler tvrdil, že jedině tehdy, pokud jsme si jisti rovností s ostatními a svým místem ve společnosti, můžeme rozvíjet tzv. pocit sounáležitosti, který chápe jako nepostradatelný pro rozvoj harmonických vztahů mezi lidmi. Tento pocit nám ovšem není vrozený, spíše se jedná o vrozenou možnost. Má – li tato možnost dojít naplnění, musíme být schopni pozitivního sebehodnocení. Pokud o sobě (příliš) pochybujeme, ztrácíme schopnost spolupracovat s ostatními, a tím dochází k narušení mezilidských vazeb. Pocitu sounáležitosti nejvíce v uplatnění překáží tzv. pocit méněcennosti (Kosek, 2004: 27). Adler měl na mysli pocity, které vycházejí především z lidského nitra. Člověk může být stíhán ranami osudu, přesto však nemusí rezignovat před životem a mít o sobě pozitivní názor. Nicméně vývoj psychiky se odehrává v přímé součinnosti s prostředím, ve kterém se jedinec pohybuje. Toto prostředí zanechává na každém tu silnější, tu slabší stopy. Demokracie zaujímá k jednotlivci individualistický přístup rozhodně ve větší míře, než tak činí jiné politické režimy, které pracují spíše s masou⁴⁵.

Nejen pro osoby, ale i pro státy je potřeba uznání velmi důležitá. Singer (2005: 78) například uvádí, že východní Německo a Čína vynaložily velké úsilí, aby dosáhly diplomatického uznání, zatímco jiné se jim v tom snažily zabránit. Dokud nějaký stát není uznán ostatními, není to plnohodnotný stát. Diplomatické uznání je zvláštní v tom, že na jedné straně nedělá nic víc, než že uznává něco, co již tak jako tak existuje, a přece na druhé straně dělá z něčeho, co není docela státem, kompletní stát.

Na mezinárodní scéně je nutné vhodně volit výrazové slovní prostředky, protože všechny státy bez výjimky jsou velmi citlivé na svou národní hrdost, která představuje analogii onoho lidství, jak o tom mluví Hegel. Všechny národní entity si přejí, aby s nimi bylo zacházeno jako rovný s rovným, byť mocenská realita tomu v žádném případě neodpovídá a je jasné, že tyto státy hrají ve světové politice druhořadou či vůbec žádnou

⁴⁵ Tam, kde vládne uniformita nad individualitou, není bez zajímavosti zmínit práci, francouzského sociálního psychologa Gustava Le Bona, který se mimo jiné zabýval tím, jak se jedinec chová v davu, resp. jak na něj dav působí. Jedním ze základních znaků jedince v davu je převaha nevědomých procesů nad vědomými. V této souvislosti Le Bon hovoří o duši rasy a národa. V knize *Psychologické zákony vývoje národů* zastává tezi, podle níž společenské formy vyvinuté u určitých národů jsou důsledkem duše rasy. Le Bon tvrdí, že jakmile začínají zanikat ideje, které jsou základem duše určité rasy, přichází úpadek její civilizace. (Kosek, 2004: 159).

úlohu. Nicméně alespoň elementární zachování zdání rovnosti je nutné, aby se hrozivá síla vznětlivého thumu nevbudila a neukázala svou ničivou sílu⁴⁶.

Jsme ale svědky, že politikové si často neuvědomují, jak mocným způsobem působí thymotická část národního ducha. Každý národ si přeje zachovat svoji jedinečnost. Nucenou asimilací ztrácí právo na svou svébytnost a existenci. Už Platón psal, že „statečný a neohrožený“ thumos má za úkol chránit integritu obce proti útokům přicházejícím z vnějšku. Thumos ručí za bezpečí obce, garantuje jeho bezpečí. Má strážit její jedinečnost a nenahraditelnost. Thumos je v podstatě tou složkou duše, která zajišťuje přechod z fáze vědomí do fáze „sebevědomí“ tak, jak o tom mluví Hegel. Ze své podstaty se thymotická část duše musí snažit o to, aby se odlišovala. Pokud by splývala, ztrácela by svou duchovní existenci, klesla by na úroveň zvířecího stáda. Hlavním úkolem thumu nejen na úrovni individuální, ale i nadnárodní je tomuto zabránit.

Jedním ze skrytých aspektů liberalismu je nacionalismus⁴⁷, který má svůj původ v thymotickém boji. V této souvislosti stojí za zmínku slova amerického sociologa Daniela Bella (Pongs, 2000: 78): „myslím si, že v západním světě je opravdu velký potenciál transnacionálního myšlení. Když si však povšimneme asijských států, objevíme velmi silnou národní hrdost, schopnou mobilizovat zemi. Lidé v Malajsii, Číně nebo Singapuru jsou velmi silně protizápadně orientovaní a přikládají velkou důležitost vlastní kulturní identitě.“

S tímto tvrzením by zřejmě polemizoval Dahrendorf, který si myslí, že národní stát, byť je prozatím nejspolehlivějším působištěm občanské společnosti, dříve či později musí být překonán, protože bude vždy obsahovat princip vyloučení ostatních; občanské svobody se uskuteční jen tehdy, jsou – li všem zaručena stejná práva a možnosti při současném zachování etnických, kulturních nebo náboženských rozdílů.

Fukuyama nicméně nenachází v nacionalistickém smýšlení žádný nepřekonatelný rozpor se samou podstatou nacionalismu. Liberalismus podle Stephana Sestanoviche⁴⁸ neznamená konec ani politiky realizované na globální úrovni, ani politiky prováděné na domácí scéně. Liberální mezinárodní řád by mohl být méně násilný, mohl by spíše vypadat jako přirozený stav. Ale právě proto, že moc bude mít novou podobu, nepřestane existovat hierarchie těch, se kterými se počítá a těch, kteří stojí mimo hru, následkem čehož silní si pořád budou dělat, co chtějí a slabí, budou dělat to, co musejí.

Kagan (2008) prohlásil, že Američané byli puzeni do světa mocnou revoluční silou vycházející z ideologického zdroje liberální demokracie, kterou přijali při zrodu svého národa. Liberalismus řídil nejen teritoriální, ale také obchodní expanzi. Připravil ideologické zdůvodnění této expanze. V této souvislosti Kagan napsal (2008, 408- 412):

„Američané několik století přijímali existenci kulturních rozdílů, které ovlivňovaly jiné lidi, aby si vládli vlastním způsobem. Nikdy se ale nesmířili s legitimitou despotických vlád. Bylo jedno, jak hluboce byly tyto vlády kulturně zakotveny. Protože nikdy nepřijímali jejich legitimitu, považovali je pouze za přechodné. [...] Amerika se v uplynulých 100 letech ve světě nijak neomezovala, ale usilovala také o moc a vliv založených na idealistické víře liberálního pokroku.“

Ve světle výše řečeného se není čemu divit, když se neevropské státy, obyvatelé chudších a „méně rozvinutých“ zemí brání volání po univerzalizmu přicházející zejména z USA a Velké Británie. Navíc prohlášení vůdců panevropského světa jsou často chvástava a arogantní, motivovaná přesvědčením o vlastní výlučnosti; jejich politika nesporně hledající zejména svůj prospěch se vždy vydává za odraz univerzálních hodnot a pravd (Wallerstein 2008, 9).

Západ obecně, a USA především, demonstruje svou moc i v mezinárodní diplomatické aréně. Bez sebemenší ochoty konzultovat své spojence nebo prostě reprezentace v islámských zemích demonstruje svou hegemonii jednostranným stanovováním pravidel v ekonomické i politické sféře. Západ často nepřihlíží ke stanoviskům a aspiracím islámských zemí.

Násilím vnucovat někomu vlastní vůli s cílem dosáhnout svých zisků, shlížet na někoho s přezíravostí svědčící o jeho nedůležitosti a bezvýznamnosti, arogance, to všechno jsou faktory, které dokážou zaktivovat thumos, který si pro svého nositele nepřeje nic jiného, než aby byl respektován a brán jako rovnocenný partner.

Bohužel velmocenská politika (především USA) si v minulosti často v tomto ohledu počínala jako „slon v porcelánu“. Krásný popis toho, jaké politické kroky způsobí silnou rezonanci thumu s následnými negativními dopady, poskytl Mendel (2002, 45-46):

„Soudě podle mnohých reakcí a indicií, politická reprezentace USA projevuje při upevňování svých mocenských pozic velmi málo pochopení a respektu pro národní aspirace islámských států, nezajímá se o

⁴⁶ Metaforou by se dal thumos připodobnit k nikdy nevyhaslé, dřímající sopce, která ve svých útrobách skrývá nezměřitelnou energii, hrozící prodat se při nějakém vnějším podnětu s ničivými účinky na povrch.

⁴⁷ K této otázce doplníme názor Armise Nasseho (Pongs, 2000: 171), který si myslí, že národní stát je překonaný model, protože jeho slovy se velká část organizované politiky pohybuje v rámci státní konstelace aktérů. Pokračuje následovně: „je to ale překonaný model, pokud musí teoreticky sloužit jako označení pro «společnost».“ Vynalezení národa a vynalezení tradice v období moderny jsou prostředkem kolektivní identity. Šlo o simulaci jednoty ve stále více funkcionálně diferencované společnosti v důsledku modernizace.

⁴⁸ http://www.wesjones.com/eoh_response.htm#Title (www konzultovány 4.10.2010).

historický vklad a hodnoty kulturního dědictví Arabů nebo jiných etnik, svá jednání vedou často bez tlumočnicků arabštiny a přirozeně očekávají, že partnerská delegace přijme za jednací jazyk angličtinu, často jednájí velmi pragmaticky, přímočaře a s přílišnou dávkou bohorovnosti. Na takové chování jsou politická místa i veřejné mínění v Asii a Africe značně citlivé. [...] Tento postoj nepochybně živí politický komplex méněcennosti, jímž islámské státy a etnika trpí, a pocit frustrace z toho, že vojensky a hospodářsky silnější strana s nimi často jedná jako s nerovným partnerem. Jakkoli nám tento aspekt antiamerikanismu připadá malicherný a nepodstatný, je nesmírně důležitý v oblastech, kde máme co do činění s živým nacionalismem, s jeho iracionalitou a impulsivností, s odlišnými rysy politické kultury, s neochotou podřídit se chladnokrevným kalkulacím západního světa.“

Podle Chomejního výkladu ve světě probíhá náboženský a sociální zápas mezi světovou arogancí (*istikbár*) a poniženými (*mustad'afún*), kterým Bůh přislíbil svou přízeň a následnická práva (Kropáček, 2002: 92).

Západ v minulosti importoval demokracii na nesprávné místo, do rozvojových zemí, kde chyběly historické a sociální podmínky pro přijetí demokratických hodnot. Tyto pokusy se často zvrhly a vedly k vytvoření nové formy autoritářství. Nezřídka docházelo i k masovému vraždění⁴⁹, za které byli sice zodpovědní jednotlivci, působící ale uvnitř zhoubně defektního systému, který etnocentrická arogance Západu pomáhala budovat. Časté moralistické pokusy Západu vnútit své parlamentní systémy ostatním zemím nejsou nepodobné snahám kolonistů 19. století nahradit dobře fungující systémy náčelnictví a kmenové ochrany cizími administrativními postupy (Kaplan, 2003: 75).

Liberalismus vyhovuje jak utlačovatelům, tak i utlačovaným. Podle Wallersteina (2006: 27) liberalismus ve spojení s občanstvím získává dvojí tvář. Občanství přináší myšlenku začlenění lidu do politických procesů. Na jedné straně uděluje privilegia, na straně druhé tato privilegia jsou chráněna tím způsobem, že nejsou poskytována každému. Občanství přeneslo vylučování z otevřené třídní bariéry na nacionální, skrytou třídní bariéru. Wallerstein (2006: 28) dále tvrdí, že dvojí tvář nacionalismu – začleňování a vylučování – má klíčový význam pro liberální politiku - nabízení ústupků, jež usmiřují, ale nenarušují základy kapitalistického systému. Začlenit všechny, opravdu všechny, by znamenalo znemožnit nekonečnou akumulaci kapitálu, protože by se nadhodnota rozprostřela do příliš tenké vrstvy). Středová pozice občanství – některé začlenit, jiné vyloučit – posloužila právě k upokojení nejnebezpečnějších vrstev v zemích jádrových oblastí, tamních pracujících tříd, přičemž z rozdělování nadhodnoty a politického rozhodování nadále vylučovala převážnou většinu světového obyvatelstvu. Wallerstein si nedělá žádné iluze o liberální demokracii. Bere ji jako důmyslnou záminku k udržení lidových vrstev pod kontrolou, ale která také zároveň nebrání historicky neúprosnému pokroku.

U jednotlivců, kteří si váží sami sebe a jsou si jisti své hodnoty či mají důvěru ve své schopnosti, se spustí obranné mechanismy, pokud je s nimi zacházeno jako s méněcennými tvory. Adolescenti se často bouří proti autoritě dospělých. Puberta je obdobím vzdoru. Dospívající svou revolou dává na vědomí svému okolí, že již není malé dítě, ale dokáže se o sebe postarat sám. Nepotřebuje poručníkování dospělých. Myslím, že v tomto období vývoje se aktivizuje thumos, který přebírá funkci ochrany svého nositele. Podobný mechanismus funguje i na mezinárodní scéně. Zde však státy vědomy si své suverenity a kulturní hodnoty, se nelehce vypořádávají s vměšováním silnějších protivníků do svých záležitostí, nota bene zvláště tehdy, když toto vměšování chápou jako prostředek, kterým mají být ovládnáni či které jim ubírá na pocitu rovnosti. Arogance je tedy druh jednání, kterým se dává najevo, že je někdo nadřazený druhému, svědčí o nerovném postavení obou stran. Arogance tedy na mezinárodní scéně není žádoucí, vzbuzuje odpor toho, se kterým je takto jednáno a dříve nebo později přinese své neblahé plody. Podle mého mínění je to právě thumos, který velmi citlivě reaguje na projevy arogance.

V jaké společnosti žijeme? Alternativy pro 21. století.

Ale třebaže se moderním přírodním vědám často dařilo právě v kapitalistickém systému, nevybíráme si liberální demokracii z ekonomických důvodů; spíše si demokracii vybíráme, protože nějakým způsobem uspokojuje naši hrdost (neboli Platónovův thumos), neboť jen v tomto režimu nás jiní uznávají jako svobodné a rovné bytosti. Nicméně v této souvislosti je vhodné zmínit knihu Ralfa Dahrendorfa „*Der moderne soziale Konflikt*“, ve které ukazuje, že multikulturní společnosti jsou spíše výjimkou než pravidlem. Proces civilizace (tím je v liberálním chápání myšlen společenský vývoj směrem k liberální demokracii) nesplnil přání lidí žít mezi sobě rovnými.

Fukuyama⁵⁰ tvrdí, že se životní standard zlepšil, populace se stala kosmopolitnější a vzdělanější. Společnost jako celek dosáhla větší rovnosti životních podmínek, lidé se začínají dožadovat nejen více statků, ale také uznání svého získaného postavení. Protože máme v sobě zabudovanou thymotickou hrdost ve vlastní hodnotu,

⁴⁹ Zmíním například genocidu ve Rwandě. V roce 1992 rwandský režim částečně pod tlakem západních vlád nastolil pluralitní systém. Krátce nato se rozpoutalo krvavé řádění: statisíce Tutsiů byly vyvražděny milicemi Hutuů.

⁵⁰ Viz Meck (1993).

žádáme vládu, aby s námi jednala jako s dospělými a ne jako s dětmi⁵¹; chceme, aby byla uznána naše autonomie jako svobodných jednotlivců. Thumos vede lidi k tomu, aby se snažili prosadit před druhými, aby prahli po slávě. Na druhé straně thumos také vysvětluje lidské sklony vést války a rozpoutávat revoluce. Fukuyama je ale přesvědčen, že z dlouhodobého hlediska liberální demokracie⁵² tento sklon potlačuje. Pokud se liberální demokracie rozšíří, povede to ve svém konečném důsledku k vytvoření společnosti, ve které je univerzálně uznávána hodnota každého člověka. Fukuyama dále zdůrazňuje, že vytvoření a následná podpora života v komunitách (po vzoru Tönniese) jsou velmi důležitou podmínkou k rozvoji plnohodnotné liberální demokracie. V této souvislosti napsal⁵³: „aby demokracie zdárně fungovala, občané musí rozvíjet iracionální hrdost na vlastní demokratické zřízení a jeho instituce, musí v sobě také pěstovat vlastnost, kterou Toqueville nazval «umění sdružovat se (či angažovat se)⁵⁴». Tato vlastnost spočívá v hrdém pocitu sounáležitosti k nějaké malé občanské komunitě. Každý jedinec je v této komunitě uznán za právoplatného člena. Tyto komunity jsou často založeny na náboženství nebo etnickém principu. Takovéto komunity jsou pak jakýmsi předobrazem efektivně fungující společnosti liberálně demokratického režimu.

Německý sociolog liberálního smýšlení Ralf Dahrendorf potvrdil tuto myšlenku tvrzením (Pongs, 2000:83-84), že ke skutečné svobodě vede cesta přes občanskou společnost, kterou Dahrendorf chápe jako protipól státem řízené společnosti, v níž stát kontroluje všechny oblasti života. Občanská společnost by měla lidem poskytovat možnost svobodně se pohybovat a sdružovat do zájmových skupin. Občanská společnost vlastně znamená zlepšování životních příležitostí prostřednictvím rozšíření všech společných práv a rozmnožení možností pro všechny, což hodně připomíná učení o thymotickém zápase v touze po rovnocenném uznání. Ostatně o společnosti mnoha příležitostí hovoří švýcarský profesor sociologie Peter Gross. Na rozdíl od Dahrendorfa se však Gross nedomnívá, že za nevidaným bohatstvím životních příležitostí se ukrývá občanská společnost, nýbrž neustálý technický a ekonomický vývoj, který relativizoval tradiční společenské uspořádání.

K dosažení rovnocennosti, tj. snaze odstranit rozdíly či vymazat elitářství přispívá i termín společná informovanost, pod kterým si James Slevin (Chlupatý, 2010: 123:126) představuje prostředí, kdy nevlastní veškeré informace o svých občanech jen stát, ale i občané mají dostupné informace o činnostech státu. Podle Slevina toto dříve neexistovalo. Až s příchodem moderních technologií se to změnilo.

V dnešní době 21. století si lidé musí zvykat na to, že se budou muset stěhovat za prací do jiných oblastí než, kde je jejich domov. V novém prostředí je však pro migrující pracovní sílu těžší zapustit kořeny. Za těchto podmínek se pak hůře zakládají trvalé a dlouhodobé vztahy se svými spolupracovníky a sousedy⁵⁵. Německý sociolog Ulrich Beck v této souvislosti mluví o fenoménu nové doby: individualizaci⁵⁶. V tradiční společnosti se

⁵¹ Fukuyamova představa historického pokroku směrem k liberální demokracii prostřednictvím thumu coby hnací síly připomíná Kohlbergova stádia morálního vývoje. Tento americký psycholog navázal na Jeana Piageta; zastával názor, že kognitivní vývoj předchází vývoji mravnímu, ale dosažení vyšších kognitivních stadií ještě neznamená vyšší stupeň morálky. Kohlberg definoval šest hlavních stadií vývoje morálky (seskupených pod tři obecnější záhlaví), zabýval se především schopností lidí uvažovat mravně v abstraktních situacích, nikoliv jejich odvahou využívat vlastní mravní potenciál v reálných situacích. Lidé dokáží snášet „poručnickování“ jiných do určitého stupně stejně jako děti v počáteční fázi života. Pak ale přijde období puberty, vzdoru, rozpoutá se boj proti autoritě. Časem se dospívající osamostatní, získají nezávislé ekonomické postavení. V té chvíli se stávají zcela samostatní. Nevybíravé zásahy lidí (třeba i velmi blízkých) do svého života nesou s velkou nelibostí; thumos se v těchto okamžicích ozývá velmi silně, není – li z dispozičních či jiných důvodů značně utlumen (tj. jsou typy lidí, o kterých se říká, že jsou „splachovací“, nechají si líbit téměř vše).

⁵² Díky mezinárodním institucím se vytváří kooperace mezi státy; tímto způsobem se napomáhá rozptylovat nedůvěra mezi státy a jejich strach jeden před druhým, což bývá považováno za jeden z tradičních problémů mezinárodní anarchie (Jackson, 2007:110).

⁵³ Viz Meck (1993).

⁵⁴ Kurzívou vyznačen výraz v závorce byl doplněn autorem tohoto textu.

⁵⁵ Německý sociolog Ferdinand Tönnies (1855-1936) rozlišuje mezi dvěma typy sociálních skupin. „Gemeinschaft“, často překládané jako komunita (společenství) nebo zůstává nepřeložené, se vztahuje ke skupinám založených na pocitech sounáležitosti a vzájemných poutech, které jsou chápány jako cíl. „Gesellschaft“, často překládané jako společnost, Gemeinschaft byl v premoderní (rurální) společnosti charakterizován rodinou a sousedstvím; Gesellschaft v moderní společnosti, tj. v době, kdy Tönnies žil, státem nebo nějakou velkou firmou. Gesellschaft vztah vznikl v prostředí města a kapitalistického zřízení, charakterizovaného individualismem a neosobními peněžními vztahy mezi lidmi. Sociální vazby byly často pouze instrumentální a povrchní. V popředí stály vlastní zájmy. Příklady těchto sociálních skupin jsou korporace, státy nebo dobrovolnické asociace. Tönnies rozlišuje sociální skupiny na základě předpokladu, že jsou pouze základní formy, jak člověk projevuje uznání druhému člověku. (V tomto ohledu Tönnies je značně ovlivněn T. Hobbesem). Pokud člověk vidí sám sebe jako prostředek k naplňování cílů své sociální skupiny, což je často neuvědomělé, podstatou své vůle (Wesenwille) vyjadřuje příslušnost ke Gemeinschaftu. Naopak pokud člověk vidí v sociální skupině jako prostředek k naplnění svých individuálních cílů, jedná na základě tzv. „Kürwille“ (arbitrární vůle). Takový člověk je zaměřený na budoucnost a vyjadřuje svým postojem příslušnost k sociálnímu prostředí Gesellschaftu.

⁵⁶ Ve stejném se vyjadřuje i Peter Gross. Společnosti se otevírají, manévrovací prostor se zvětšuje, síla tradic se zmenšuje, masy ovládá individualizace. Ruku v ruce s autonomií přichází i nejistá budoucnost. Společnost založená na jistotách si najednou není jistá svojí budoucností, společnosti mnoha příležitostí s autonomními jedinci vytvářejí rizika a nejistoty. Rizika moderní společnosti podle Grosse spočívají v přibývajících možnostech (Pongs, 2000: 114).

problémy jedince řešily v rámci rodinného společenství, nyní je však jedinec čím dál více odkázán jen sám na sebe. Podle Becka nové nejistoty a rizika jako ekologické znečištění, nepředvídatelné následky využití atomové energie nebo chemického průmyslu, dále pak civilizační choroby či například genové inženýrství se potenciálně týkají každého jedince zvlášť a vytváří tak rizikovou společnost, která bude určovat běh světa i v tomto století. Komunitní život ztrácí na významu, ekonomický aspekt vítězí nad politickým, liberální demokracie se otřásá v základech. I toto může být vysvětlení, proč lidé v současnosti ztrácejí zájem o politiku⁵⁷. Na druhé straně v této souvislosti můžeme zmínit opět U. Becka, který napsal (Pongs, 2000: 52-59), že s mírou rizika roste připravenost na demokracii. Beck na nekompetentnost národního státu jako opatření navrhuje kosmopolitní rozšíření demokracie, která již není orientovaná pouze na národní stát, ale spíše transnacionálně. Beck předjímá pád národních hranic a rozpoutání řady krvavých konfliktů vyvolaných xenofóbním smýšlením. Jediným lékem na tuto situaci je podle Becka semknutí lidstva jako světové společnosti, která zaručuje všem stejná práva.

Na druhé straně Wilhelm Heitmeyer v nejistotách souvisejících například ze ztráty kulturního a rodinného zázemí vidí anomii společnosti, která vede ke konfliktní společnosti. Počet konfliktů se podle Heitmeyera (Pongs, 2000: 121) bude zvyšovat z důvodu absence perspektiv budoucnosti na trhu práce⁵⁸. V moderních společnostech bude docházet podle Heitmeyera k integrační a dezintegrační dynamice, přičemž dezintegrace není ve většině případů jen dobrovolným odchýlením, ale výsledkem nuceného vyloučení jednotlivců či celých skupin. Jednou z dimenzí, které se skrývají za procesem integrace⁵⁹, resp. dezintegrace, je dimenze expresivně kulturní. Jedná se o problém příslušnosti a uznání, se kterým se pojí působení thumu, jak už jsem ukázal **dříve**.

Závěr

V sociálních vědách na rozdíl od přírodních se nezřídka stává, že teorie formuje skutečnost (Chlupatý, 2010: 114). Pokud se zformuluje nějaká teorie a přesvědčí se dostatek lidí o tom, že je správná, tak to nakonec skutečnost ovlivní. Jakákoli teorie nesmí pouze reflektovat minulou empirickou zkušenost; musí mít také schopnost predikce. Nemůže se chovat tím způsobem, že „se stáhne“ na dlouhá mezidobí do ústraní a je vítězoslavně vytažena, když ji aktuální situace zrovna potvrzuje.

Fukuyama vystavil historickému vývoji (alespoň v jeho ideologické podobě) konečnou. Řečeno s nadsázkou Fukuyama se s vršením dalšího historického procesu v tomto ohledu nemíní zabývat, protože ten už nic nového nepřinese. Vše, co se nachází za tím konečným historickým milníkem, je „bez zajímavosti“, protože se odehrává podle předem známého scénáře. A právě v tomto postoji by mohl být zásadní problém. Paradoxně by se na rozbití tohoto argumentu, daly použít teze K. Poppera o nemožnosti předpovídat vývoj v sociálních vědách. Jedním z důvodů, proč nemůžeme předpovídat, co se stane v budoucnosti, je podle Poppera skutečnost, že se neustále mění obsah našeho poznání. To, co víme dnes a na čem konstruujeme naši budoucnost, už zítra nemusí platit, protože už můžeme vědět něco, co jsme ještě včera nevěděli. Fukuyama vlastně shrnul všechny předpovědi týkající se budoucího vývoje do přítomného okamžiku svého konce dějin, který se už ale stal v minulosti. Fukuyamovy teze jsou vědecky netestovatelné, protože do svých předpovědí zanesl pojistku, která brání veškeré kritice: postupná demokratizace světa bude narušována občasnou regresí, úpadkem či slábnutím demokratizačních procesů, ale přesto tento demokratizační trend zvítězí, protože je tažen vrozenou touhou lidí po uznání, tj. thumem.

Na konci 90. let 20. století se objevily teorie o „úpadku demokracie“. Po odchodu Borise Jelcina Rusko opět sklouzlo k autoritářství. Vychvalovaly se „asijské ctnosti“. Arabský svět prý není „dělaný“ pro přijetí západních hodnot⁶⁰. „Znalostní ekonomika“ se prý v autoritářských režimech dusí⁶¹. Fukuyama přišel znovu do módy s tuniskou „jasmínovou revolucí“. Jakoby se potvrdilo, že kumulativní technologicko - ekonomické změny a

⁵⁷ Viz např. Herzová (2003: 124-125).

⁵⁸ Naopak o nedostatku pracovní síly hovoří Friedman (2010) ve svých předpovědích geopolitického vývoje v 21. století. Podle něj se například Mexiko stane hlavní zásobárnou, odkud se bude čerpat manuální pracovní síla, což později USA přivodí vážné strategické problémy. Nedostatek pracovní síly povede až k destabilizaci americké ekonomiky a začátku intenzivního přistěhovalectví do USA.

⁵⁹ Na druhé straně například Armin Nassehi vycházející z prací Talcotta Parsonse a Niklase Luhmanna soudí, že integrace nevyjadřuje normální stav dnešní společnosti. Ta je spíše charakterizována diferenciací, která se rozchází s jednotou. Protože liberální politická doktrína nese ve své charakteristice individualistické rysy, je k věci zmínit Nassehiho tezi, že funkční diferenciací vede k rozdílnosti společnosti a individualizaci člověka, který má vytvářet různé role a přenášet je do různých dílčích oborů. Individualizace člověka se tak stává produktem povahy liberální společnosti. Nassehiho teze by se také dala interpretovat tak, že civilizační pokrok tříští jednotu společnosti v individualistické funkční jednotky, mezi nimiž sice existují nesporné vazby, ale ve své podstatě jsou to právě ony, které formují společnost. Liberální koncepce tedy není vykládána z holistické ontologie. Liberální politické zřízení bude nejspíš nejlépe vyhovovat Nassehiho diferencované společnosti.

⁶⁰ Tuto hypotézu se pokusil ve své studii vyvrátit např. Fares al-Braizat (2002).

⁶¹ Mýtus o autoritářské obrodě později napadli američtí politologové Daniel Deudney a John Ikenberry.

potom touha po poznání jsou cestou ke svobodě a demokracii. V této souvislosti Buhler (2011) napsal: „tuniská revoluce navíc vzešla zevnitř, nebyla importována v rámci nějaké vynucené změny režimu. Tuniský lid, vedený frustrovanou střední vrstvou, která se odmítla nechat zastrašit, tak představuje zdravou připomínku stabilních a přesvědčivých sil, které dnes určují chování jednotlivců i států“.

V předchozím textu jsem se pokusil nastínit síly, které jsou motorem společenské proměny. Samozřejmě najdeme více vlivů utvářejících ráz globálního řádu. Nicméně je třeba dodat, že žádná změna se nemůže uskutečnit bez osobní statečnosti, angažovanosti a ochoty vsadit život. Nedávné události z Tuniska, Egypta, Lýbie a jiných zemí arabského světa nás o tom jasně přesvědčují. Protestanti se stali hlavní pákou změny diktátorských režimů. Riskovali pronásledování a smrt. V současnosti se zdá, že jejich krvavá daň přinesla kýžené ovoce – staří diktátoři jeden po druhém odstupují; cesta k demokratizaci společnosti je otevřena, byť ještě bude dlouhá a trnitá. Vypadá to, že Fukuyamův koncept slaví úspěch. Ve sporu Fukuyama – Huntington má nyní v souvislosti s událostmi v muslimských zemích na severu Afriky navrch prvně jmenovaný z názorových odpůrců. Konec je však stále otevřený a situace ve zmíněných zemích bude muset být ještě důkladně analyzována.

Závěrem lze vyjádřit naději, že demokratizační homogenizace světa v podání Fukuyamy nebude přibrzděna či úplně zastavena kulturní fragmentací à la Huntington tak, jak ji svět poznal při teroristických útocích na USA ze září 2001.

Použitá literatura

- AL – BRAIZAT, Fares (2002): Muslims and Democracy an Empirical Critique of Fukuyama's Culturalist Approach *International Journal of Comparative Sociology* October 2002 43: 269-299.
- BEESON, Mark, BISLEY, Nick (2010): *Issues in 21st Century World politics*. PALGRAVE MACMILLAN. 2010. ISBN 978-0-230-59452-4.
- BOILLEAU, Jean. *Conflit et Lien Social* [online]. La Découverte/M.A.U.S.S. 1995. pp. 208 ISBN : 9782707124340 [cit. 20-05-2010].
- BUHLER, Pierre (2011). *Do Tuniska přichází Fukuyamův konec dějin. Demokracie zůstává přitažlivá* [online]. http://zpravy.idnes.cz/do-tuniska-prichazi-fukuyamuv-konec-dejin-demokracie-zustava-pritazлива-1la-/kavarna.asp?c=A110128_095408_kavarna_chu [2-3-2011].
- DAVIDSON, Max. *Nicolas Sarkozy's mania for jogging linked to his political fortunes?* [online]. 2009. [01-06-2010]. Dostupné na WWW <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/5919223/Is-Nicolas-Sarkozys-mania-for-jogging-linked-to-his-political-fortunes.html>
- DRULÁK, Petr. *Teorie mezinárodních vztahů*. 1. Vydání. Portál. Praha. 2003. ISBN 80-7178-725-6.
- FRÈRE, J. *Ardeur et colère. Le thumos platonicien*. Paris : Kimé, 2004. ISBN: 2-84174-342-X.
- FRIEDMAN, George (2010): *Příštích sto let. Předpověď pro jednadvacáté století*. Vydání první. Praha : Argo a Dokořán. ISBN 978-80-257-0238-3 (Argo) ISBN 978-80-7363-287-8 (Dokořán)
- FUKUYAMA, Francis (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Vydání první. Rybka Publishers. Praha. ISBN 80-86182-27-4.
- FUKUYAMA, Francis (2001). 'The west has won: Radical Islam can't beat democracy and capitalism', *The Guardian*, October 11.
- GARDELS, Nathan. *The Changing Global Order*. Malden : Blackwell Publishers Inc. 1997. ISBN 1-57718-072-0.
- HERTZOVÁ, Noreena (2003): *Plíživý převrat. Globální kapitalismus a smrt demokracii*. Nakladatelství Dokořán. Praha. ISBN 80-86569-46-2.
- CHLUPATÝ, Roman (2010). *(Ne)mocná země. 14 rozhovorů o tom, co mění náš svět*. 1. vydání. Praha : Radioservis, a.s. ISBN 978-80-86212-99-9.
- IVANOV, Ivan. *Présidentielles France 2007: La mégalthymia présidentielle* [online]. 2007. [cit. 01- 06-2010]. Dostupné na WWW: http://www.editoweb.eu/Presidentielles-France-2007-La-megalothymia-presidentielle_a2240.html
- JACKSON, Robert, SORENSEN, Georg (2007): *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*. Third Edition. Oxford University Press Inc., New York. ISBN 0-19-928543-8 978-0-19-928543-3
- KAGAN, Robert (2008): Dangerous Nation. *International Politics*. 45. 2008. Pg. 403 – 412.
- KAPLAN, Robert D. (2003): *Přicházející anarchie. Zborcení snů – svět po studené válce*. Nakladatelství Pavel Mervart. 2003. ISBN 80-903047-4-5. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/4670/2/>
- KAUFMAN, Stuart J. (1997): The fragmentation and consolidation of international systems. *International Organization* 51, 2, Spring 1997, pp. 173-208.
- KOSEK, Jan (2004): *Člověk je (ne)tvor společenský. Kapitoly ze sociální psychologie*. Vydání první. Praha : Nakladatelství Argo a Dokořán. ISBN 80-7203-591-6, ISBN 80-86569-85-3.

- KOSEK, Jan (2003): *Věda je to určitě, ale o čem? Kapitoly z psychologie*. Praha : Baset. ISBN 80-7340-014-6
- KOZIAK, Barbara (1999): Homeric thumos: The early history of gender, emotion, and politics. *The Journal of Politics*, 61(4), 1068-1091. Retrieved September 28, 2010, from Academic Research Library. (Document ID: 51246585).
- KROPÁČEK, Luboš (2002). Model spíše varovný. In. *Žhavé sondy deseti autorů. „Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur“*. Edice Nové směry. Vydal Evropský literární klub. Praha. Str. 84 - 99. ISBN 80-86316-31-9. <http://www.blisty.cz/art/10664.html>
- MANSFIELD, Harvey C. (2006): *Manliness*. Publisher: Yale University Press. ISBN: 9780300106640
- MENDEL, Miloš (2002): „Střet civilizací“ ve světle vědeckého výzkumu. In. *Žhavé sondy deseti autorů. „Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur“*. Edice Nové směry. Vydal Evropský literární klub. Praha. Str. 19 – 48. ISBN 80-86316-31-9. <http://www.blisty.cz/art/10551.html>
- MÜLLER, Karel B. (2008): *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Vydání první. Praha : 2002. ISBN 978-80-7367-380-2
- PONGS, Armin (2000): *V jaké společnosti vlastně žijeme? Společenské koncepce – srovnání*. Svazek 1. České vydání první. ISV nakladatelství. Praha. ISBN 80-85866-59-5
- SHAPIRO, Ian, HABERMAS, Jürgen (2002): *Teorie demokracie dnes*. Praha : Filosofia. ISBN: 80-7007-156-7,
- SINGER, Peter (1995): *Hegel*. 1. vydání. Praha : Odeon Argo. ISBN 80-85794-46-2.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2008): *Evropský univerzalizmus. Rétorika moci*. Vydání první. Praha : Nakladatelství SLON. ISBN 978-80_86429-81-6
- WALLERSTEIN, Immanuel (2006): *UTOPISTIKA. Historické rozhodování ve 21. Století*. Nakladatelství: :intu.
- ZABOROWSKI, Robert (2005). Platonic Anger [online]. 2005. In. *The Classical Review vol. 55 no. 2* [cit. 20-05-.2010]. <http://proquest.umi.com/pqdweb?index=5&did=1398158891&SrchMode=1&sid=8&Fmt=6&VInst=P ROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1274377545&clientId=93687>

3. Hlavní materiály

Ekonomická a environmentální náročnost přepravních výkonů jednotlivých druhů dopravy v ČR v roce 2009

Jan Zeman⁶²

Klíčová slova: nekalkulované náklady, přepravní výkon, životní prostředí, emise

1. Nekalkulované náklady v dopravě ČR v roce 2009

Doprava je typickým odvětvím, které je zatížené velkým množstvím nekalkulovaných nákladů, silně se lišících podle jednotlivých druhů dopravy. Současně jednotlivé druhy dopravy spotřebují na jednotku přepravního výkonu velmi rozdílné množství energie a vyprodukují velmi rozdílné množství základních druhů emisí a externalit. Cílem příspěvku je pokusit se uvedené rozdíly vyčíslit a na základě tohoto vyčíslení určit přibližnou výši náročnosti přepravních výkonů jednotlivých druhů osobní a nákladní dopravy v ČR v roce 2009 na tyto faktory.

Přibližný rozsah nekalkulovaných nákladů základních druhů dopravy ukazuje tabulka č. 1:

⁶² Ing. Jan Zeman, CSc., ročník 1956, absolvent Vysoké školy ekonomické, obor ekonomika zemědělství, disertační práce Ekonomické aspekty ekologických škod (1988). Je environmentálním ekonomem, dlouhodobě pracuje na informačních systémech ekonomicky životního prostředí, jeho současným pracovištěm je CENIA – Česká informační agentura životního prostředí. Mimo jiné se zabývá problémy ekologizace dopravy, nerovných ekonomických podmínek podnikání mezi základními druhy dopravy a problémy výpočtu náročnosti přepravních výkonů jednotlivých druhů osobní a nákladní dopravy v ČR na energii, emise a externality.

Tabulka č. 1 - Hrubé a čisté nekalkulované náklady pěti základních druhů dopravy v ČR v roce 2009 v mld. Kč

Druh nákladů	Druh dopravy					
	Silniční	Železniční	Vodní	Letecká	MHD	Celkem
Dotace z veřejných rozpočtů						
Veřejné na dopravní infrastrukturu	67,824	27,697	1,557	0,000	4,078	101,156
Stát a města na obnovu vozidel	0,100	0,300	0,000	0,000	2,294	2,694
Veřejné na osobní dopravu	4,918	12,380	0,000	0,000	14,215	31,513
Výdaje na dopravní policii ČR	3,678	0,047	0,000	0,004	0,024	3,749
Na podporu automobilek	0,378	0,000	0,000	0,000	0,000	0,378
Dotace z veřejných rozpočtů celkem	76,898	40,424	1,557	0,004	20,611	139,494
Daňové úlevy pozitivní						
od daně z nemovitosti	0,008	0,000	0,000	0,000	0,008	0,017
od daně silniční	3,414	0,000	0,000	0,000	0,043	3,456
od daně spotřební	0,976	0,000	0,000	0,000	0,019	0,995
Daňové úlevy pozitivní celkem	4,398	0,000	0,000	0,000	0,070	4,467
Daňové úlevy negativní						
Škodlivé spotřební daň	0,000	0,029	0,057	5,163	0,012	5,262
Škodlivé DPH mezinárodní veřejná	24,450	1,538	0,201	1,687	0,000	27,876
Škodlivé DPH mezinárodní paliva a energie	6,412	0,221	0,019	1,056	0,000	7,697
Daňové úlevy negativní celkem	30,862	1,788	0,278	7,906	0,012	40,845
Externí škody na zdraví lidí						
Vlivem nehod	20,403	0,024	0,000	0,000	0,086	20,512
Vlivem hluku	10,439	0,497	0,000	0,010	1,435	12,381
Vlivem emisí CO, NO _x , VOC, SO ₂ , PM včetně elektřiny	15,721	0,112	0,003	0,076	1,561	17,473
Oběti přízemního ozonu	2,103	0,094	0,005	0,118	0,177	2,497
Emisí CO ₂ celkem vč. elektřiny	10,758	0,651	0,010	0,684	0,738	12,842
Poškození veřejné dopravy zácpami na silnicích	2,207	0,000	0,000	0,000	0,000	2,207
vlivem otylosti	8,030	0,000	0,000	0,000	0,000	8,030
vlivem solení silnic proti sněhu	2,728	0,000	0,000	0,000	0,245	2,973
vlivem zabíjení zvířat auty a vlaky	0,317	0,002	0,000	0,000	0,005	0,324
vlivem vraků z aut	0,315	0,000	0,000	0,000	0,000	0,315
Externality celkem	73,021	1,379	0,018	0,888	4,248	79,555
Hrubé nekalkulované náklady	185,179	43,591	1,853	8,798	24,940	264,362
Spotřební daň za pohonné hmoty	-69,803	-0,945	0,000	0,000	-3,331	-74,079
Platby za silnice	-7,339	0,000	0,000	0,000	0,000	-7,339

Čisté nekalkulované náklady	108,037	42,646	1,853	8,798	21,609	182,943
------------------------------------	----------------	---------------	--------------	--------------	---------------	----------------

Zdroj vlastní výpočty s využitím dostupných dat. Zdroje dat: Ministerstva dopravy (MD), Státní fond dopravní infrastruktury (SFDI), Český statistický úřad (ČSÚ), Ministerstvo financí (MF), České dráhy (ČD), Drážní inspekce (DI), Výroční zpráva Sdružení dopravních podniků ČR (SDP), Výroční zpráva Dopravního podniku hlavního města Prahy (DPP) 2010, Dopravní podnik města Liberce, Policie ČR, Ročenka dopravy 2010, studie Adamec a kol. [1], Ročenka Českých drah 2010. Prezentované výsledky navazují na rozsáhlé starší výpočty autora, viz [2], [3], [4].

K tabulce č. 1 je třeba uvést následující:

Dotace veřejných rozpočtů na dopravní infrastrukturu pochází z rozpočtu SFDI, fondů Evropské unie (EU), dále státního rozpočtu, rozpočtů krajů, měst a obcí. Výpočet vychází z rozboru hospodaření SFDI (obsahuje i dotace z fondů EU, většinu dotací krajů a státem garantované úvěry, které za silniční a železniční dopravu splácí stát), dále z výroční zprávy DPP, DP Liberec a z výdajů státního rozpočtu. Položka městská hromadná doprava (MHD) je neúplná, neboť zahrnuje jen infrastrukturu DPP a DP Liberec, navíc přesný výpočet zásadně ztěžuje nejasnost předpisů o účetnictví. Z výročních zpráv jiných velkých DP, které jsou na internetu, vesměs nevyplývají výraznější rozvojové investice, které by zde měly být jednoznačně zahrnuty. Veřejné náklady na údržbu a opravy, resp. míru jejich krytí odpisy, nelze určit vzhledem k rozporným předpisům o odepisování těchto prostředků.

Dotace na obnovu vozidel veřejné dopravy zahrnuje dotace ze státního rozpočtu (rozpočet MD) a dotace z rozpočtu měst. Protože jsou k dispozici jen výroční zprávy SDP 19 největších podniků MHD v ČR, položka není úplná. Dotace z fondů EU se výrazně uplatní až počínaje rokem 2010.

Veřejné dotace na veřejnou osobní dopravu jsou dotace na úhradu ztrátového provozu veřejné osobní dopravy. Zahrnují dotace státu (dálková železniční doprava), dotace krajů (regionální železniční doprava a doprava silniční veřejná - linkové autobusy) a dotace MHD měst. Protože jsou k dispozici jen dotace 19 největších podniků MHD, úhrada ztrátovosti provozu MHD není úplná, byť zkrácení není velké.

Výdaje na dopravní policii vychází z doporučení odborníků – jedna devítina výdajů na Policii ČR. Rozpočítávám ji přímo úměrně počtu vyšetřovaných dopravních nehod. Určitý problém jsou dvě změny metodiky sledování dopravních nehod (nyní jen nehody, kde jsou buď mrtví nebo zranění nebo škoda nad 100 000 Kč). Počet policíí vyšetřovaných dopravních nehod na silnici se tak zásadně snížil.

Položka podpora automobilek je dána veřejnou podporou výstavby automobilek TPCA Kolín a Hyundai Nošovice. Jde o veřejné dotace z Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva průmyslu a obchodu, Moravskoslezského kraje a města Kolín.

Daňové úlevy na ochranu životního prostředí v současné době zahrnují:

- osvobození od daně z nemovitosti dle dat MF se týká linkových autobusů a MHD. Při zásadním překryvu s osvobozením veřejného majetku od daně z nemovitosti jde o velmi neúplnou a nízkou částku.

- daňové zvýhodnění u spotřební daně za pohonné hmoty. Rozhodující položky jsou bionafta, zkapalněný ropný plyn a stlačený zemní plyn. Výpočet vychází z odhadu spotřeby pohonných hmot jednotlivými druhy dopravy ve studii [1] a rozdílu sazeb spotřebních daní za pohonné hmoty,

- daňové zvýhodnění u silniční daně (dle dat MF s tím, že ne všechna uváděná zvýhodnění skutečně slouží ochraně životního prostředí).

Daňová zvýhodnění u daně z přidané hodnoty (DPH) se od roku 2004 nevyužívají.

Daňová zvýhodnění u daní z příjmu a daně dědické, darovací a z převodu nemovitostí se nesledují, takže chybí.

Škodlivou spotřební daní je osvobození mezinárodní letecké a mezinárodní vodní dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty, časem z vůle poslanců rozšířené i na vnitrostátní leteckou a vnitrostátní vodní dopravu. Výpočet její výše vychází z odhadované spotřeby pohonných hmot [1] a z platných sazeb spotřební daně za pohonné hmoty. Od roku 2008 sem patří i osvobození trakční elektřiny spotřebované elektrickou trakcí železniční dopravy a elektrickými trakcemi MHD.

Škodlivé DPH mezinárodní veřejná doprava - je osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH včetně paliv a energie, kterou spotřebuje. Pro výpočet jsou klíčové tržby za přepravní služby jednotlivých druhů dopravy, uvedené v Ročence dopravy 2010, podíl mezinárodní dopravy na přepravních výkonech jednotlivých druhů dopravy a platné sazby DPH. Problém je, že ČSÚ vykazuje silniční dopravu jako pod OKEČ „ostatní pozemní doprava“, která se skládá z položek „nákladní silniční doprava“, „MHD“, „linková autobusová doprava“ a „taxi služba“, které nejsem sto oddělit. Protože je použita odhadovaná částka nákladní silniční doprava, korigovaná podílem mezinárodní přepravy v tkm, může obnášet metodickou chybu až 5 %, při zahrnutí veřejné osobní dopravy do 9 % sazby DPH od 1. 1. 2008.

Osvobození paliva a energie spotřebovaných mezinárodní veřejnou dopravou od placení DPH vychází z odhadované naturální spotřeby paliv v tunách a elektřiny v gigawatthodinách jednotlivými druhy dopravy,

podílu mezinárodní dopravy na přepravních výkonech jednotlivých druhů dopravy a z podílu DPH na peněžní hodnotě jednotky příslušného paliva či energie, s rizikem mírné metodické chyby.

Externí škody na zdraví lidí v důsledku nehod, nadměrného dopravního hluku, emisí běžných škodlivin, obětí přízemního ozónu a podílu aut na otylosti jsou počítány jako odhadované ekonomické ztráty vlivem nucené pracovní nečinnosti mrtvých, zraněných a častěji nemocných osob a jako náklady na jejich léčení (pokud je ještě aktuální). Jádrem je metodika JUDr. Jana Poleny a kol. [5], [6] a [7], aktualizovaná na současné podmínky (databáze nehod, hlukové zátěže a emisí, jejich ekonomické ocenění), viz další text. Riziko chyby výpočtu je při kvantifikaci externalit podstatně vyšší ve srovnání s výpočtem výše daňových úlev.

V případě dopravních nehod se vychází z principu zavinění. Z obětí jsou vyloučeni sebevrazi a ti, co přes zákaz chodí po kolejích, kde se pak stanou obětí úrazu způsobeného drážním vozidlem. V případě obětí nehody různých druhů dopravních prostředků se oběti počítají k tíži dopravního oboru, který nehodu zavinil. Oběti dopravních nehod se započítávají jen jednou. Vzhledem k nuceně smíšenému a silně stresujícímu silničnímu provozu jsou oběti dopravních nehod z řad chodců a cyklistů na silnici připsány k tíži silniční dopravy, byť o kázni chodců a cyklistů si není třeba dělat iluze, stejně jako o kázni řidičů aut. Riziko chyby výpočtu činí až 10 %.

U škod vlivem nadměrného dopravního hluku se vychází ze závislosti „nadměrný dopravní hluk – zvýšení celkové nemocnosti“, určené před lety hygienikem hlavního města Prahy MUDr. P. Šišmou [8], z aplikace této závislosti na dopravu ČR JUDr. J. Polenou [5] a [6] a se zohledněním odhadovaných hlavních změn v hlukové zátěži obyvatelstva ČR z dopravy. Polenův postup je aplikován na současné ekonomické i dopravně hlukové poměry v ČR v rámci dostupnosti údajů a s přihlédnutím k zahraničním, zejména německým výzkumům. Pro hlučnost silniční dopravy je směrodatná studie [9]. Riziko chyby výpočtu činí až 33 %.

U škod vlivem emisí toxických škodlivin se vychází z podrobného výzkumu J. Poleny [5] a [7]. Škodlivost jedné tuny toho či onoho druhu škodlivin, její dopad na zvýšenou nemocnost obyvatel, se převádí na současné ekonomické podmínky a zohledňuje se místo působení emisí. Emise ze základních druhů motorové dopravy se přebírají ze Studie [1], emise z elektřinou poháněných druhů dopravy jsou vypočteny jako emise připadající na výrobu příslušného množství elektřiny v ČR. Východiskem je výpočet čisté emisní náročnosti výroby elektřiny v uhelných elektrárnách a. s. ČEZ, korigovaný množstvím centralizovaného tepla dodaného jednotlivými provozovny a. s. ČEZ. Je použit pro všechnu elektřinu vyrobenou z fosilních paliv v ČR. Zjištěné hodnoty jednotlivých škodlivin se korigují koeficientem podílu neemisních elektráren na výrobě elektřiny v ČR. Protože oficiální metodika výpočtu emisní náročnosti výroby elektřiny v ČR není, jde o autorův postup. Ze zjištěných emisí je výše odhadovaných škod vyvolaná elektrickými druhy dopravy počítána metodou Světové banky [10]. Riziko chyby výpočtu činí až 40 %. Pokud by se ukázalo pravdivé části západních expertů, že tuhé emise se na úmrtnosti obyvatel podílí 5 – 13 % a ostatní emise že neškodí, pokud nejsou v nadlimitní výši, byly by zde uváděné částky zásadně podhodnoceny.

Oběti přízemního ozónu jsou převzaty ze studií WHO [11] a ekonomicky oceněny stejně jako oběti dopravních nehod. Jiné negativní dopady přízemního ozónu nebyly zveřejněny v podobě, která by umožnila výpočet vznikajících ekonomických škod. Emise z motorové dopravy se na obětech přízemního ozónu mají podílet asi z 50 %. Rozpočítávají se přímo úměrně emisím NO_x, neboť tyto emise nejvíce přispívají ke vzniku přízemního ozónu. Protože druhý hlavní prekursor přízemního ozónu – emise VOC – mají podobný vývoj jako emise NO_x, neměla by tak vzniknout větší chyba. U obětí přízemního ozónu existuje řada nejistot, od vývoje počasí až po rozsáhlý přeshraniční přenos přízemního ozónu.

V případě otylosti je mechanismus dvojitý: jednak auta svými emisemi, hlukem a zejména dnes již téměř všude přítomnou hrozbou úrazu motorovým vozidlem brutálně potlačují pěší chůzi a zdravý životní styl, jednak auta svádí svého majitele pohybovat se pokud možno všude autem, což znamená omezování pohybu a při nepřizpůsobení stravování také otylost. Jde o značně podhodnocenou částku. Otylost se na úmrtnosti obyvatel podílí asi 5 – 10 % (počítáno 7,5 %).auta k ní významně přispívají, ale lékaři odmítají odhadnout, jak hodně. Úvahy se pohybují od 10 do 33 %, zde je uvažována jen spodní hranice 10 %. Celkový počet zemřelých v ČR sleduje ČSÚ. V položce chybí ztráty ze zvýšené nemocnosti vlivem otylosti, na které se významně podílí silniční doprava, zejména individuální automobilové doprava (IAD). Položka je zřejmě výrazně podhodnocená.

Škody způsobované klimatickou změnou jsou počítány na základě doporučení konference ministrů dopravy zemí EU v roce 1997 jako 2 % vytvořeného hrubého domácího produktu (HDP), resp. podíl připadající na jednotlivé druhy dopravy v ČR. Podle některých jde o odhad příliš vysoký. Dle jiných je naopak nízký, protože sílí klimatické změny lidstvo nemusí přežít. Riziko chyby výpočtu je zde tudíž vysoké.

Poškození povrchové veřejné dopravy zácpami osobních a nákladních automobilů není celková škoda způsobená dopravními kongescemi na silnicích, ale jen jedna její část – poškození povrchové veřejné dopravy. Zácpy automobilů brzdí trolejbusy, autobusy městské i linkové a tramvaje, pokud nejezdí po samostatném drážním tělese. Neukáznění řidiči pak s nasazením vlastního života zastavují provoz vlaků na železničních přejezdech. Část škod způsobených kongescemi na silnicích (zvýšené emise, hluk, nehody apod.) je zahrnuta v příslušných položkách. Otázkou je, jak ocenit čas cestujících ztracený v dopravní zácpě.

Vycházím ze zásady, že stát není a v zásadě ani nemůže být povinen zajistit tak kvalitní dopravní infrastrukturu, aby na ní nedocházelo k dopravním kongescím.

Solení silnic proti sněhu přináší řadu škod. Poškozuje vodu, půdu a biotu kolem silnic, zesiluje korozi vozidel, vypustí kanalizací, silnic a chodníků (zejména pokud jsou z železobetonu, což je nebezpečné zejména pro příslušné mosty) ad. Nejvyšší vyčíslitelné položkou je asi 50 % opotřebování usňové obuvi solí proti sněhu. Podařilo se vyčíslit jen škody z poškozování usňové obuvi na silnicích (asi 30 % celkových škod na usňové obuvi, zbytek připadá na solení chodníků proti sněhu) a poškozování půdy kolem silnic. Uváděná částka je tudíž citelně podhodnocená.

Hodnotu zvířat zabitých auty a vlaky vychází z rozsáhlého průzkumu myslivců (na silnicích ČR v roce 2007, na železnicích Slovenska v roce 2009). Vyčíslena je jen škoda v podobě ztracené zvěřiny přímo uhynulé u silnic a železnic. Část vozidla zraněných zvířat zhasne dál od komunikací. Skutečná škoda je tudíž podstatně vyšší, podle některých je dvojnásobná. Nepoužil jsem ocenění tzv. přírodní hodnotou, protože v případě přejetých ježků dávalo těžko odůvodnitelně vysokou hodnotu cca 1,5 mld. Kč/rok.

Autovraky se donedávna nelikvidovaly dostatečně šetrně. Výše měrné škody 3 500 Kč/autovrak osobního auta vycházela z rozborů Ministerstva životního prostředí a odpovídala údajům zjištěným v Německu a na Slovensku. Rok 2009 je již zásadně ovlivněn novou směrnicí EU. Měrná škoda se odhaduje již jen na 1 215 Kč/autovrak s tím, že od roku 2010 by již měla být téměř nulová. Problémem je, že část autovraků se i nadále zneškodňuje na základě čestného prohlášení, které je nekontrolovatelné.

V tabulce č. 1 chybí řada objemově „malých“ položek externalit (ekonomické škody způsobené ojetými pneumatikami, vyjetými oleji, opotřebenými akumulátory ad.) a jedna velká položka – příspěvek silniční dopravy k ničení urbánní struktury sídel. Tyto a případně další druhy externalit nejsem s to ani přibližně vyčíslit.

V tabulce č. 1 není počítána potrubní, cyklistická a pěší doprava, protože mají externality prakticky nulové.

1.1. Hrubé nekalkulované náklady jednotlivých druhů dopravy

Když uvedené položky nekalkulovaných nákladů základních druhů dopravy sečteme, dostaneme přibližnou výši neúplných a ne zcela přesných hrubých nekalkulovaných nákladů pěti základních druhů dopravy v ČR. Hrubé nekalkulované náklady udávají, kolik stála doprava ČR mimo běžně uváděné komerční náklady. I když jsou některé údaje zejména u MHD neúplné a jiné podhodnocené, vyčísleny 264 mld. Kč v roce 2009 v ČR představovalo asi 7 % HDP (3 739 mld. Kč). To je hodně. Stranou zůstávají nemalé škody mimoekonomické, které jsou často nenapravitelné.

Případné srovnání výše uvedeného výpočtu s obdobnými výpočty v jiných zemích je velmi obtížné. Pokud se tato problematika sleduje, děje se tak obvykle mnohem úžeji a při vyčíslení externalit se používá odlišných metod. Západní autoři vychází obvykle z dotazování na ochotu platit nebo přijímat, viz metoda ExTERNE ad. Porovnávat takto rozdílně zjištěné částky by bylo nesolidní. Problémem jsou také rozdíly kursů měn a kupní síly měn.

1.2. Čisté nekalkulované náklady jednotlivých druhů dopravy

Doprava ale platí též mimořádné daně a uživatelské poplatky – spotřební daň za pohonné hmoty a silniční daň, dálniční známku a elektronické výkonové zpoplatnění za užívání silnic a dálnic. Ne ale DPH, tu ze zákona platí všichni, pokud nejsou od jejího placení osvobozeni. Jejich odečtením od hrubých nekalkulovaných nákladů dostaneme čisté nekalkulované náklady. V roce 2009 činily v ČR minimálně 182,9 mld. Kč a na HDP ČR se podílely minimálně 4,9 %. To je také hodně. Říká, že ekonomická efektivnost dopravy je mnohem nižší, než se uvádí.

1.3. Čistá ekonomická ztráta jednotlivých druhů dopravy

Čistý ekonomický přínos, resp. čistou ekonomickou ztrátu dopravy ČR dostaneme, když od čistých nekalkulovaných nákladů odečteme účetní přidanou hodnotu (ekonomický přínos) jednotlivých druhů dopravy, viz tabulka č. 2:

Tabulka č. 2 – Čistá ekonomická ztráta jednotlivých druhů dopravy v ČR v roce 2009 v mld. Kč

Druh nákladů	Silniční	Železniční	Vodní	Letecká	MHD	Celkem
Čisté nekalkulované náklady	108,037	42,646	1,853	8,798	21,609	182,943
Účetní přidaná hodnota	-54,250	-16,374	-0,208	-4,937		-75,769
Čistá ekonomická ztráta	53,787	26,272	1,645	3,861	21,609	107,174

Zdroj: tabulka č. 1, Ročenka dopravy, ČSÚ, vlastní dopočet.

Účetní přidaná hodnota souboru 11 DP, kterou lze z jejich zveřejněných výročních zpráv určit, činila v roce 2009 minus 466 mil. Kč. Problém je, že ji určuje DPP - minus 1 063 mil. Kč. Mírně zápornou ji má ještě DPP

Chomutov. Ostatní DP ji mají kladnou. Účetní přidaná hodnota všech malých a části středně velkých DPP není známa.

Čistá ekonomická ztráta je shledaná u všech pěti základních druhů dopravy v ČR. U MHD není uvedena, protože disponibilní data nemusí být dostatečná. Čistá ekonomická ztráta v rozsahu nejméně 107 mld. Kč říká, že doprava v ČR je velmi levná. Je tudíž nadměrná a pro společnost značně nákladná. Nelze z ní ale odvozovat neefektivnost dopravy obecně.

Je z ní ale nutné odvodit, že by měla být v některých směrech více zpoplatněna. Nutné je zejména zrušit osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH včetně jí spotřebovaných paliv a energie a osvobození mezinárodní námořní, rybářské, říční a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty. V ČR v roce 2009 šlo asi o 40,8 mld. Kč, z toho 13 mld. Kč činilo zvýhodnění spotřeby paliv a energie.

Aktuální je zvýšení spotřební daně za motorovou naftu o 1-2 Kč/l proti sazbě platné v ČR v roce 2010, neboť emise PM z jejího spalování významně poškozují zdraví lidí. Je nutné zásadně zvýšit zpoplatnění užívání silnic a dálnic, zejména pro těžká silniční vozidla. Jejich jízda by měla být zatížena několikanásobně vyšší částkou, neboť jsou to těžká silniční vozidla, která mají zdaleka největší podíl na opotřeбенí silniční sítě. Zvýšení elektronického výkonového zpoplatnění dvakrát o 25 % k 1. 1. 2011 a k 1. 1. 2012 zdaleka nestačí.

Otázkou je výše investic do dopravní infrastruktury. Jejich efektivnost je silně nadhodnocena hrubě neobjektivní metodikou hodnocení efektivnosti i značnou neefektivností jejich realizace. Zcela tragická je u investic do vodní dopravní infrastruktury, nehorázně se plýtvá na velkých silničních a dálničních stavbách, neodůvodněné úspory srážejí pozitivní přínosy investic do modernizace železnic. Zásadní problém dopravní odůvodněností v posledních letech má i rozšiřování metra v Praze.

Zajímavé je také saldo čisté nekalkulované náklady silniční minus železniční dopravy. Částka 65,391 mld. Kč říká, že silniční doprava pohlcuje mnohem větší prostředky než doprava železniční. Intenzivní silniční doprava přitom způsobuje obrovské, často nenapravitelné škody na zdraví lidí, životním prostředí a urbanismu. Kdeco se bourá a značně konfliktně přestavuje, aby se zejména do velkých měst a průmyslových aglomerací vešlo ještě více automobilů.

Tabulka č. 3 ukazuje některé doplňující údaje.

Tabulka č. 3 – Některé doplňující údaje

Druh nákladů	Silniční	Železniční	Vodní	Letecká	MHD	Celkem
Náklady na dopravní infrastrukturu celkem v mld. Kč	67,824	29,438	1,605	2,773		106,250
Škody na vozidlech v mld. Kč	4,98		0		0,283	4,98
Zábor půdy v %	85,2	13,4	0,15	1,25	.	100
Městotvornost	velmi negativní	obvykle pozitivní	neutrální	negativní	pozitivní	X
Příspěvek dopravy k otylosti lidí	vysoký	nízký	nízký	nízký	nízký	X
Vliv na tvorbu dopravních kongescí	vysoký	nízký	nízký	nízký	nízký	X

Zdroj: viz tabulka č. 1.

Problém je, že máme dvojí vykazování škod na vozidlech: stále méně úplné odhady dopravní policie, která vyšetřuje dopravní nehody, a odhady pojišťoven. V roce 2007 pojišťovny vybraly na povinném i nepovinném pojištění odpovědnosti za škodu způsobenou provozem motorového vozidla 22,42 mld. Kč a vyplatily 9,77 mld. Kč náhrad za škody způsobené nehodami na silnicích. K rozdílu jistě přispívají nemalé náklady pojišťoven. Známá jsou data až od roku 1998. V posledních letech rozdíl výrazně narůstá, protože podstatně větší podíl dopravních nehod Policie ČR přestává vyšetřovat. Do 30. 12. 2000 vyšetřovala Policie ČR všechny evidované nehody. V letech 2001-2005 jen nehody, v jejichž důsledku zemřel člověk nebo byl člověk zraněn nebo vznikla škoda nad 20 000 Kč. Tato částka byla v letech 2006-2008 zvýšena na 50 000 Kč a od roku 2009 činí 100 000 Kč.

Popis, kterak potřeby intenzivní silniční dopravy vyvolávají potřebu rozšiřovat a stavět nové silnice a dálnice na úkor přírody osídlení, resp. urbánní struktury sídel, by vydal na samostatný článek.

2. Měrná náročnost přepravních výkonů jednotlivých druhů dopravy

Výpočet náročnosti přepravních výkonů jednotlivých druhů nákladní a osobní dopravy na spotřebu energie, emise základních škodlivin a základní druhy externalit dělí hodnotu přepravních výkonů příslušného druhu dopravy v tkm nebo v oskm příslušnými veličinami v ČR v roce 2009.

Zde bude analyzována náročnost čtyř základních druhů nákladní a osmi, resp. devíti základních druhů osobní dopravy v ČR v roce 2009 na trakční energii, na primární energetické zdroje, na celkovou energetickou náročnost v užším pojetí, na 7 základních druhů škodlivin a na základní druhy externalit. Rok 2009 je poslední, který se dal vypočítat vzhledem k dostupnosti potřebných údajů.

Základním zdrojem dat o přepravních výkonech jsou Ročenky dopravy. Rozdělení přepravních výkonů osobní a nákladní železniční dopravy na její elektrickou a motorovou trakci udává [1]. Od přepravních výkonů vodní dopravy je nutné odečíst „přepravní výkony ve třetích zemích a kabotáž na území cizích států“, které se konají mimo území ČR, čerpají mimo ČR pohonné hmoty a mimo území ČR znečišťují ovzduší a způsobují externality. Reálně jsou přepravní výkony nákladní vodní dopravy na území ČR zanedbatelné, ale směrodatná je vazba přepravních výkonů vodní dopravy na spotřebu trakční energie a produkované emise.

Je třeba vidět, že přepravní výkony letecké, vodní a v letech 1997 – 2005 i nákladní silniční dopravy (NSD) jsou v souladu s metodikou EU vykazovány jako přepravní výkony firem registrovaných na území ČR nezávisle na místě realizace. Obsahují přepravní výkony dopravních prostředků dopravců registrovaných na území ČR v zahraničí a neobsahují přepravní výkony dopravců registrovaných v zahraničí na území ČR. Jsou tudíž mnohem méně přesné než přepravní výkony železniční dopravy, MHD, linkových autobusů = veřejná silniční doprava a dnes i NSD.

Přepravní výkony osobní vodní dopravy jsou reálně přepravní výkony rekreační plavby a přívozů. Jejich spotřeba pohonných hmot a emise se nesledují. Osobní vodní doprava zde tudíž není uvažována.

Přepravní výkony nákladní letecké dopravy se v důsledku špatné metodiky sledování vykazují hluboko pod úroveň roku 1989, přestože se reálně zásadně zvýšily. Nezbyvá než nákladní leteckou dopravu nepočítat a její spotřebu pohonných hmot, emise a externality zahrnout do osobní letecké dopravy, byť to není přesné. CDV udává spotřebu energie a emise z letecké dopravy bez rozlišení.

2.1. Náročnost přepravních výkonů jednotlivých druhů dopravy na energii

Máme náročnost přepravních výkonů na trakční energii (spotřebovanou vozidly), máme náročnost přepravních výkonů na primární energetické zdroje (PEZ), včetně spotřeby energie při její těžbě, dopravě, transformaci a distribuci, a náročnost přepravních výkonů na celkovou spotřebu energie jednotlivými druhy dopravy v užším a širším pojetí. Celkovou spotřebu energie v užším pojetí uvádí Ročenka dopravy s odkazem na ČSÚ za převážně dopravní podniky nad 20 pracovníků, což znamená v silniční dopravě zásadní a ve vodní dopravě mírnou neúplnost. Vycházím proto z odhadů CDV, resp. [1].

Trakční spotřebu energie šesti základních druhů motorové dopravy uvádí [1]. Trakční spotřebu elektřiny elektřinou poháněnými dopravními prostředky sleduje s jistými nedostatky ČSÚ. Spotřebu nafty a elektřiny mezi osobní a nákladní dopravu dělám na základě doporučení expertů ČD.

Nesnadný je přepočítání trakční spotřeby paliv a energie na spotřebu PEZ, tj. od těžby paliv přes jejich dopravu, zpracování a distribuci.

Motorové druhy dopravy zde mají 3 opravné koeficienty (spotřeba energie na těžbu a dopravu ropy do rafinérie, technologickou spotřebu a ztráty energie při zpracování ropy v rafinériích a spotřebu energie na distribuci vyrobených pohonných hmot na prodejny. Protože je k dispozici jen vyčíslení technologické spotřeby a ztrát energie při zpracování ropy v rafinériích, je použit koeficient odvozený z celkových ztrát energie při získávání pohonných hmot (KPEZ) ze Zprávy tzv. Nezávislé komise [12]. Autorem výpočtů je I. Beneš z Cityplanu. Některé druhy pohonných hmot mají v ČR okrajový význam, biopaliva mají náročnost na PEZ cca 150 %, tj. na jejich výrobu se spotřebuje asi o 50 % víc energie, než jí obsahují.

Elektrické druhy dopravy mají podle autora této práce základní vzorec výpočtu celkové náročnosti na energii, resp. bez posledního násobitele na PEZ:

$$CSE^{ED} = TSE^{ED} \times KT \times KPE : (KPENTUU \times KENDU \times KPEHVE \times \frac{KC}{HVE} \times KP \times KEZRE \times KNSE)$$

kde:

CSE_{ED}	celková spotřeba energie jednotlivými druhy elektrické dopravy v GJ,
TSE_{ED}	trakční spotřeba elektřiny v MWh,
KT	Koeficient dodávek tepla
KPE	koeficient přímého převodu elektřiny v MWh na teplo v GJ. Je dán fyzikálními zákony. Je 3,6,
KPENTUU	koeficient průměrné energetické náročnosti těžby a úpravy uhlí jako reprezentanta energetické náročnosti získávání paliv v ČR,
KENDU	koeficient energetické náročnosti dopravy uhlí do elektráren,

KPENHVE	koeficient průměrné energetické náročnosti hrubé výroby elektřiny v ČR. Počítá se jako „Výtěžky celkem / hrubá výroba elektřiny celkem,“ viz tabulka Bilance energetických procesů, Kód: 16-16a na internetu ČSÚ. Měřicí jednotka je TJ.
KC/HVE	koeficient čistá/hrubá výroba elektřiny v ČR.
KP	koeficient ztrát energie v důsledku regulace elektrizační soustavy přečerpávacími vodními elektrárnami,
KEZRE	koeficient ztrát energie při rozvodu elektřiny od elektrárny až po měničnu, která napájí příslušnou síť elektrické dopravy,
KNSE	koeficient nepřímé spotřeby energie.

KNSE zahrnuje spotřebu energie opraven, dep, garáží, čekáren cestujících a s nimi spjatých služeb ad. Velmi vysoký je u metra (v r. 2009 = 0,501). U ostatních druhů MHD je podle I. Levory 0,945. Z nouze používám tento koeficient i pro NSD a IAD. U letecké a železniční dopravy ho lze vypočítat z dat ČSÚ, zveřejněných v Ročence dopravy (trakční spotřeba energie dělená celkovou spotřebou energie, neboť tyto dopravní obory nemají podniky pod 20 pracovníků ani podniky s převážně nedopravní činností, takže data by měla být úplná. U vodní dopravy je tento výpočet mírně podhodnocený, neboť v něm chybí podniky pod 20 pracovníků. Data ČSÚ pro silniční dopravu nejsou použitelná, protože jsou řádově nižší, vlivem množství podniků pod 20 pracovníků a podniků převážně jiného výrobního zaměření.

Jde o vlastní výpočty. Ve starších výpočtech jsem počítal jen náročnost přepravních výkonů na trakční spotřebu energie. Zde počítám i náročnost přepravních výkonů na primární energetické zdroje a náročnost přepravních výkonů na celkovou spotřebu energie v užším pojetí, neboť ze tří základních skupin nepřímé spotřeby energie je vyčíslena pouze spotřeba energie blízkým zázemím jednotlivých druhů dopravy. Nejsou podklady pro výpočet energetické náročnosti výroby a generálních oprav dopravních prostředků a výstavby, oprav a údržby dopravní infrastruktury.

Náročnost přepravních výkonů čtyř základních druhů nákladní dopravy na energii v ČR v roce 2009 ukazuje tabulka č. 4:

Tabulka č. 4 – Náročnost přepravních výkonů dopravy na energii v ČR v roce 2009

Druh dopravy	Přepravní výkony	Koef. Dodávek centr. Tepla z elektráren	Trakční spotřeba energie (TSE)	Trakční spotřeba energie	Přepravní výkony na TSE	Součin koeficientů „TSE–PEZ“	Přepravní výkony na PEZ	Koeficient nepřímé spotřeby energie	Přepravní výkony na celkovou spotřebu energie
Osobní	mil. oskm		GWh	TJ	Oskm/TJ	X	Oskm/TJ	X	Oskm/TJ
IAD	72 290	1	x	141 797	0,50981	0,780000	0,39765	0,945	0,37578
Autobus	14 990	1	x	26 832	0,55866	0,840000	0,46928	0,945	0,44347
Železnice elektrická	5 160	0,917090	502	1 656	3,11586	0,312240	0,97290	0,810	0,78805
Železnice motorová	1 340	1	x	3 592	0,37306	0,840000	0,31337	0,810	0,25383
Metro	4 422	0,917090	90,12	298	14,8622	0,311928	4,63594	0,501	2,32377
Tramvaj	4 565	0,917090	238,68618	788	5,79294	0,311928	1,80698	0,945	1,70760
Trolejbus	1 065	0,917090	82,679395	273	3,90156	0,311928	1,21701	0,945	1,15007
Letecká	11 324	1	X	14 420	0,78530	0,817000	0,64159	0,993	0,63699
Nákladní	mil. Tkm		tkm/t		tkm/t		tkm/t		tkm/t
Železnice elektrická	10 470	0,917090	534	1 762	5,94123	0,312240	1,85509	0,810	1,50262
Železnice motorová	2 320	1	x	1 020	2,27429	0,840000	1,91040	0,810	1,54743
NSD	44 955	1	x	73 786	0,60926	0,840000	0,51178	0,945	0,48363
Vodní	277	1	x	214	1,29439	0,840000	1,08729	0,976	1,06073

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat Ročenky dopravy, CDV, ČD, ČEZ a ČSÚ.

Tabulka č. 4 ukazuje, že v nákladní dopravě v ČR v roce 2009 měly nejnižší trakční spotřebu energie přepravní výkony elektrické trakce železniční dopravy (elektrické železnice), a to asi 9,8 krát nižší než nejnáročnější NSD a asi 4,6 krát nižší než nákladní vodní dopravy. Proti starším výpočtům jsou z výkonů nákladní vodní dopravy odečteny výkony přeprav v třetích zemích zjevně nesouvisející s územím ČR.

Nejnižší náročnost přepravních výkonů nákladní dopravy na PEZ mají přepravní výkony motorové a elektrické železnice. Vychází jako energeticky téměř 2krát úspornější proti přepravním výkonům vodní dopravy a 3,5x úspornější proti přepravním výkonům NSD, byť o dost méně ve srovnání s náročností přepravních výkonů na trakční energii.

Přepravní výkony na celkovou spotřebu energie v užším pojetí má motorová a elektrická železnice úspornější asi o třetinu proti nákladní vodní dopravě a asi 3 krát proti NSD. Přesto rejdaři tvrdí, že vodní doprava je energeticky nejúspornější druh dopravy.

V osobní dopravě ČR v roce 2009 byly v průměru na trakční energii nejušpornější přepravní výkony metra - 14,862 oskm/TJ. Na primární energetické zdroje byly přepravní výkony metra též nejušpornější, ale jen ve výši 4,636 oskm/TJ. Při vysoké spotřebě energie na provoz infrastruktury metra sice zůstaly nejvyšší přepravní výkony metra na celkovou spotřebu energie v užším pojetí ve výši 2,324 oskm/TJ, což je ale jen mírně víc než 1,708 oskm/TJ přepravních výkonů druhé energeticky nejušpornější dopravy tramvajemi. Elektrické druhy dopravy zůstávají energeticky úspornější proti motorovým druhům dopravy i v případě uvažování nepřímé spotřeby energie v užším pojetí.

Přepravní výkony autobusů byly proti přepravním výkonům metra na trakční energii náročnější 26 krát, individuální automobilové doprava (IAD) 29 krát a letadel 19 krát. V náročnosti na primární energetické zdroje byla IAD proti metru náročnější 12 krát, autobusy 10 krát, motorová železnice 15 krát a letadla 7 krát. Zohledníme-li i známou část nepřímé spotřeby energie jednotlivých druhů osobní dopravy, byly přepravní výkony metra v roce 2009 úspornější proti IAD asi 6 krát, proti autobusům 5 krát a proti motorové železnici asi 9 krát. Přepravní výkony elektrické železnice byly na celkovou spotřebu energie úspornější proti IAD asi 2 krát, proti autobusům asi 1,8 krát a proti motorové železnici asi 3 krát. Proti letecké dopravě je má ale horší asi 1,2 krát.

Spolehlivost údajů o spotřebě pohonných hmot u některých druhů dopravy je omezená, viz zásadní přepočty trakční spotřeby energie u vodní, motorové železniční, letecké a autobusové dopravy v roce 2006. Vzhledem k špatné metodice sledování jsou málo spolehlivé i přepravní výkony letecké, vodní a donedávna i NSD. Vypočtená čísla je tudíž nutno brát s určitou rezervou.

Zohlednění nepřímé energetické náročnosti přepravních výkonů jednotlivých druhů dopravy statisticky významně snížilo energetickou úspornost přepravních výkonů elektrických druhů dopravy ve srovnání s energetickou úsporností přepravních výkonů motorových druhů dopravy, byť zůstaly energeticky významně úspornější. Tato skutečnost ale znamená, že úspory elektřiny zde přináší mnohem vyšší celkové úspory energie. Stejným směrem působí zvyšování energetické účinnosti výroby a distribuce elektřiny.

2.2. Náročnost přepravních výkonů jednotlivých druhů dopravy na emise

Emisní náročnost výroby elektřiny počítám na základě emisí uhelných elektráren a. s. ČEZ na území ČR. Vycházím z čisté výroby elektřiny. Emisní náročnost čisté výroby elektřiny v a.s. ČEZ vztáhnou na celou výrobu elektřiny z fosilních paliv v ČR a tu koriguji podílem neemisních elektráren, viz tabulka č. 5:

Tabulka č. 5 – Emisní náročnost výroby elektřiny v ČR v r. 2009

Druh emise	Emise v ČR	Emise při výrobě elektřiny		Měrné emise při výrobě elektřiny v ČR
		Emise v uhelných elektr. ČEZ v ČR	emise v ČR	
		Hrubé výrobě	Čisté výrobě	
	t	t/1 GWh		
CO ₂	31547591	1091,014415	993,1925062	637,0831186
PM	2015	0,06390739	0,063436948	0,040691617
SO ₂	53312	1,690834126	1,678387389	1,076601228
NO _x	55039	1,745607358	1,732757419	1,111476872
CO	4215	0,133682207	0,132698133	0,085119188
VOC	4054	0,128575959	0,127629473	0,081867898
PAU	0,113	0,00000358389	0,00000355751	0,00000228196

Zdroj: vlastní výpočty na základě dat ČHMÚ (emise), ČSÚ, ERÚ (vypočten koeficient „čistá/hrubá výroba elektřiny v ČR“), ČEZ, a.s. (hrubá výroba elektřiny = 31530 GWh, koeficient dodávek centralizovaného tepla = 0,9170895, koeficient hrubá/čistá výroba elektřiny v uhelných elektrárnách ČEZ = 0,9238906 a koeficient neemisních elektráren = 0,641449784. Zaokrouhlováno i v dalších tabulkách.

Dříve jsem počítal měrnou emisní náročnost přepravních výkonů elektrických druhů dopravy na základě emisní náročnosti hrubé výroby elektřiny, nyní počítám tuto náročnost na základě emisní náročnosti čisté výroby elektřiny a při zohlednění dodávek centralizovaného tepla, což je přesnější.

Náročnost přepravních výkonů čtyř základních druhů nákladní dopravy v ČR v roce 2008 na emise 7 základních druhů škodlivin ukazuje tabulka č. 6:

Tabulka č. 6 – Náročnost přepravních výkonů nákladní dopravy na emise v ČR v roce 2009

Druh emise	Silniční	Motor. žel.	Vodní	Elektrická žel.
	tkm/t (u PAU na tkm/kg)			
CO ₂	8 302	36 675	22 068	30 789
CO	575 453	5 593 345	2 797 980	230 442 743
NO _x	984 452	3 256 448	1 634 218	17 647 780
VOC	2 342 504	23 567 483	11 825 281	239 594 515
SO ₂	259 855 491	775 750 505	277 000 000	18 219 466
PM	13 325 426	42 141 520	21 145 038	482 042 761
PAU	16 282 144	84 981 685	69 250 000	8 595 718 252 895
Přepravní výkony mil. tkm	44 955	2 320	277	10 470

Zdroj: Výpočty CENIA na základě dat [1], Ročenky dopravy 2010, ČSÚ, ČD a ČEZ,a.s. Emise PM u motorových druhů dopravy jsou jen emise z výfuků vozidel bez oděrků z pneumatik, brzdového obložení, zvířeného prachu atd.

Tabulka č. 6 ukazuje, že na emise polycyklických aromatických uhlovodíků PAU, tuhé PM, oxidu uhelnatého CO, těkavých organických látek VOC, oxidů dusíku NO_x a hlavního skleníkového plynu CO₂ byly v roce 2009 nejméně přepavní výkony elektrické železnice. Na emise oxidu siřičitého SO₂ byly nejméně přepavní výkony motorové železnice. S výjimkou emisí SO₂ byly emisně nejméně přepavní výkony NSD. Chceme-li snižovat znečištění ovzduší z nákladní dopravy při daných dopravních výkonech a daném vozovém parku, lze tak činit jen posilováním elektrické železnice na úkor silniční, motorové železniční a vodní dopravy.

Náročnost přepravních výkonů osmi základních druhů osobní dopravy ČR v roce 2009 na 7 základních druhů škodlivin ukazuje tabulka č 7:

Tabulka č. 7 – Náročnost přepravních výkonů osobní dopravy na emise CO₂, CO a NO_x v ČR v roce 2009

Druh dopravy	Přepravní výkon	CO ₂	CO	NO _x	VOC	SO ₂	PM	PAU
Osobní	mil. oskm	oskm/t						oskm/kg
IAD	72 290	7 000	923 368	4 525 255	7 460 268	216 437 126	64 618 782	2 337 591
Autobus	14 990	7 621	959 893	957 430	5 288 439	241 774 194	9 910 841	14 826 904
Železnice elektrická	5 160	16 147	120 855 165	9 255 337	125 654 790	9 555 157	252 806 213	4 508 004 602
Železnice motorová	1 340	6 016	918 298	534 169	3 865 875	191 173 280	6 912 654	21 371 611
Metro	4 422	77 020	576 461 199	44 146 586	599 354 700	45 576 680	1 205 848 116	21 502 512 86
Tramvaj	4 565	30 020	224 691 185	17 207 314	233 614 540	17 764 731	470 011 586	8 381 180 053
Trolejbus	1 065	20 219	151 329 934	11 589 158	157 339 830	11 964 580	316 553 684	5 644 740 463
Letecká	11 324	10 581	11 215 439	2 808 326	19 581 024	171 575 758	Neznečišťuje	Neznečišťuje

Zdroj: Výpočty CENIA na základě dat [1], Ročenky dopravy 2010, ČSÚ, ČD, DPP.

Dle tabulky č. 7 v osobní dopravě ČR v roce 2009 přepravní výkony byly zatíženy nejnižšími měrnými emisemi CO, VOC, NO_x a CO₂ u metra, poté u tramvají, trolejbusů a elektrické železnice. Pozitivní přínos elektrických druhů dopravy pro čistotu ovzduší celkem a ve městech obzvláště je zřejmý. U emisí PM, dále PAU, dioxinů a furanů jsou nejšetrnější přepravní výkony letecké dopravy, která tyto škodliviny podle dat CDV neemituje vůbec. Tato skutečnost je v případě emisí PM zpochybňována, neboť při pohledu za startujícím letadlem je vidět černá stopa (PM). Přepravní výkony elektrických druhů dopravy lze považovat za emisně šetrné. Hůře vychází emisní náročnost přepravních výkonů letecké dopravy a motorové železnice. Vysokou emisní náročností jsou zatíženy přepravní výkony IAD a autobusů kromě emisí SO₂. Nejvyšší náročnost na emise SO₂ mají přepravní výkony elektrických druhů dopravy.

2.3. Náročnost přepravních výkonů jednotlivých druhů dopravy na externality

Náročnost přepravních výkonů čtyř základních druhů nákladní dopravy v ČR v roce 2009 na základní druhy externalit ukazuje tabulka č. 8:

Tabulka č. 8 - Měrné ekonomické externality čtyř základních druhů nákladní dopravy v ČR v r. 2009

Druh externality	silniční	mot. žel.	el. Žel.	vodní
	Kč/tkm			
Nehody	0,070776504	0,003836	0,000850001	0
Hluk	0,12476594	0,0593332	0,052589475	0
Emise běžné	0,215641334	0,0114074	0,00202687	0,01276955
Přízemní ozón	0,026093555	0,0032619	0	0,00405115
Globální oteplení	0,079435767	0,0211848	0,020483256	0,03735415
Kongesce původci	0,01246234	0	0	0
vlivem otylosti	0,00893166	0	0	0
vlivem solení silnic proti sněhu	0,015356413	0	0	0
vlivem zabíjení zvířat auty a vlaky	0,001791175	0,0002383	0,00000528097	0
CELKEM	0,555254688	0,0992616	0,076002411	0,05417484

Zdroj: Vlastní výpočty. Zaokrouhlováno.

Tabulka č. 8 ukazuje, že na jednotku přepravního výkonu v rámci nákladní dopravy v ČR v roce 2009 největší externality produkovala NSD, a to 55,5 hal./tkm. Nejšetrnější vychází elektrická železnice – 7,6 hal./tkm. Uprostřed se nachází motorová železnice – 9,8 hal./tkm a vodní doprava – 5,4 hal./tkm.

Při daných přepravních tocích lze externality z nákladní dopravy ČR snižovat především posilováním elektrické železnice na úkor NSD a motorové železnice.

Náročnost přepravních výkonů devíti základních druhů osobní dopravy v ČR v roce 2009 na základní druhy externalit ukazuje tabulka č. 9:

Tabulka č. 9 - Měrné ekonomické externality jednotlivých druhů osobní dopavy v ČR v r. 2009 v Kč/mil. oskm

Druh externality	Silniční		Letecká	Železnice		MHD			
	IAD ¹⁾	Linkový bus ²⁾		Elektrická	Motorová	Metro	Trolejbus	Tram	Bus
Nehody	0,265	0,027173	0	0,0017	0,00664	0	0,003	0,0005	0,01191
Hluk	0,078	0,120044	0,00053	0	0,01059	0	0	0,185	0,18036
Emise toxické	0,061	0,195009	0,00732	0,0039	0,05925	0,0008	0,003	0,002	0,29347
Přízemní ozón	0,015	0,013584	0,001267	0	0,01694	0	0	0	0,0192
Globál. oteplování.	0,094	0,075146	0,062325	0,0286	0,11003	0,008	0,059	0,128	0,10621
Kongesce původci	0,023	0	0	0	0	0	0	0	0
Autovraky	0,004	0	0	0	0	0	0	0	0
vlivem otylosti	0,106	0	0	0	0	0	0	0	0
vlivem solení silnic proti sněhu	0,023	0,019633	0	0	0	0	0,019	0	0,03768
vlivem zabíjení zvířat auty a vlaky	0,003	0,002544	0	0,0001	0,00041	0	0,002	0	0,00044
CELKEM	0,672	0,453132	0,071442	0,0343	0,20388	0,009	0,086	0,315	0,64926

1) včetně motocyklů

2) linkový a městský autobus má dle CDV stejnou trakční spotřebu energie a stejné emise jednotlivých druhů škodlivin. Vzhledem k místu působení ale toxické emise a hluk autobusu MHD působí podstatně vyšší škody.

Zdroj: vlastní výpočty. Zaokrouhlováno.

Podle tabulky č. 9 měly v rámci osobní dopavy v ČR v roce 2009 nejnižší měrné externality přepravní výkony metra (0,9 hal./oskm), druhé nejnižší je měla elektrická železnice (3,4 hal./oskm), třetí letadlo (7,14 hal./oskm), čtvrtý byl trolejbus (8,6 hal./oskm), pátá motorová železnice (20,3 hal./oskm), šesté tramvaj (32 hal./oskm), sedmý linkový autobus (45,3 hal./oskm), osmý autobus MHD (64,9 hal./oskm) a nejhůrší deváté byly přepravní výkony IAD (67,2 hal./oskm).

Proti dříve publikovaným údajům je třeba vidět vícero změn. Kromě věcných jde zejména o vyčíslení tří nových položek (otylost, solení silnic a zabíjení zvířat). Samotný trolejbus bez nich by si polepšil, ale příspěvkem k solení silnic klesl z druhého nejlepšího na čtvrté nejlepší místo. Data jsou ovlivněna inflací (výpočty jsou prováděny v běžných cenách), nahodilými výkyvy (klasicky u obětí dopravních nehod), dílčími korekcemi metodiky výpočty ad.

Bilanci externalit přepravních výkonů tramvají zásadně zhoršuje položka dopravní hluk, byť vzhledem k nepodchycení všech moderních tramvajových tratí jde o položku mírně nadhodnocenou. Nejvíce přepravní výkony silniční dopavy zatěžují emise a hluk, IAD nehody. Citelný je i příspěvek ke globálnímu oteplení.

Tabulky náročnosti přepravních výkonů jednotlivých druhů dopavy na externality se nabízejí ke korekcím metodiky hodnocení efektivnosti jednotlivých staveb dopravní infrastruktury, pokud by pracovaly s přesuny přepravních výkonů mezi jednotlivými obory dopavy v důsledku realizaci uvažovaných investic. Samozřejmě, jde o údaje průměrné a časově poněkud zpožděné, resp. nemusí platit a zcela jistě neplatí pro každou přepravní relaci, která existuje.

3. Závěr

O řadě zde prezentovaných vyčíslení lze jistě diskutovat. Jednak o přesnosti jednotlivých čísel, zejména u odhadovaných externalit, jednak o skutečnostech, které je z nich možné vyvodit. I při vědomí jistého možného

rozsahu chyb mám za to, že by mohla napomoci zlepšit státní dopravní, ekonomickou i environmentální politiku ČR.

Seznam použitých zkratk

ČHMÚ	=	Český hydrometeorologický ústav
CO ₂	=	oxid uhličitý
CO	=	oxid uhelnatý
ČD	=	České dráhy, a.s.
ČR	=	Česká republika
ČSÚ	=	Český statistický úřad
DI ČR	=	Drážní inspekce České republiky
DPH	=	daň z přidané hodnoty
DPP	=	Dopravní podnik hlavního města Prahy
EU	=	Evropská unie
HDP	=	hrubý národní produkt
IAD	=	individuální automobilová doprava
MD	=	Ministerstvo dopravy
MF	=	Ministerstvo financí ČR
MHD	=	městská hromadná doprava
NO _x	=	oxidy dusíku
OKEČ	=	systém sledování ekonomických ukazatelů jednotlivých odvětví národního hospodářství ČSÚ
oskm	=	Osobokilometry
PEZ	=	primární energetické zdroje
PM	=	emise tuhé
SO ₂	=	oxid siřičitý
SDP ČR	=	Sdružení dopravních podniků ČR
SFDI	=	Státní fond dopravní infrastruktury ČR
tkm	=	Tunokilometry
ÚDI	=	Ústřední dopravní institut
VOC	=	těkavé organické látky

Použitá literatura:

- Adamec, V. a kol.: Studie o vývoji dopravy z hlediska životního prostředí v České republice, za rok 2010, CDV Brno 2011
- Zeman, J.: Nerovné ekonomické podmínky mezi pěti základními druhy dopravy v ČR, Doprava 3/2003, ISSN 0012-5520
- Zeman, J.: Absolutní a měrné externality v dopravě ČR v roce 2003, Doprava 2/2006, ISSN 0012-5520
- Zeman, J.: Energetická a environmentální náročnost jednotlivých druhů dopravy v ČR v r. 2004, Vědeckotechnický sborník ČD, červen 2007, ISSN 1214-9047
- Polena, J., Špínková, A. a kol.: Ekonomické ocenění vybraných škodlivých účinků dopravy na životní prostředí II. Hluk z dopravy, Praha, ÚDI 1981
- Polena, J. a kol.: Ekonomické hodnocení negativních účinků hluku v dopravě, Praha, Ústřední dopravní institut (ÚDI) 1982
- Polena, J. a kol.: Ekonomické hodnocení negativních účinků exhalací v dopravě, Praha, ÚDI 1983
- Šišma a kol.: Vztah hlučnosti v místě bydliště ke zdravotnímu stavu obyvatel, Praha, Hygienická stanice Národního výboru hl. m. Prahy, 1982
- Ulrich, S.: Vývoj hluku ze silničních komunikací od roku 1975 do roku 2002 (Die Entwicklung der Gerauschemission von Strassen von 1975 bis 2002, Strasse+Autobahn č. 10, 2003, s. 571-576, překlad Lidmila Zrzavecká)
- Kol.: Environmental Assessment of the Gas Development Plan for Poland (Work Bank), Materiály Luzernské konference Životní prostředí pro Evropu 1993
- Studie WHO ambient quality guidelines for particulate matter, ozone, nitrogen dioxide and sulfur dioxide. Global update 2005. Summary of risk assessment.
- Zpráva Nezávislé odborné komise pro posouzení energetických potřeb České republiky v dlouhodobém časovém horizontu, Verze k oponentuře, 30. 9. 2008, http://www.vlada.cz/assets/ppov/nezavisla-energeticka-komise/aktuality/Zprava1_1formatovanaF.pdf, cit. 15. 4. 2010

Ročenky dopravy ČR 2010 MD ČR, též <https://www.sydos.cz/cs/rocenka-2010/index.html>, citováno 30. 9. 2011
Výroční zprávy Českých drah za rok 2010, http://www.ceskedrahy.cz/assets/pro-investory/financni-zpravy/vyrocní-zpravy/vz-cd-2010_web.pdf, citovaná 30. 6. 2011
Výroční zprávy Drážní inspekce ČR, <http://www.dicr.cz/vyrocní-zpravy>, citováno 30. 6. 2011
Výroční zpráva a účetní závěrka SFDI ČR za rok 2010 též na internetu <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=6&CT=307&CT1=0>, citováno 30. 6. 2011
Výroční zprávy sdružení dopravních podniků ČR za rok 2009, internet <http://www.sdp-cr.cz/vz.asp>. citovaná 30. 6. 2010

Data poskytl i mimo citované zdroje:

České dráhy, a.s.
České energetické závody, a.s.
Český hydrometeorologický ústav
Český statistický úřad
Dopravní podnik hlavního města Prahy (Ročenky, Výroční zprávy)
Drážní inspekce ČR
Energetický regulační úřad
Ivan Levora
Ministerstvo dopravy ČR
Ministerstvo financí ČR
Policie ČR
Svaz výrobců aut

4. Fenomén Slavoj Žižek – kritická reflexe (úvod do diskuse)

„Námezdní buržoazie“, „nadmzda“ a další iluze o transformaci, resp. samolikvidaci kapitalismu (několik poznámek)

Pavel Sirůček

Týdeník pro literaturu a kulturu Obrys-Kmen, č. 4/2012 (příloha Haló novin, 27. 1. 2012. ISSN 1210-1494) exkluzivně uveřejnil na s. 1 článek pop-star soudobé levice, resp. salonně přijatelné tzv. levice – prý „nejnebezpečnějšího filozofa Západu“ – Slavoj Žižek. Příspěvek-„Revolta námezdní buržoazie“ na první pohled srší hlubokomyslnými úvahami, zásadními konstrukcemi i trefnými postřehy a glosami... Ovšem při důkladnějším zamyšlení si nejde nepoložit otázku, zda to vlastně není pouhý samoučelný, líbivě podaný, postmoderní blábol. A zda čtenář, který z velké části textům mnohdy ani nerozumí (mnohdy ovšem není vina jen na straně čtenáře), obdobné materiály nechválí hlavně proto, aby nebyl považován za omezeného hlupce. Jaká je vlastně Žižekova metodologie?⁶³ A jaké řešení nabízí? A nejsou jeho úvahy pouze postmoderní, a to marketingově náležitě a umně ošetřenou, další variací na nesčetné koncepce hlásající „transformaci“ kapitalismu? Některé inspirace mapují následující řádky, mající formu neuspořádaných kritických poznámek k textu. A též ohledně možné aktuálnosti některých aspektů koncepce samolikvidace kapitalismu a dalších teorií J. A. Schumpetera.

S. Žižek exkluzivní pojednání pro *Haló noviny* startuje, jako obvykle, bombasticky. V současnosti jsme údajně svědky „zrodu zcela nového typu kapitalismu, jehož středobem se stává manažer, který spravuje firmu ovládanou bankami či nezávislými investory“.⁶⁴ Jde o další velkou „transformaci“ ve světle které lze nedávno

⁶³ Autor poznámek nezapírá, že práce Žižeka sleduje pouze povrchně a z povzdálí. Několika jeho kratšími texty se prokousal (se sebezapřením a nikterak „obohacen“) a prolistoval i něco knižních publikací. Za znalce díla Žižeka se rozhodně nepovažuje a ani nehodlá plýtvat časem na podrobnější studium jeho exhibicí. Nicméně za svými tvrzeními si stojí a domnívá se, že adekvátní názor si udělal i z toho mála, co četl, slyšel a promýšlel.

⁶⁴ Zde citováno podle výše uvedeného článku S. Žižeka, přeloženého R. Barošem. Na řadě míst překlad zcela srozumitelný není. Je otázkou, zda tím, že překladatel není blíže obeznámen s ekonomickými či sociologickými kategoriemi. A nebo tím,

vlnu antikapitalistických protestů vnímat „jen jako snahu níže postavených vrstev této nové námezdní buržoazie udržet si privilegia, která jsou v době krize ohrožována politikou výdajových škrťů“.

Žižek hned přidává tři tendence dnešního kapitalismu: „ústup od zisku k rentě (v jejích dvou hlavních variantách, jimiž jsou renta z privatizovaného „všeobecného vědění“ a renta z přírodních zdrojů), mnohem silnější strukturální role nezaměstnanosti (jež činí dokonce i ze samotné možnosti dát se „vykořisťovat“ v dlouhodobém zaměstnání privilegium), jakož i stále klíčovější role těch, jež Jean-Claude Milner⁶⁵ nazývá „námezdní buržoazii“...“.

V následné pasáži „Překonání kapitalismu imateriální prací“ se odvolává na text M. Hardta a A. Negriho,⁶⁶ kteří se pokoušejí „radikalizovat Marxe“. Podle něhož by měl vysoce organizovaný kapitalismus být již fakticky „socialismem v rámci kapitalismu“. Či „socializovaným kapitalismem“, kdy nepřítomní vlastníci by se stávali čím dál více nadbytečnými a po setnutí více méně „nominální“ hlavy bychom se ocitli již v socialismu. Marxova analýza ale měla být omezena historicky tím, že byl „odkázán na centralizovaný a hierarchicky organizovaný model mechanické automatizované průmyslové práce...“-A tudíž jeho vizi „všeobecného intelektu“ mohla nejlépe ztělesňovat centrální plánovací komise...

Ovšem dnes, kdy jsme svědky vzestupu imateriální práce do hegemonské pozice, se revoluční převrat stává „objektivně možným“. Imateriální práce se „rozprostírá mezi dvěma póly intelektuální (symbolické) práce (produkce idejí, kódů, textů, programů, figur: spisovatelé, programátoři...) a afektivní práce (ti, kteří se zabývají našimi tělesnými afekty: od lékařů přes hlídání dětí až po stewardy v letadlech)“. A imateriální práce má být dnes hegemonská, jako byla těžká industriální produkce v 19. století. Ale nikoli kvantitativně, nýbrž tím, že „hraje klíčovou, typickou strukturální roli“. Působí i na sociální vztahy atd. a výsledkem má být produkce a vznik nové široké domény „společného“ (common): sdíleného vědění, forem spolupráce a komunikace atd., které již nelze spoutat soukromým vlastnictvím“. Produktem již nejsou materiální objekty, ale „nové sociální (interpersonální) vztahy samotné... imateriální produkce má bezprostředně biopolitický charakter, jejím cílem je produkce sociálního života“.⁶⁷-V soudobém kapitalismu se produkce sociálních vztahů má již stávat „bezprostředním cílem/účelem produkce“. Bezprostředně socializovaná, imateriální produkce má činit vlastníky „ve stále větší a větší míře nadbytečnými“. Producenti mají mít rovněž „pod kontrolou regulaci sociálního prostoru“, kdy „ekonomická produkce se bezprostředně stává politickou produkcí, produkcí společnosti samotné“. Cesta má tudíž být otevřená pro „absolutní demokracii“, pro to, aby producenti bezprostředně kontrolovali své sociální vztahy, aniž by se vůbec museli uchýlovat k oklize demokratické reprezentace“.

V argumentaci Hardta a Negriho Slavoj Žižek kriticky nalézá tři slabiny, „jejichž kombinace vysvětluje, jak může kapitalismus přežít...“. Autoři mají podceňovat „míru, do níž dnešní kapitalismus úspěšně (alespoň krátkodobě) privatizoval „společné vědomí“ samotné“. Dále jde o to, že „daleko spíše než buržoazie se dnes „nadbytečnými“ stávají samotní zaměstnanci (když se jich stále větší počty stávají nikoli jen dočasně nezaměstnanými, ale i dlouhodobě nezaměstnatelnými)“.⁶⁸ A za třetí, je podle Žižeka nutno specifikovat, pro koho se „buržoazie stává stále více disfunkční... Nefunkční pro koho? Pro samotný kapitalismus“.

Žižek následně načrtává „nový typ kapitalismu bez buržoazie“. Jeho „středobodem již není podnikatel, který vlastní svou firmu, ale exportní manažer (či představenstvo společnosti řízené výkonným ředitelem), jenž řídí společnost ovládanou bankami (jež jsou rovněž řízené manažery, kteří danou banku nevlastní⁶⁹) nebo izolovanými investory“. Ve „starém“ kapitalismu „v ideálním případě“ měl být středobodem „podnikatel, jež investoval (své vlastní nebo vypůjčené) peníze do produkce organizované řízené jím samotným, přičemž veškerý zisk šel do jeho kapsy...“.

A zde poprvé možno připomenout klasického myslitele v oblasti kapitalistického podnikání, inovací a vývoje i perspektiv kapitalismu vůbec – J. A. Schumpetera. Ten rozlišuje čtyři typy podnikatelů. Je to „továrník-obchodník“, „kapitán průmyslu“, „ředitel“ a „zakladatel“. I když Schumpeter umírá v roce 1950

že samotný filozof „postmoderně“ vrší různé (především čtenářsky atraktivní) pojmy a kategorie, kterými ekvilibristicky žongluje a eklekticky je propojuje. Nicméně tyto podrobněji nevymezuje.

⁶⁵ Ohledně „bourgeoisie salariée“ viz např. *Le salaire de l'idéal*. Paris, Seuil 1997. ISBN nezjištěno.

⁶⁶ Hardt, M., Negri, A.: *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York, Penguin Group 2005. ISBN 978-0-143-03559-6. Též viz Hardt, M., Negri, A.: *Commonwealth*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press 2009. ISBN 978-0-674-03511-9.

⁶⁷ Produkce má být bezprostředně sociální „jak formálně, tak co do svého obsahu ...“.

⁶⁸ Srov. Forresterová, V.: *Hospodářská hrůza*. Brno, Nakladatelství Doplněk 2001. ISBN 80-7239-101-1. Též viz recenzi in *Marathon*, 2002, roč. 6, č. 2, s. 21 – 25. ISSN 1211-8591. Tato recenze je ovšem psána v přehnaně oslavném a nekritickém duchu. Dnes by autor mnohem, mnohem více zdůraznil plytkost a povrchnost brožury.

⁶⁹ A není klíčovou otázkou otázka, kdo právě tyto instituce fakticky ovládá a vlastní? Kdo jsou ti „za oponou“? Kdo jsou ony „finanční trhy“, které dnes všem diktují, a kterým je prý nutno sloužit i stále je „uklidňovat“? Kdo je dnes faktickým vládcem stále více financionalizovaného světa? A neleží klíč k systémové změně právě tady?

(a klíčové dílo koncipuje před I. SV) jsou jeho koncepce stále aktuální. A v mnohém možná aktuálnější více než dříve.⁷⁰--

Jde např. o inspirace plynoucí z knihy *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, které dodnes nebyly plně doceněny, což se ostatně týká celého jeho díla. Důraz na inovace, interdisciplinární přístup a metodologická tolerantnost či důsledné prolnutí „ekonomického“ a „společenského“ se ukazují navýsost aktuální právě dnes – v době stále více globálních společností, ale i krizí.⁷¹ Konstatujeme, že v Schumpeterově teoreticko-metodologickém systému jsou objektem inovace, subjektem podnikatel a čas vývoje je historický.⁷² Vyústěním myšlenek o dynamice vývoje, s inovacemi jako centrální kategorií, je ucelená evoluční teorie samolikvidace (sebedestrukce) kapitalismu, kdy na základě rozvoje vnitřních sil se nevyhnutelně blíží zánik soukromopodnikatelského charakteru ekonomických činností a tím i kapitalistického způsobu organizace výroby a společnosti. Kapitalismus zde sám ničí základy své existence – především ekonomické úspěchy kapitalismu postupně podemlou potřebnou společenskou, resp. institucionální strukturu i způsob myšlení.⁷³ A samolikvidace kapitalismu je spojena taktéž i s tím, že mizí reálný obsah vlastnictví a sami vlastníci pozbývají víry ve své poslání. Ztrácejí podnikatelského ducha a přestávají být schopni „hrdinských činů“ pro udržení soukromého vlastnictví, resp. kapitalismu. Mizí historický význam buržoazie, mizí důvody existence kapitalismu a ztrácejí se i jeho zastánci. A buržoazie může přebírat i názory svých nepřátel, kteří jí upírají právo na existenci. Jak bude připomenuto, a upřesněno, níže.

Zpět k Žižekovi. Podle něj v „novém typu kapitalismu bez buržoazie stará buržoazie, která se stala nefunkční, získává novou roli námezdních manažerů...“. A pokračuje: „Tato nová buržoazie si i nadále přivlastňuje nadhodnotu, avšak v (mystifikované) podobě to, čemu Milner říká „nadmzda“⁷⁴: všeobecně jsou placeni lépe, než činí proletářská „minimální mzda“... a je to právě tento rozdíl od řadových proletářů, tato distinkce, která determinuje jejich status. Buržoazie v klasickém smyslu tedy postupně mizí ze scény: kapitalisté se opětovně vynořují jako podskupina námezdních sil – jakožto manažeři, kteří jsou zásluhou své kompetence⁷⁵ oprávněni vydělávat více než ostatní...“. Poživateli „nadmzdy“ nejsou pouze manažeři, ale taktéž další zaměstnanci: experti, administrátoři, lékaři, právníci, státní zaměstnanci, novináři, intelektuálové, umělci apod.

⁷⁰ V učebnicové podobě k sociálně-ekonomické koncepci J. A. Schumpetera viz Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4. Ke koncepci samolikvidace kapitalismu viz Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004. ISBN 80-7325-044-6 (a rozbor textu in *Marathon*, 59, 2005, roč. 9, č. 2, s. 34 – 52. ISSN 1211-8591). K položení základů moderní teorie inovací a jejímu rozpracování viz Sirůček, P.: *Teorie inovací J. A. Schumpetera a její rozpracování F. Valentou*. *Ekonomie a Management*, 2005, roč. VIII, č. 3, s. 6 – 13. ISSN 1212-3609. K Schumpeterově přínosu v oblasti cyklů a dlouhých vln viz např. Sirůček, P.: *Koncepce dlouhých vln J. A. Schumpetera*. *Politická ekonomie*, 1999, roč. XLVII, č. 5, s. 643 – 667. ISSN 0032-3233. Též viz texty in *Marathon*, 1998, č. 1; 2000, č. 4; 2001, č. 3 či 4; 2004, č. 1; 2007, č. 4 a 5 aj.

⁷¹ Srov. též Klaus, V.: *Je Schumpeterova vize konce kapitalismu stále relevantní?* *Politická ekonomie*, 2009, roč. LVII, č. 1, s. 123 – 126. ISSN 0032-3233.

⁷² Systém zahrnuje především tři stěžejní díla v jejich logické posloupnosti a návaznosti. Zásadní *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* (1911, resp. 1912), knihu *Business Cycles* (1939) a konečně z těchto tří tu „nejméně ekonomickou“ práci *Capitalism, Socialism and Democracy*, koncipovanou v letech 1938-42 (kde ústřední ekonomická témata v podobě inovací, resp. cyklického vývoje jsou jakoby upozaděna). Opmenout nelze ani monumentální *History of Economic Analysis* (1954) a ani další Schumpeterovy texty z různých oblastí.

⁷³ V tomto smyslu jeho koncepce předchází četným teoriím transformace kapitalismu. Nicméně ale v podstatě jako bezmála jediný však Schumpeter souhlasí s Marxem v konstatování o nevyhnutelnosti zániku kapitalismu a jeho vystřídání vyšším stadiem, socialismem. Celé Schumpeterovo dílo je přitom obhajobou kapitalistického systému, zejména konkurenčního kapitalismu, kdy je oslavována inovační aktivita individuálních soukromých podnikatelů. Schumpeter, ač skeptický nesocialista, s lítostí vyvozuje nevyhnutelnost rozkladu kapitalistického systému a predikuje nevyhnutelný (ovšem nikoli zcela automatický) dlouhodobý přechod k socialistickému uspořádání společnosti. Podstatu kapitalismu přitom spatruje v neustálé tvůrčí činnosti velkých „tvůrců nových kombinací“ – inovátorů s cílem zajištění zisku; společenské instituce soukromého vlastnictví, smluvní svobody či procesy akumulace nebo existence úvěrové soustavy představují příslušné podmínky fungování.

⁷⁴ Koncept buržoazie pobírající mzdu či „nadmzdu“ je sám o sobě mírně podivný. Spíše než s marxismem rezonuje s instrumentariem standardní ekonomie, operující s ekonomickou rentou, resp. čistou rentou aj. Srov. teorii „star“ např. in Frank, R. H.: *Mikroekonomie a chování*. Praha, Svoboda 1995. ISBN 80-205-0438-9.

⁷⁵ O jejich „kompetenci“ je ale možno diskutovat. Někteří k příčinám problémů mnoha firem i problémů širších, včetně globálních krizí, řadí právě manažerský typ řízení. A globální „invazi“ tzv. manažerů. Tito flexibilně mění obory působení, kterým po odborné stránce vůbec nerozumí a nejsou s nimi nikterak spjati. A mnozí z nich nejsou odborníky v žádné problematice, kromě prezentace své nepostradatelnosti a zásluh. Jde o „námezdní“ spekulanty s čím dál parazitnějšími charakteristikami, kteří sledují své profity. A nic na tom nemění ani módní žvásty o tzv. společenské odpovědnosti firem apod. Řešením by byl návrat k řízení skutečně odbornému a osekání moci tzv. manažerů (např. pomocí adekvátního institucionálního, resp. vlastnického, rámce, který ovšem již není v logice zhodnocování kapitálu). K manažerským koncepcím kapitalismu (též spadajícím mezi teorie transformace kapitalismu) či tzv. manažerským teoriím firmy aj. podrobněji viz Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4.

Prémie, kterou mají dostávat, má mít dvě formy: více peněz (např. pro manažery), ale také méně práce, tj. více volného času (pro jiné).

„Nadmzda“ má přitom působit coby „garant sociální stability“. Žižek, s Milnerem, konstatují, že „existence nadmzdy je motivována nikoli ekonomickými, nýbrž politickými důvody: jejím smyslem je zachovat „střední třídu“ z důvodu sociální stability“. V tomto kontextu Žižek přidává něco postmoderně zašmodraných (a především rádooby vědecky složitých) úvah na téma „arbitrárního charakteru sociální hierarchie“, „nahodilostí evaluace“ nebo – v duchu J. P. Dupuyho⁷⁶ – o hierarchii jako jedné ze čtyř možných procedur („symbolických dispozitivů“), jejíž funkcí „je garantovat, aby vztah nadvlády⁷⁷ nebyl pro ovládané zdrojem ponížení...“. Se závěrem, že i společnost, která „je spravedlivá a která sama sebe také vnímá jako spravedlivou⁷⁸, bude prostá veškerého resentimentu – právě naopak, přesně v takové společnosti ti, kteří zaujímají podřízené postavení, budou mít tendenci ventilovat si zraněnou pýchu⁷⁹ v násilných výbuších resentimentu“.⁸⁰

Dílko S. Žižek završuje další aplikací koncepce „nadmzdy“. Má umožnit vrhnout nové světlo na právě probíhající „antikapitalistické“ protesty, kdy se má jednat o „antikapitalistickou revoltu privilegovaných“.⁸¹ Konstatuje, že za krizi jsou obvyklými kandidáty na „utahování opasků“ nižší vrstvy buržoazie se stálou mzdou.⁸² Jelikož „jejich nadmzdy nemají samy o sobě žádnou ekonomickou roli, je jedinou překážkou, která stojí v cestě tomu, aby rozšířily řady proletářů, politický protest“. Ačkoli tyto protesty mají sice být „nominálně zaměřeny proti brutální logice trhu, ve skutečnosti je jejich terčem postupná eroze jejich (politicky) privilegovaného ekonomického statusu“. Žižek připomíná ideologickou fantazii⁸³ Ayn Randové, o tom, že „kreativní kapitalisté vstoupí do stávků...“. A klade řečnickou otázku, zda se této fantazii nedostalo „perverzního naplnění v dnešních stávkách, které jsou vesměs stávkami privilegované „buržoazie se stálou mzdou““. „Nejsou to protestující proletáři, nýbrž protestující proti hrozbě, že budou degradováni na úroveň proletářů“.⁸⁴ Žižek konstatuje, že málokdo se dnes odváží ještě vůbec stávkovat, když se „ze samotného trvalého zaměstnání stává privilegium...“.⁸⁵ A nejsou to špatně placení zaměstnanci např. ze zbytků textilního apod. průmyslu, nýbrž „vrstva privilegovaných zaměstnanců s garantovanými pracovními místy (vesměs ze státní správy: policisté a soudci, učitelé, zaměstnanci veřejné dopravy atd.)“. Tím má být vysvětlena též nová

⁷⁶ Srov. Dupuy, J. P.: *Petite métaphysique des tsunami*. Paris, Seuil 2005. ISBN nezjištěno.

⁷⁷ Kým má být „námezdní buržoazie“ vlastně ovládána jasně přitom příliš není. Tuší to alespoň samotný Žižek?

⁷⁸ Termín „spravedlivá“ společnost je v kontextu dnešního globálního kapitalismu plodícího stále další a větší nerovnoměrnosti úsměvný.

⁷⁹ Úvahu o „zraněné pýše“ by v některých aspektech šlo vztáhnout k pádu reálného socialismu. Konstatováno bývá, že lidé se u nás zkrátka již měli automaticky a bez přičinění „až moc dobře“, i to, že jisté vrstvy (někteří funkcionáři a úředníci např. v podnicích zahraničního obchodu apod., veksláci a jiní socialističtí „podnikatelé“) byli stále více frustrováni. Tím, že majetek a moc nemohli okázale dávat najevo (tj. „žrát“ sice mohli, leč nikoli přitom „mlaskat“). Což pro ně bylo násobně bolestné v českých, tradičně „plebejských“ a nikoli stavovskými rozdělených realitách. A byli silně frustrováni i tím, že se lidem práce nemohli nepokrytě smát do obličeje, jako je tomu dnes nejen v české éře „postmoderní parodie na kapitalismus“. Srov. s klasikou institucionalistickou studií – Veblen, T. B.: *Teorie zahálčivé třídy*. Praha, Sociologické nakladatelství 1999. ISBN 80-85850-71-0.

⁸⁰ Žižek dodává, že zde „také tkví jedna ze slepých uliček dnešní Číny“. Cílem Tengových reforem v ideální podobě mělo být „zavedení kapitalismu bez buržoazie (jakožto nové vládnoucí třídy)“. Ovšem dnešní čínští vůdci mají docházet „k bolestnému závěru, že kapitalismus bez stabilní hierarchie (jejímž nositelem by se stala buržoazie jakožto nová třída) je zdrojem trvalé nestability“. Žižek v obecnější poloze konstatuje, že „(ex)komunisté se etabloují jako nejefektivnější manažeři kapitalismu: jejich historicky podmíněná nevráživost vůči buržoazii jako takové znamenitě kráčí ruku v ruce s pozvolnou transformací dnešního kapitalismu v manažerský kapitalismus bez buržoazie“. A odvolává se též na Stalinův výrok „kádry řeší vše“. A přiřazuje jeden rozdíl mezi dnešním Ruskem a Čínou. Univerzitní kádry ruské mají nízké platy, „když fakticky již splynuly s proletariátem“. V Číně je o ně materiálně postaráno dobře a jako záruka jejich loajality má sloužit „nadmzda“.

⁸¹ Vzniká dojem, že cílem revolty je, a hlavně má být, nastolení „jiného“ kapitalismu. Skutečným řešením ovšem není „jiný“ kapitalismus, nýbrž „ne-kapitalismus“ – ať už si to revoltující dnes uvědomují či ještě neuvědomují. Koncepce „hodného“ kapitalismu pro „lidi“ (obdobně jako socialismu s tzv. „lidskou tváří“ nebo „socialistické tržní“ ekonomiky a dalších „kočkování“ tzv. třetích cest) jsou iluzí a náleží k mnoha variacím na téma transformace kapitalismu. Bez ohledu na název reprezentují totiž vždy – kapitalismus jako takový.

⁸² Za kapitalistických krizí, a nejen za nich, jsou však hlavními adepty, ale především i faktickými postiženými a nositeli „utahování opasků“ lidé práce. Proletáři a nikoli buržoazie, jejíž i nižší vrstvy disponují možnostmi dopady krizí přenášet na bedra jiných. Což ovšem nevylučuje i jejich částečnou proletarizaci či frustrace apod.

⁸³ Spíše „fantas-magorii“, což je výraz adekvátnější pro celé dílo i ultraliberální odkaz A. Randové.

⁸⁴ Pomineme-li volnější zacházení s pojmy proletář či buržoazie je možná právě s touto tezí částečně souhlasit. A v širším kontextu možno připomenout problémy s identifikací a utvářením adekvátního subjektu systémové změny. Ovšem v tomto ohledu netápe zdaleka jen Žižek. Konstatujeme nejasnosti ohledně tzv. kognitariátu atd.

⁸⁵ Ovšem také zde nepřipomíná, že viníkem je dnes již globální kapitalismus s neoliberálním ukotvením.

vlna studentských protestů, kdy „jejich hlavním motivem je podle všeho obava, že jim vysokoškolské vzdělání v jejich dalším životě již nezajistí „nadmzdu““.⁸⁶

Žižek vcelku správně závěrem připomíná, že proletarizace nižší „buržoazie se stálou mzdou“ je „přirozeně doprovázena opačným excesem: iracionálně⁸⁷ štědrými odměnami vrcholových manažerů a bankéřů“. A dodává, že tyto odměny jsou „ekonomicky iracionální...“⁸⁸, neboť mnohdy „bývají v obráceném poměru k úspěšnosti dané společnosti“. Přemrštěné odměny mají přitom být „alespoň zčásti vykoupeny tím, že manažeři musejí být k dispozici čtyřicet hodin denně, a tak jsou nuceni žít v trvalém stavu pohotovosti“.

Na úplný konec filozof Žižek apeluje, abychom výše naznačené trendy nepodrobovali jenom moralistní kritice. Měli bychom je raději „číst jako symptomy toho, že samotný kapitalistický systém již není s to dosáhnout imanentní úrovně autoregulační stability, že se jeho cirkulace hrozí vymknout veškeré kontrole“. Co z bude po přečtení Žižkových řádků? Zjištění, že s použitím staronových pojmů konstatuje to, co mnozí dávno a dobře vědí. Totiž, že sílí a prohlubuje se všeobecná krize kapitalismu. Žižek postihuje některé nové jevy ve vývoji kapitalismu a umně reaguje na aktuální situaci. Ovšem žádnou cestu vpřed nenabízí.

A Žižekovy úvahy přitom zapadají do rámce koncepcí transformace kapitalismu, kdy v řadě aspektů potvrzují trendy již dávno naznačené. A to např. v koncepci samolikvidace kapitalismu. Připomeňme tuto podrobněji.⁸⁹ Podle Schumpetera kapitalismus musí zahynout proto, že dosáhl velkých úspěchů, které likvidují potřebné instituce i typ myšlení. Jde o evoluční teorii konce kapitalismu, způsobeném úspěšností jeho fungování.

Základní stavební kameny teorie samolikvidace kapitalismu jsou spojovány s jeho desintegrací (dekompozicí čili rozkladem).⁹⁰ S jádrem v přenašeni inovačně-podnikatelské funkce na kolektivní orgány, resp. mizením individuality podnikatele. Ovšem s řadou souvisejících ekonomických i mimoekonomických projevů např. v podobě kontroly podnikání malým počtem byrokratických jednotek, zvolnění tempa pokroku, resp. jeho plánování a „mechanizaci“ (kdy inovace se mají stát „rutinní“ záležitostí, začne dominovat týmová práce a kolektivistická mentalita), vytrácení investičních příležitostí i vytrácení individualistické motivace nebo např. klíčového narůstání nepřátelské atmosféry vůči sociálně-ekonomické struktuře, hodnotám i kapitalistické morálce. Uvedené má být úzce propojené s procesy dematerializace (tj. odosobnění) vlastnictví. Zde mizí reálný obsah vlastnictví. Vlastníci pozbývají víry ve své poslání, ztrácejí podnikatelského ducha a přestávají bojovat za udržení soukromého vlastnictví, resp. kapitalismu jako systému. Uvedené procesy přitom již probíhají i v kapitalismu „velkého podnikání“, tedy „monopolním“ (či „trustifikovaném“).⁹¹

⁸⁶ Jako zvláštní případ uvádí Recko. V uplynulých desetiletích, zásluhou finanční pomoci EU a úvěrů, se v Řecku měla vytvořit nová „námezdní buržoazie“ (především v předimenzované státní správě) – a „tamní protestující tedy stejně jako jinde reagují na hrozbu ztráty tohoto privilegovaného postavení“. Ale opětovně není nikterak zdůrazněno, že uvedené je následek a dopad logiky kapitalistické reprodukce a zhodnocování v éře „ultraimperialismu“. Nikoli příčina (nejen řeckých) problémů, spočívající v tržně-soukromovlastnické fundaci kapitalismu samotného, resp. v jeho „puštění ze řetězu“ díky stále praktikovaným (neo)liberálním politikám.

⁸⁷ V rozporu s kapitalistickou racionalitou ovšem nejsou. Připomeňme, jak jsme byli počátkem 90. let ze všech stran ujišťováni o blahodárnosti konkrétního soukromého vlastníka. Ten by přece nikdy nejednal proti svým zájmům a danou firmu nepoškozoval... Jako „nejracionálnější“ se ovšem nezdá pro vlastníky (či tzv. vlastníky) stalo tunelování a „džusování“ podniků, které jim spadly do klína a jejich následná totální likvidace.

⁸⁸ Dnes bývá módní svalovat vinu za finanční aj. krize na „chamtivost“ či „iracionalitu“ např. finančních trhů. A výzkum tzv. iracionálního chování náleží k populárním oblastem. Viz modely racionální nepozornosti Ch. A. Simse (a F. Matějky) či aplikace Keynesových „animal spirits“ u nových keynesovců (Akerlof, G. A., Shiller, R. J.: *Živočišné pudy. Jak lidská psychologie řídí ekonomiku a proč je podstatná pro celosvětový kapitalismus*. Praha, Dokořán a Argo 2010. ISBN 978-80-7363-299-1 (Dokořán), resp. 978-80-257-0335-9 (Argo)). Většina teorií významněji nepřekračuje mantinely standardní ekonomie, nicméně tuto (např. model homo oeconomicus) obohacují o reálnější dimenze. Úvahy o „iracionalitě“ trhů či kapitalismu jsou ovšem spíše cestou k odvedení pozornosti od skutečných problémů a logiky zhodnocování kapitálu. Včetně úvah na téma „finanční trhy nejsou chytré“ a „selhávají“, nebo kdyby se banky nepouštěly do „predátorského půjčování“, nebylo by „Velké finanční krize“ (J. E. Stiglitz). Problémy vývoje míry zisku vedou k tomu, že podnikatelé musí vstupovat na burzy a hrát alespoň o přerozdělování profitů. Nejde o žádné „selhání“, ale o důkaz a projev podstaty systému.

⁸⁹ Zde s využitím rozboru Schumpeterovy knihy in *Marathon*, 59, 2005, roč. 9, č. 2, s. 34 – 52. ISSN 1211-8591, resp. odkazy na Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004. ISBN 80-7325-044-6.

⁹⁰ Desintegrace kapitalismu je spojována s postupným přenašením podnikatelské (tj. inovační) funkce na kolektivní orgány. Inovace stále více přestávají být záležitostí intuice či odvahy jednotlivců (individuálních podnikatelů typu izolovaného Edisona „plujícího proti proudu“ a udělujícího dynamiku kapitalistickému systému). Podnikatel jako autonomní nezávislá osobnost je stále ve větší míře nahrazován skupinami specialistů či jinými institucemi (a ekonomický vývoj tak získává neosobní, rutinní charakter, odosobňuje se a automatizuje). Posléze podnikatelskou funkci převezme celospolečenský orgán (viz *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Dtto, např. s. 151 – 152). Materiální pokrok je zde nezvratně spojen se zastaráváním, resp. „mechanizací“ individuálních podnikatelských funkcí. Uskutečňování inovací přechází do rukou často byrokratických administrativních orgánů, které se začínají podobat dobře organizovanému socialismu.

⁹¹ Přejichod od konkurenčního kapitalismu k „monopolnímu“ však zde není spojen s významnějším poklesem intenzity rozvoje ani jeho kvality. Schumpeter dokonce hovoří o jisté objektivní nadřazenosti „monopolního“ kapitalismu nad

Kapitalismus se přirozenou evoluční cestou postupně transformuje na socialismus. Rozklad kapitalismu má celou řadu dalších ekonomických i mimoekonomických projevů.⁹² Vedle rozboru objektivního a nevyhnutelného směřování kapitalistického systému ke svému zániku⁹³ je nutno připomenout Schumpeterovu analýzu socialismu.⁹⁴ Socialismus, podle Schumpetera, představuje značně neurčitý pojem (jakýsi „ideál“ slučitelný i s demokracií, často ale stojící v kontrastu s metodami jeho nastolování), který také v žádném případě není totožný s praxí tzv. reálného socialismu nastoleného předčasně revoluční cestou v nezralých objektivních i subjektivních podmínkách. Zato v podmínkách zralých a po vyřešení těžkostí přechodného období socialistický systém může, podle Schumpetera, vykazovat také určité, nejen ekonomické, přednosti v porovnání s kapitalismem.⁹⁵ Aktuálnost a inspirativnost úvah o „vzrálé“ a „předčasné“ socializaci nebo o tom, jak kapitalistický proces „*utváří věci a lidi pro socialismus*“ pak byla umocněna vývojem nejenom ve druhé polovině 20. století.

Nicméně Schumpeterova koncepce, ač rozhodně není marxistická (a byla tradičními marxisty-leninisty-stalinisty aj. kritizována a odmítána), byla a stále je považována za přílišný ústupek socialistickým idejím. Např. V. Klaus koncepci označuje za „*příliš pesimistickou*“.⁹⁶ Připouští sice „*vážná omezení fungování kapitalismu*“, vyslovené Schumpeterem ve 30. a 40. letech (velký byznys, nedokonalá konkurence, oddělení vlastnictví od řízení, oslabování „*animal spirit*“, demotivace díky bohatnutí společnosti, kolektivnější organizované inovace aj.), které se ovšem nestaly nepřekonatelnou bariérou fungování kapitalismu.⁹⁷ Argumentem proti platnosti Schumpeterovy teorie má být též „*kolaps komunismu a explicitní přijetí kapitalismu téměř na celém světě*“.⁹⁸ K faktorům a procesům, které mohou kapitalismus přivést ke konci pak řadí především „*tradiční, ale v dnešním světě postdemokracie nesmírně expandující nedůvěru ve schopnost člověka a v nezastupitelné přínosy trhu*“. Radikální útoky proti trhu nemají přitom být žádnou novinkou, nicméně nyní Klaus spatřuje zásadní rozdíl.⁹⁹ Ovšem ohledně toho, jak kapitalismus překonat nabízí Klaus více než Žižek. Má plnou pravdu v tom, že útoky na „*nezastupitelné přínosy trhu*“ jsou právě oním „*slabým článkem řetězu*“.

V kontextu diskuzí o „*socialismu pro 21. století*“ mohou být inspirativní též Schumpeterovy úvahy ohledně vazeb socialismu a demokracie.¹⁰⁰ Namátkou např. ohledně ambicí a profesionální kariéry politiků,

---

konkurenčním (viz tamtéž, s. 208). Pesimistická vize se týká dalšího osudu kapitalismu v podobě jeho nevyhnutelné sebedestrukce, resp. nástupu socialistického režimu.

⁹² V prosinci 1949 J. A. Schumpeter shrnuje hlavní důvody sebedestrukce kapitalismu, resp. nástupu socialismu do čtyř bodů: „*Za prvé, právě úspěch podnikatelské třídy v rozvíjení produktivních sil této země a fakt, že její úspěch umožnil všem třídám dosáhnout nebyvalé životní úrovně, paradoxně vedl k podkopání sociálního a politického postavení podnikatelské třídy samotné. Její hospodářská funkce sice doposud překonána není, postupně však přestává být prvořadá a stále více podléhá byrokratizaci. Za druhé, kapitalistická aktivita je sama zpravidla „racionální“, takže má sklon šířit racionální způsoby myšlení a ničit vztahy loajality a zvykové podřízenosti a nadřízenosti, které jsou však pro efektivní fungování institucionalizovaného vedení výrobního podniku i přesto nezbytné. Žádný sociální systém nemůže fungovat, pokud se opírá výhradně o soustavu svobodně uzavřených smluv mezi (právně vzato) sobě rovnými smluvními stranami, přičemž se ode všech očekává, že se budou řídit výhradně svými (krátkodobými) utilitářskými zájmy. Za třetí, skutečnost, že se podnikatelská třída zaměřila na otázky továren a kanceláří, napomohla vzniku politického systému a také intelektuální třídy, jejichž struktura a zájmy podporují stanoviska zdůrazňující nezávislost na zájmech velkého obchodu a vposledku i nepřátelství k nim. Podnikatelská třída tak začíná být čím dál neschopnější bránit se proti útokům, které z krátkodobého hlediska přinášejí ostatním třídám značný prospěch. Za čtvrté, v důsledku toho všeho ztrácí hodnotové schéma kapitalistické společnosti – třebaže s hospodářským úspěchem příčinně souvisí – svou pozici, a to jak ve veřejné rozpravě, tak i mezi příslušníky „kapitalistické“ vrstvy“ (Dtto, s. 457 – 458).*

⁹³ Směřování uvozeného otázkou, resp. odpovědí: „*Může kapitalismus přežít? Nikoli ...*“ (Dtto, s. 79).

⁹⁴ Schumpeter předesílá: „*Je možné, aby socialismus fungoval? Samozřejmě, že ano. O tom nelze pochybovat ...*“ (Dtto, s. 185).

⁹⁵ Např. „*... jednou z velkých zásluh socialistického zřízení je, že ukazuje charakter ekonomiky v jasném světle, zatímco v kapitalismu je její pravá tvář skryta pod maskou zisku*“ (Dtto, s. 230).

⁹⁶ „*Kapitalismus, tj. tržní ekonomika založená na soukromém vlastnictví, nejenom existuje, ale rozvíjí se v daleko větším počtu zemí světa než kdykoli jindy v minulosti a proces „tvořivé destrukce“ a nekonečný proud inovací jsou silnější než kdykoli dříve*“ (Klaus, V.: Je Schumpeterova vize konce kapitalismu stále relevantní? *Politická ekonomie*, 2009, roč. LVII, č. 1, s. 125. ISSN 0032-3233).

⁹⁷ Klaus za důležitější považuje věci, které Schumpeter v dnešních podobách nepředpokládal: včetně „*zelené ideologie*“ a její „*dnes nejagresivnější varianty*“ – „*alarmismu globálního oteplování*“, stále expandujícího paternalismu „*státu blahobytu*“, vymáhání rozličných „*standardů*“ zvyšujících náklady či „*rostoucí aspirace státu regulovat společnost ve snaze vyhnout se všem selháním (reálným nebo domnělým)*“ ...“ (Tamtéž, s. 125).

⁹⁸ Klaus (ač příznivec a obdivovatel Schumpetera coby ekonoma, resp. „*historika ekonomické analýzy*“) argumentuje, že Schumpeter ve „*svém „Kapitalismu, socialismu a demokracii“ se však od ekonomie posunul příliš daleko a tím se zřekl i její mocné a lidskou mysl k disciplíně přivádějící metodologie. Jsem přesvědčen o tom, že je to chyba – jeho i všech, kteří se dopustí stejné, jak se teď říká, interdisciplinární chyby*“ (Dtto, s. 125).

⁹⁹ „*V minulosti byl trh napadán převážně socialistickými argumenty a heslem o „zbídačování“ mas. Nyní se toto heslo změnilo v něco daleko nebezpečnějšího – mluví se o zbídačování (či destrukci) planety Země*“ (Dtto, s. 125 – 126).

¹⁰⁰ Viz Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004. ISBN 80-7325-044-6 – Část IV.

administrativní efektivitu demokracie ve velkých a složitých společnostech, kvality osob vybíraných demokratickými mechanismy za vůdce atd. Nebo stanovení podmínek, za jakých bude demokracie úspěšně fungovat (včetně podmínek „úspěchu demokratické metody“) či analýzy buržoazních kořenů demokracie. Přehlíženy by neměly být ani Schumpeterovy poznámky, kde např. upozorňuje na pomalost a dlouhodobost proměn jednoho sociálního řádu ve druhý. Kdy např. ve středně dlouhých „tichých“ obdobích se může zdát, že sociální rámec se vůbec nemění. Existují také zvraty vývoje, ale i období jeho urychlení, kdy „jednou z nejsamozřejmějších příčin... jsou velké války“¹⁰¹. Což právě v dnešním globálním chaosu a nestabilní době se může stát velmi brzy navýsost aktuální.

A zapomínat nelze na to, že Schumpeterova koncepce zániku kapitalismu jako celek vyznívá ve smyslu varování před předčasným přechodem k socialistické společnosti. J. A. Schumpeter preferuje dlouhotrvající evoluční přechod ve „zralých“ objektivních i subjektivních podmínkách. Nástup socialismu má být pouze logickým vyvrcholením procesu vývoje a přechod mezi oběma systémy se uskuteční bez porušení legální kontinuity při zachování demokratických forem. Na řadě míst varuje před uspěchaným přechodem k socialismu v „nezralých“ podmínkách. Revoluční nastolení socialismu znamená porušení legální kontinuity vývoje, je spojeno s potlačením demokracie v podobě diktatury proletariátu a vede ke značným ekonomickým, sociálním aj. ztrátám a obětem. I přes výše uvedené, nebo přesněji i právě proto, nelze konec kapitalismu a nástup socialismu považovat za automatický. A spoléhat na postupnou evoluční likvidaci kapitalismu a třídy kapitalistů, které mají probíhat pokojnou a místy i „idylickou“ cestou.¹⁰² Jako pravděpodobnější se jeví střety jiné.--

Navraťme se proto ke klasikům. Ke skutečným klasikům. Oživme metodologii a ideje Marxe, Engelse i Lenina o společenském charakteru výroby, soukromovlastnickém přivlastňování, logice kapitalistické reprodukce či systémové změně. Vycházejme důsledně z pracovní teorie hodnoty (bez popleteností typu „common“) a dialekticko-materialistického uvažování a oprostěme se od postmoderního relativismu a kavárensky-salonního žvanění. A k dalším klasikům (např. ohledně inovací, cyklů, dlouhých vln či dynamiky a perspektiv kapitalismu) náleží i J. A. Schumpeter. Ovšem provokující postmoderní filozof Slavoj Žižek, coby globálněji známější obdoba třeba Václava Bělohradského a v mnohém i pouťového kejklíře a baviče Tomáše Sedláčka¹⁰³, zatím klasikem (ani prorokem¹⁰⁴) rozhodně není...

---

¹⁰¹ Viz tamtéž, s. 460.

¹⁰² Srov. Heller, J., Neužil, F. a kol.: *Kdopak by se Marxe bál?* Praha, Futura 2011. ISBN 978-80-86844-73-2. Autoři možnou revoluci (kvalitativní formační zlom) chápou též coby „humánní a nenásilný proces zaručující individuální práva i životní standard i sociální spravedlnost“. Vyjadřují se i v tom smyslu, že „smetišť dějin pro buržoazii může mít i podobu bahamského hotelu“. A připomínají výroky klasiků o „vykoupení“ kapitalistů, přičemž odmítají „stalinistickou“ tezi, že „kapitalismus se dobrovolně nevzdá“. Též viz recenzi in *Marathon*, 107, 2012, roč. 16, č. 1, s. 32 – 40. ISSN 1211-8591.

¹⁰³ Srov. materiál Pravdo-láskářská pseudoekonomie (recenze a rozbor textu Sedláček, T.: *Ekonomie dobra a zla. Po stopách lidského tážení od Gilgameše po finanční krizi*. Praha, 65. pole 2009. ISBN 978-80-903944-3-8). *Marathon*, 93, 2010, roč. 14, č. 1, s. 12 – 16. ISSN 1211-8591.

¹⁰⁴ Viz Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004. ISBN 80-7325-044-6. Část I této práce se nazývá „Marxova doktrína“. Zahrnuje prolog a čtyři kapitoly („Marx prorok“, „Marx sociolog“, „Marx ekonom“ a „Marx učitel“). Reprezentuje kritickou analýzu poselství K. H. Marxe, včetně oživení marxismu v době koncipování knihy – a to nejen v Sovětském svazu.